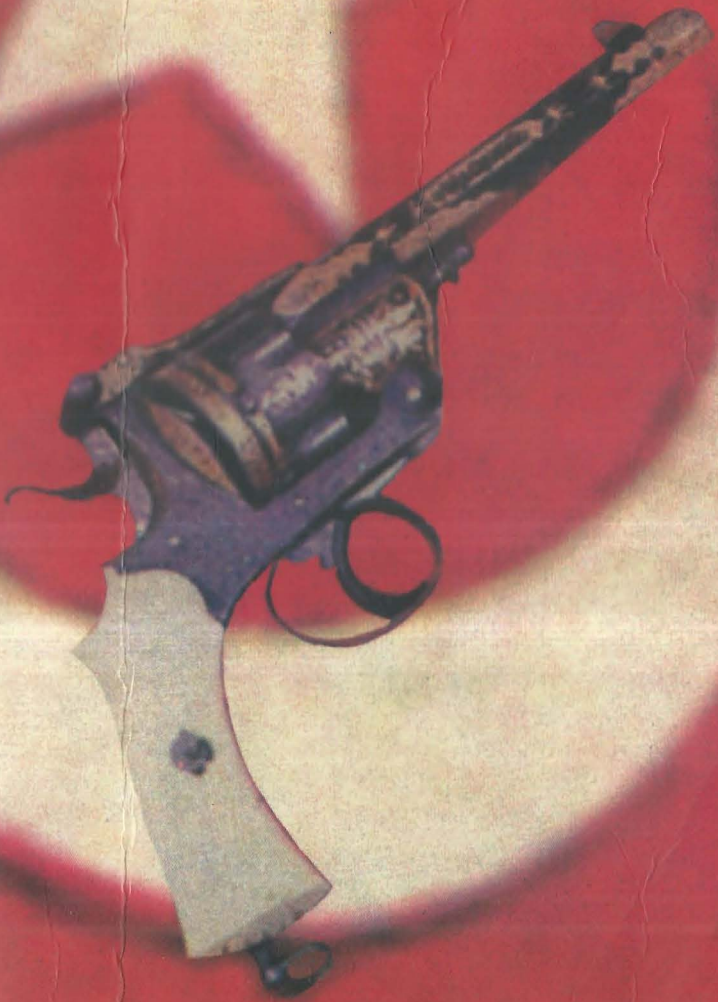
Teşkilât-ı Mahsusa

Philip H. STODDARD

3.baskı

ARMA

Philip H. STODDARD Teşkilât-ı Mahsusa

ARMA

TEŞKİLÂT-I MAHSUSA

Dr. Philip H. Stoddard

Çeviren: Tansel Demirel

ARMA YAYINLARI: 50
Tarih/Anı : 24

Birinci Baskı : Arba Yayınları, Kasım, 1993, İstanbul
İkinci Baskı : Arba Yayınları, Aralık, 1994, İstanbul
Gözden geçirilmiş Üçüncü Baskı: Eylül 2003, İstanbul

11 Mart 1963'te Princeton Üniversitesi'ne sunulan yayınlanmamış doktora tezi

Baskı-Cilt: Bayrak Matbaası: 638 42 02

ARMA YAYINLARI (Nüans Ajans)
Çatalçeşme Sokak 27/17 Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel: 0212-512 54 96 - 519 84 04-05
armayayinlari@yahoo.com

TEŞKİLÂT-I MAHSUSA

Osmanlı Devleti ve Araplar 1911-1918:
Teşkilât-ı Mahsusa Üzerine
Bir Ön Çalışma

Dr. Philip Hendrick Stoddard

Çeviren: Tansel Demirel

ARMA YAYINLARI

Bu kitapta Teşkilât-ı Mahsusa ayrıntılı biçimde incelenmektedir. Bu örgüt hakkında şimdiye kadar çok az şey yazılmış olduğundan yazar Türkiye ve Mısır'da bu örgütün faaliyetleri hakkında bilgisi olanlarla görüşmüş, kitabını bu kişilerin anlattıklarına dayandırmıştır.

Bunların hepsini özel olarak anmak gerekir. Ancak Eşref Kuşçubaşı'nın yardımı olmasaydı bu kitap yazılamazdı. Woodrow Wilson Fellos Program'a, the Ford Foundation'a, Princeton Üniversitesi'ne ve Academic Research Society'ye teşekkür borçluyuz. Çalışma boyunca yazarı destekleyen ve yönlendiren Princeton Üniversitesi'nden Prof. Lewis V. Thomas'a ve çalışmayı daktilo eden Margaret T. Stoddard'a teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

Giriş / 7
1- İSLAM BİRLİĞİ, CİHAT VE ALMANYA
İslam Birliği / 15
Alman Politakası / 19
Cihat / 28
Cihat Propagandası / 35
İslam Birliğinin ve Cihatın Etkileri,"Alafranga Cihat" / 42

II- TEŞKİLÂT,I MAHSUSA
Giriş / 49
Teşkilât-ı Mahsusa'nın Amaçları ve Örgütlenmesi / 54
Teşkilât-ı Mahsusa ve Cihat / 62

III- TEŞKİLÂt-ı MAHSUSA ÖRNEK OLAY İNCELEMELERİ
1. Kesim: Trablusgarp ve Bingazi'de Teşkilât-ı Mahsusa / 75
1911'den 1912'ye Fedai Zabitan / 77
1912'den 1915'e: Ara Dönem / 88
1915'ten 1918'e: Teşkilât-ı Mahsusa / 90
2. Kesim: Eşref Kuşçubaşı ve Mısır Harekâtı'nda
Teşkilât-ı Mahsusa'nın Rolü / 99
3. Kesim: Süleyman Askeri ve Irak'ta Teşkilât-ı Mahsusa / 115

IV- ARAP VİLAYETLERİNDE OSMANLI POLİTİKALARI
Giriş / 125
İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Araplar / 127
Mekke Emiri Şerif Hüseyin İsyanı / 131
Teşkilât-ı Mahsusa ve Lübnan ve Suriye'deki
Vilayetlerin İç Güvenliği / 138
Kaynaklar Üzerine Bir Not / 145
SONUÇ / 147
EK - I EŞREF KUŞÇUBAŞI / 151
EK - II FEDAİ ZABITAN VE TEŞKİLÂT-I MAHSUSA
ÜYELERİ / 161
Fedai Zabitan Kısmî Listesi / 161
Trablusgarp ve Bingazi'de Bulunan ve İtalyan İşgalinden Sonra
Fedai Zabitan'a Katılan Subaylar / 164
Eşref Kuşçubaşı veya Diğer Kaynaklar Tarafından
Teşkilât-ı Mahsusa Ajanları Arasında Sayılan Başka Kişiler / 164
Notlar / 167
kaynakça / 206
DİZİN / 225

GİRİŞ

Osmanlı hükümeti, daha doğru bir deyişle Talât, Enver ve Cemal Paşalardan oluşan üçlü liderlik, o sırada Avrupa'da genellikle görüldüğü gibi politik ve askerî istihbarat veya casusluk faaliyeti için bir tek teşkilât oluşturmamıştı, ayrıca Avrupa'da istihbarat birimleri de yoktu. Bunun yerine, üç liderin her birinin kendisine kişisel olarak bağlı istihbarat örgütü vardı. Bu istihbarat örgütleri, Dahiliye Nezareti'nin güvenlik aygıtı ve Osmanlı genelkurmayının istihbarat bölümüyle bir arada bulunuyordu. Bu son iki örgüt, Avrupa'daki benzerleri örnek alınarak kurulmuştu, onlar gibi iç güvenlik ve askerî istihbaratla ilgiliydiler.

Enver Paşa'ya bağlı "force spéciale" olan Teşkilât-ı Mahsusa, hem II. Abdülhamit'in hafiye sisteminin devamını hem de Osmanlılar için yeni bir şeyi temsil ediyordu: Bilgi toplayıp buna göre hareket edecek Batılı anlamda bir politik ve askerî istihbarat örgütü fikrini Osmanlı Devleti'nde yerleştirmek için bir İttihatçı liderin bilinçli olmayan girişimiydi bu. Ayrıca bu örgüt, askerî ve yarı-askerî harekâtlarda çeteleri yetiştirmek ve yönlendirmek gibi askerî bir rol üstlendi. Bu örgüte "Teşkilât-ı Mahsusa" ismi ilk defa büyük bir ihtimalle 1913'te, ya da belki Ağustos 1914'te verildi, bu isim Batılı bir OSS/OWI* veya "force spéciale" çağrışımı yapmaktadır. Teşkilât-ı Mahsusa, bir istihbarat örgütünün işlevlerinin geniş yelpazesini temsil eder, böyle bir örgüt anlayışına Osmanlı tarihinde daha önce rastlanmaz.

*Office of Strategic Services ve Office of War Information, ABD'de CIA'den önceki istihbarat ve stratejik hizmet teşkilâtları –ç.n.

Teşkilât-ı Mahsusa, Avrupa tarzında bir örgüttü. Osmanlı'nın Batı'ya açılmasının -belki pek bilinçli olmayan- bir ürünüydü. II. Abdülhamit'in hafiye sistemi ile imparatorluktan kopmaların yaşandığı dönemde önemli bir düzeyde bulunan "çeteci" faaliyetlerini birleştiren bir örgüttü. Bu yerli niteliklerine rağmen Teşkilât-ı Mahsusa, Batılı tarzda kurulmuştu, oysa Alman komutanların bu kuruluşta öncülüğü söz konusu değildi. Enver Paşa'nın Avrupa deneyimi, Teşkilât-ı Mahsusa'nın ne olması gerektiği ve neler başarabileceği konusundaki düşüncesini büyük ölçüde belirlemiş olmalı.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın bir idarî hiyerarşisi, bir genel merkezi, gizli bir bütçesi, yöneticileri, yardımcı yöneticileri, bölge sorumluları vardı -kısacası, açık ve gizli bir idarî aygıtı, gizli hücreleri ve bir yetiştirme, eğitme ve finansman sistemi bulunuyordu. Birçok yönden, Osmanlı bürokrasisinin eski unsurlarına göre daha titiz biçimde örgütlenmiş bir kurumsal yapıydı. Paradoksal olarak, hem Enver Paşa'ya bağlı kişisel bir istihbarat sistemi, hem de embriyon halinde Batı tarzı bir "force spéciale" gibi görünmesine rağmen, aslında ikisi de değildi. Teşkilât-ı Mahsusa, Osmanlı devlet sistemini -kendi gördükleri haliyle- ayakta tutmaya içtenlikle çalışan yürekli vatanseverlerin genellikle koordinasyondan yoksun, gevşek bir konfederasyonuydu. Aslında, Osmanlı devlet sistemi, Teşkilât-ı Mahsusa kurulmadan çok önce varlığına yönelik iç ve dış tehditler nedeniyle hızla çöken, yok olan bir anakronizmdi. Pek çok olayda Teşkilât-ı Mahsusa ajanları, bu örgütün Osmanlı Devleti'nin koruma rolünden çok, kendi maceraları ve planlarıyla ilgilenmişlerdi: Amaçları boş yere tartışmak yerine, araçların daha heyecan verici ve tatmin edici olduğunu görmüşlerdi.

Teşkilât-ı Mahsusa, Osmanlı Devleti'nin modern dünyanın sorunlarıyla etkili biçimde başa çıkmak açısından genel bir başarısızlığa uğrayışına rağmen, muğlak şekilde tanımlanmış amaçları doğrultusunda (zaman ve mekânda) dağınık, sınırlı kimi başarılar elde etti. Örgüt, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği

yıkım sonucu kendisini yaratan devlet sistemiyle birlikte çöktü. Sonuç olarak, Teşkilât-ı Mahsusa ajanlarının faaliyetleri hiçbir kalıcı başarı doğurmadı, çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisi ölmüştü. Teşkilât-ı Mahsusa'nın Osmanlı Devleti'nin geleceği gibi kötü tanımlanmış bir hedefe yönelik planları kusurluydu; teşkilât liderleri ne yapılması gerektiği konusunda berrak bir görüşten yoksundular. Savaşın sonuna kadar artık tarihten silinmek üzere olan bir sistemi savunup dağıldılar.

Teşkilât-ı Mahsusa, Enver Paşa'nın, İttihatçı cunta iktidarı ele geçirdiği zamanki yönetimin yetersizliklerine ilişkin değerlendirmesi sonucu doğmuştu. Enver Paşa'ya göre, mevcut kurumlar ve politikalar (parlamento ve adem-i merkeziyetçi ideolojik akımlar) Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını hızlandıracaktı. Öte yandan, teşkilâtın doğuşuna Enver Paşa'nın Osmanlı sisteminin en iyi nasıl korunacağına ilişkin her zaman mantıksız olmayan fikirleri kaynaklık etmişti. Toparlayacak olursak, Teşkilât-ı Mahsusa birtakım gerçekçi ve belirli amaçlara sahipti, aynı zamanda genel hedefleri de vardı: İç güvenliği sağlamak, devletin varlığı için hayatî önemi olduğu düşünülen Türkçe konuşan azınlığın süregelen hâkimiyetini korumak ve Osmanlı Devleti'nin daha fazla toprak kaybetmesini engellemek. Teşkilât, Osmanlı Devleti'ni savunmak için kullanılabilecek her türlü aracı kullandı: Müslüman dayanışmasını güçlendirmek için İslam birliği propagandası, Osmanlı sistemini hangi grupların ve ideolojilerin tehdit ettiğini açığa çıkarmak için casusluk, düzenli ordu birliklerine yardımcı olmak veya onların yerini almak için çete savaşı. Birinci Dünya Savaşı sırasında, teşkilâtın görevi, düşmana karşı askerî ve paramiliter harekâtlar gerçekleştirmek, imparatorlukta asayişi korumak, kalabalık Müslüman nüfus bulunan İtilaf Devletleri sömürgelerinde ayrılık tohumları ekmekti.

İslam birliği, Enver Paşa'nın ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın elinde, esas olarak, özgül bir stratejik yöntem, Osmanlıların İtilaf Devletlerine karşı savaşında yardımcı olacak bir araç haline

geldi. Düşmana sorun çıkarma ve Osmanlıları İslam'ın düşmanlarına karşı birleştirme gücü dışında bu fikrin pek bir anlamı yoktu. İslam birliğine atfedilebilecek daha farklı bir önem, Atlantik'ten Pasifik'e uzanan büyük bir İslam konfederasyonu hayali gören Batılı ve Ortadoğuluların kafalarında bulunabilirdi ancak. Alman oryantalistlerinin etkisine rağmen, İttihat ve Terakki liderlerinin İslam birliği politikasının gücü konusunda böyle romantik bir görüşü benimsediğini gösteren pek kanıt yoktur. İslam birliği -Osmanlıcılık, hatta Pantürkizm gibi- hükümetin kendi amaçları için kullanılabilecek bir propaganda silahıydı. Bu üç politikayı aynı zamanda gütmenin çelişkili oluşuna ise pek de dikkat edilmiyordu.

Teşkilât-ı Mahsusa, Enver Paşa'nın gözetimi altında, öncelikle askerî bir hedef taşıyordu, ancak misyonunu geniş bir açıdan ele aldı ve ne görev verilirse yerine getirdi. Teşkilâta verilen önemli görevlerden biri de, Cemal ve Talât Paşaların önderliğindeki benzer teşkilâtların, bu üç lider arasında var olan hassas güç dengesini bozacak her türlü girişimine karşı koymaktı. Enver Paşa'nın ajanlarına talimatları, kendisinin söz konusu diğer teşkilâtların faaliyetlerinden haberdar edilmesi ve Cemal ve Talât Paşaların onun güçlü konumunu zayıflatmalarına fırsat verilmemesi yönündeydi.

Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış düşmanlarına karşı mücadelesinde İslam birliği propagandasının ve çetelerinin yararlı olacağına yürekten inanıyordu. Teşkilât-ı Mahsusa, bu bakımdan, mütevazı bir başarı elde etmiştir. Teşkilâtın propaganda kampanyası İtilaf Devletlerini tedirgin etmiştir. İtilaf Devletleri, İslam birliği politikasının etkisine ilişkin abartılı görüşleri olduğu için, aşırı düzeyde karşı tedbirler almak durumunda kaldılar. Dahası, Teşkilât-ı Mahsusa'nın örgütlediği ve idare ettiği gerilla kuvvetleri Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı, Mısır'da Batı Sahrası'nda İngilizlere karşı az çok başarılı olmuştu, gerçi benzer taktikler Süveyş'te daha az başarılı sonuçlar vermiş, Irak'ta ise başarısızlığa uğramıştı. Ne olursa olsun,

Teşkilât-ı Mahsusa Cemal Paşa'nın gizli polisiyle birlikte Suriye ve Lübnan'da savaş yılları boyunca asayişi sağladı.

İttihatçı karşıtı Sultan VI. Mehmet'in emriyle Teşkilât-ı Mahsusa'nın dağıtılmasından ve kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin çöküşünden sonra, teşkilâtın sınırlı başarılarından geriye hiçbir şey kalmadı. Ne var ki, Teşkilât-ı Mahsusa personelinden pek çok kişi, 1918-1923 döneminde padişah hükümetine ve Yunan işgalcilerine karşı örgütlenen benzer gruplara katıldı. Bu mücadele yeni Türk devletinin lehine sonuçlanınca, birçok eski Teşkilât-ı Mahsusa ajanı dönemin İttihatçı karşıtı havasından olumsuz şekilde etkilendi. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun uğradığı felaketten o sıralar sorumlu sayılan İttihat ve Terakki yönetimiyle sıkı ilişkilerinden dolayı suçlandılar. Daha ciddi bir eleştiri de yöneltilmişti bu kişilere: Yeni Türkiye Cumhuriyeti için çalışma arzusu göstermemişlerdi.

1918'den sonra Teşkilât-ı Mahsusa yok oldu. Teşkilât-ı Mahsusa ismi 1911-1918 dönemi üzerine Türk kaynaklarında seyrek olarak geçer, Türk olmayan yazarlar ise adını hiç anmazlar. Gerçekte, en sık kullanılan ikincil kaynakların yazarlarının anlaşılan teşkilâtın varlığından habersiz olması, söz konusu kaynaklar için temel bir zaaftır. Aynı zamanda birçok yazar, ilgili dönemde olayların akışı üzerinde etkisi ihmal edilebilir düzeyde bulunan Arap milliyetçisi çeşitli gizli örgütler üzerine uzun yorumlar sunar. Oysa bu örgütler, kuruluş amaçlarından biri bütün ayrılıkçı ve milliyetçi grupları ezmek olan Teşkilât-ı Mahsusa'ya kıyasla kesinlikle daha önemsizdir. Aslında, Osmanlı yönetimi (eğer İttihat ve Terakki Cemiyeti böyle nitelenebilirse) ile bu Arap örgütlerinin ilişkisini incelemek üzere başlanan bir çalışmanın sonunda, tek önemli 'gizli' grubun, Osmanlı ordusunun bir kolağasına (bu kişi çok geçmeden harbiye nazırı olacaktır) bağlı yarı resmî, yarı açık bir örgüt olduğunun ortaya çıkması ironiktir. Bu grup, Suriye veya Lübnan'daki Arap milliyetçiliği hareketlerinden hiçbirini, hatta Hicaz ayaklanmasını

Osmanlı Devleti'nin savunmasına yönelik ciddi tehdit saymamıştır.

Dünya Savaşı'nın ardından İttihatçılardan sonra İstanbul'da iş başına gelen yönetim, Teşkilât-ı Mahsusa'yı İttihatçı maceracı ve fırsatçılardan oluşan kötü niyetli bir grup -"Enver'in adamları"- olarak değerlendirdi, Balkanlar'daki ve Arap eyaletlerindeki faaliyetlerinin, İttihatçıların kendi despotik sistemlerini savunmak için neler yapabileceğinin göstergeleri saydı. Dahiliye Nezareti'ne göre, Teşkilât-ı Mahsusa ve Cemal Paşa'nın gizli polisi gibi yasalara aykırı bir biçimde kurulmuş, özel istihbarat sistemleri, Osmanlı Devleti'nin 1913'ten 1918'e kadar uğradığı felâketlerde büyük sorumluluk taşıyordu. Dahiliye Nezareti sözcülerine göre, tek bir birleşik istihbarat örgütü yerine, çeşitli nüfuzlu kişilere hizmet eden, ayrılık ve rekabet tohumları eken, birleşik Osmanlı cephesini zayıflatan ve devletin düşmanlarına kapıları açan birçok örgüt vardı. Arapların ise, birden çok Osmanlı polis ve istihbarat sisteminin varlığından haberdar olmadıkları anlaşılmaktadır. Söz konusu örgütler, aralarındaki güvensizlik ne kadar derin de olsa, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak veya imparatorluk içinde Türklerin otoritesini zayıflatmak niyetinde olanlara yardımları dokunmasını kesinlikle istememişlerdi.

Osmanlılar ve Arap eyaletleri hakkındaki sayıca az Batı ve Arap kaynağı, İttihatçı düşünüşünde Arap adem-i merkeziyetçilerin önemini abartırlar. (İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bakış açısından, bunların hepsi vatan hainiydi.) Araplar, Teşkilât-ı Mahsusa faaliyetlerinden söz açınca, bu faaliyetleri Arap özgürlük ve bağımsızlık ateşini söndürmeyi amaçlayan İttihatçıların düşmanca komploları sayarlar.

Bu çalışma, 1911-1918 döneminde belirli Arap eyaletlerinde çeşitli olaylarda Enver Paşa'nın "force spéciale"inin analiziyle ilgilidir. İttihatçı yönetim ile Arapların ilişkilerinde bu teşkilâtın yerini değerlendirme amacı taşımaktadır. Çalışmada varılan sonuç şudur: Teşkilât-ı Mahsusa, Osmanlı Devleti'ne

yönelik Arap ayrılıkçılığı ve Batı emperyalizmi tehditlerine karşı koymakta İttihatçıların kullandığı en önemli bir araçtır. Enver, Talât ve Cemal Paşalar gerçek vatanseverlerdi, Osmanlı Devleti'ni yıkacak güçlerin değerlendirilmesinde belirli ölçüde gerçekçiydiler. Teşkilât-ı Mahsusa bu sistemi ayakta tutamadı, ama başarısızlığı, 20. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin genel başarısızlığının bir parçasıydı. Kuşkusuz, ürünü olduğu devlet yapısı Birinci Dünya Savaşı sonunda çökerken, Teşkilât-ı Mahsusa başarılı olamazdı.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM BİRLİĞİ, CİHAT VE ALMANYA

İslam Birliği

19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen İslam birliği (Pan-İslam/İttihad-ı İslam) hareketi, büyük ölçüde, imparatorluğun Avrupa karşısındaki güçsüzlüğünden duyulan kaygıdan doğmuştur. (1) Avrupalıların sömürgeci yayılmalarının en yüksek düzeyine vardığı bu dönemde, kimi Müslüman aydınlar, milyonlarca Müslüman'ın ezilmesine karşı ideolojik bir protestoda bulunarak sömürge yönetimleri altında yaşayan dindaşlarıyla bir dinsel birlik bilinci yaratmaya çalıştılar. Bu düşünürler, özellikle Cemaleddin Afganî, İslam birliğini, Avrupalıların politik ve ekonomik hâkimiyetine karşı bir silah olarak kullanmak istediler.

Osmanlı padişahının bütün Müslümanların halifesi olduğu görüşü, ilk kez Abdülaziz devrinde (1861-1876) kesin bir biçimde öne sürüldü. Bu düşünce, 1876 anayasasının 4. maddesinde şöyle yansıtıldı:

> "Zat-ı Hazret-i Padişahî hasbelhilafe din-i İslam'ın hâmisi ve bilcümle tebaa-i Osmaniye'nin hükümdar ve padişahıdır." (2)

İslam birliği öğretisi, padişaha İslam dünyasının lideri rolünü verdiği için, II. Abdülhamit'e de çekici görünmüştü. II. Abdülhamit, bir yandan imparatorluğun toprak bütünlüğünü korumak için Avrupa devletlerine, bir yandan da geleneksel Osmanlı sistemini korumak için ülkedeki meşrutiyetçilere karşı müca-

dele veriyordu. (3) Uzun padişahlık döneminin (1876-1909) son yıllarında, imparatorluk içindeki ve dışındaki düşmanlarıyla mücadelesi daha da sertleşirken, İslam birliği fikrinin pek güvenilemeyecek ideolojik gücünü kullanmaya yöneldi. Bu kavramdaki mistisizme rağmen, padişahın kendisi hayallere pek kapılmayan bir gerçekçiydi; Büyük Devletleri (Düvel-i Muazzama) birbirine karşı kullanmak şeklinde kurnaz bir politika izledi. Aynı zamanda, kendisini dünyadaki 300 milyon Müslüman'ın halifesi olarak tanıttı. İnancının sağlamlığını ve güçlülüğünü göstermek için, Mekke'ye haccı kolaylaştıracak Hicaz demiryolunun inşaatını başlattı. (**4**)

II. Abdülhamit'in İslam birliği politikasının amacı açıktı: Hıristiyan Avrupa emperyalizminin önüne geçerek İslam dünyasının gerileyişini durdurmak. Bu politika çeşitli biçimlerde yürütüldü: Yabancı işgalini durdurmak, yabancıların özel ayrıcalıklarını ve bağışıklıklarını kaldırmak, gerçek İslam inancını yerleştirmek ve -mümkün olursa- bütün Müslümanları tek bir devlet çatısı altında meşru hükümdarları halifenin yönetiminde birleştirmek. (**5**)

II. Abdülhamit, bir yanda Rusya'yla, öte yanda da İngiltere ve Fransa'yla mücadele ederken bir üçüncü güç aradı ve Almanya'yla yakınlaştı. Temel sorununa -imparatorluğun çöküşten veya küçük ulusal birimlere bölünüp parçalanmaktan nasıl kurtarılacağı- bir çözüm arıyordu. Almanya, kendine özgü nedenleriyle yardıma koşmaya can attı. (**6**)

II. Abdülhamit, yerine tahta geçen V. Mehmet ve İttihat ve Terakki Cemiyeti, resmî olarak, geleneksel Osmanlıcılık politikasına bağlı kaldılar. Bu politikaya göre, padişahın bütün tebaası, ait oldukları dil veya din grubuna bakılmaksızın ortak bir vatandaşlıktan yararlanacaktı. Osmanlıcılık, imparatorluğun milliyetçi gerçeklikleri karşısında çoktandır eskimişti. Bir Osmanlı milleti yoktu, aslında ulusal nitelik taşımayan Osmanlı sisteminin herhangi bir milliyetçilikten kazanacağı hiçbir şey de yoktu. Bu sırada Osmanlı sistemi, bütün iç ve dış tehditler karşısında

konumunu korumaya çalışan Türkçe konuşan azınlığın hâkimiyeti altında yaşayan çeşitli milliyetlerin bir toplamıydı. Bu durum, İttihat ve Terakki cuntası yönetimi altındaki imparatorluk için özellikle geçerlidir. (7)

İslam birliği, İttihatçı yönetimin otoritesini korumasında bir güç oluşturacağına inandığı tek politika değildi. İslam birliği de, Osmanlıcılık da, hiçbir gerçek başarı olasılığı taşımadığı için, imparatorlukta hâkim Türk unsuru kendi milliyetçiliğini benimsedi. Bu milliyetçilik, Türk kültürünün -her nasılsa- imparatorluktaki diğer unsurların kültürlerinden üstün olduğu ve Türk azınlığın yönettiği bir devlette Türkçülük'ün maddî ve manevî birliğinin hâkim olması gerektiği anlayışına dayanıyordu. (8) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin pragmatik, laik liderlerinin elinde, kuramsal olarak birbirini dışlayan bu üç politika aynı zamanda değişen vurgu dereceleriyle izlendi: (9) Müslümanları bir araya toplamak için, İslamî birliğin sembolü olan Panislamizm; ortak bir dış düşmana karşı imparatorluk içindeki çeşitli unsurları birbirine bağlamak için Osmanlıcılık; Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı mücadelesinde Orta Asya Türklerinin desteğini sağlamak için Pantürkizm. Bu kavramların her biri, eylem için imkânlar yaratıyordu.

Birinci ve ikinci bölümlerde, Almanların ve İttihatçıların elinde askerî-politik nitelikler kazanan bir ideoloji olan İslam birliği adına İttihatçı yönetimin Teşkilât-ı Mahsusa aracılığıyla yürüttüğü faaliyetler üzerinde duracağım. Bu faaliyetler daha 1910 yılında imparatorluk içindeki ve dışındaki Müslümanların desteğini kazanmak için hazırlanmıştı. Birçok yazarın, Enver Paşa ile Alman oryantalistlerin zengin hayal güçlerinin ürünü sayıp küçümsediği İslam birliği, aslında romantik bir fantezi değildir. Pek çok gözlemciye göre, Alman oryantalistleri İslamcılık politikasını üretmiş, İttihat ve Terakki de bu politikayı yararlı bulmuştur. Hem Enver Paşa hem de Almanlar sık sık İslam birliği üzerine iri sözler söylemişler, bu arada kendi amaçlarına göre hareket etmişlerdir.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın yorumunda İslam birliği terimi şu amaçlara yönelik bir politikayı tanımlamak için kullanılmıştır: Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanlarına, Müslüman ahali bulunan sömürgelerinde ayaklanmalar ve karışıklıklar çıkararak zarar vermek (bu ajitasyon İtilaf Devletlerini sömürgelerinde fazladan askerî kuvvet tutmak zorunda bırakacaktı); İtilaf Devletlerini Osmanlı askerlerine karşı Müslüman askerlerini kullanmak konusunda tereddüde düşürmek; Osmanlı ve Alman başkomutanlığının emri altında savaşacak gönüllü kuvvetleri ve ajanları yetiştirmek; genel olarak, İtilaf Devletlerinin kontrolündeki Müslüman bölgelerinde bir kargaşa ortamı yaratmak.

1910-1913 döneminde, öncelikle Hindistan ve Mısır'a yöneltilen İslam birliği ajitasyonuna gittikçe daha büyük önem verildiğini gösteren belirtiler vardı. (**10**) İslam birliği adına yürütülen Alman ve Türk propaganda faaliyetlerinin önemini ortaya koymaya çalışan Batılı diplomat raporlarının sayısındaki çarpıcı yükseliş, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bu ajitasyondan ciddi kaygı duyduğunu göstermektedir. (**11**) Kuzey Afrika'daki "isyana teşvik eden propaganda"dan rahatsızlık duyan Fransız hükümeti, 1913'te elde ettiği gizli bir belgeden bilhassa telaşa kapılmıştı. Yüksek rütbeli bir Alman subayının yazdığı sanılan bu raporda, Rusya ve Kuzey Afrika'da karışıklık çıkarmanın Almanya açısından askerî değer taşıdığı belirtiliyor, buna yönelik gerekli koşulları hazırlamak için Alman ajanların Kuzey Afrika'daki nüfuzlu kişilerle temasa geçmesi öneriliyordu.

> "Politik ajanların savaş zamanında kışkırttığı isyanlar... haberleşme araçlarının tahribatıyla aynı anda başlamalı ve nüfuzlu politik veya dinî şahsiyetler arasında bulunabilecek tek bir kişi tarafından idare edilmelidir. Mısır [milliyetçiler] okulu bu iş için bilhassa uygundur." (**12**)

Bu tür raporlar Fransız hükümetinin Kuzey Afrika'daki Müslüman kamuoyunun durumuyla daha çok ilgilenmesine yol açmıştır. Mayıs 1913'te İstanbul'daki bir Fransız diplomat, Os-

manlı İmparatorluğu'nun art arda gelen savaşlarda yenilerek Hıristiyan devletlerine topraklarını kaptırmasıyla sömürgelerdeki Müslümanlar arasında oluşan hassasiyetin zayıflamasına imkân tanımak için, Fransa'nın zamana oynamasını tavsiye etmiştir. Aynı diplomat, Mısır'da Balkan Savaşı için yardım toplanmasına ve Tunuslu Müslümanların Trablusgarp'taki Türklere benzer yardımlarda bulunmalarına yol açan İslam birliği duyarlılığını hatırlatır. Kuzey Afrika'daki herhangi bir karışıklık Avrupa'daki Fransız kuvvetlerinin sayısının azalmasına neden olabilirdi. Bu diplomat Türk yanlısı bir propaganda kampanyası yürütülmesini önerir. Ona göre "Türkiye yaşamalıdır." (**13**)

Alman Politikası

Almanlar, İslam birliğine ve Yakındoğu'ya Birinci Dünya Savaşı'ndan yıllar önce ilgi duymaya başlamıştır. İslam birliği politikasından Almanya'nın beklentilerini çok erken bir tarihte Friedrich Naumann formüle etmiştir. Bu kişi 1889'da şunları yazmıştır:

> "Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu dağılmadan çıkması mümkündür. Böyle olursa, İstanbul'daki halife cihat bayrağını açacaktır bir kez daha. Hasta Adam, son defa toparlanıp Mısır, Sudan, Doğu Afrika, İran, Afganistan ve Hindistan'a şöyle haykıracaktır: 'İngiltere'ye karşı savaş!' Hasta Adam yatağında bu çığlığı atarken onu kimin destekleyeceğini bilmek hiç de önemsiz sayılmaz." (**14**)

Böylesi bir politik romantizm, bilhassa Yakındoğu ziyaretleri sırasında sürekli olarak Müslüman dostu olduğu izlenimi bırakmaya çalışan Alman imparatoruna da çok cazip geliyordu.

Kayzerin, Alman oryantalistlerini Almanya'nın Yakındoğu'daki emelleriyle ilgili sorunlar üzerinde çalışmaya özendirdiği hemen hemen kesindir. İmkânları inceleyen oryantalistler gayet iyimserdi. (**15**) Almanya'nın Yakındoğu ve Asya'da bir

imparatorluk kurma şansına daha az güvenen diplomatlar ise, İslam Birliği faaliyetlerinin hiç değilse bu bölgelerde İngiltere, Fransa ve Rusya'ya zorluklar çıkaracağını umuyorlardı. Anlaşılan, her iki grup da -oryantalistler ve devlet adamları- bir propaganda kampanyasının Almanya'nın dünyadaki konumu üzerinde olumlu bir etkisi olacağını düşünüyordu.

Alman devletinin dünyadaki konumunun ne olacağına ilişkin görüşü ile 1914'teki cihat ilanı arasındaki bağlantıyı kesin olarak saptamak son derece güç. Müslüman isyanlarının Almanya'nın durumunu iyileştirme yönündeki potansiyel yararlarını herkes -oryantalistler, diplomatlar, askerler- biliyordu. Alman oryantalistlerinin Almanya'nın bir dünya devleti olma şansı ve Yakındoğu'daki rolü üzerine yazdıkları çok sayıda kitap ve makaleye rağmen, (**16**) Avrupa'da savaş çıkma olasılığı arttıkça, Alman kaynaklarının Osmanlı İmparatorluğu'na aktarılması faaliyetinde belirleyici faktörler askerî düşünceler oluyordu. Bu faaliyeti büyük ölçüde, İstanbul'a 1913 yılının sonlarında gelen General Liman von Sanders komutasındaki Alman askerî misyonu yürütmüştü. (**17**)

Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla ittifak kurmasında askerî düşünceler kuşkusuz ön plandaydı. Yönlendirilen, sınırlı bir cihat fikri 1914'ten çok önce de çekici görünmüş ve gerçekten belirli bir mantık taşıdığına inanılmışsa da, Osmanlı Devleti'nin tam olarak ne zaman ve nasıl cihat ilan etmeye karar verdiği belli değildir. (**18**) Cihat çağrısının bir parçasını oluşturduğu İslam birliği yönündeki propaganda kampanyası, Almanya'nın askerî hareket kabiliyetini genişletmeyi hedefliyordu. Almanya, Müslümanları davası etrafında birleştirerek İtilaf Devletlerinin sömürgelerinde isyanlar çıkarmayı umuyordu. Böylesi karışıklıklar, kısa vadede, İtilaf Devletlerinin Avrupa savaş alanlarındaki askerî gücünü azaltabilir, uzun vadede ise, İngiltere'nin büyük denizaşırı imparatorluğunu zayıflatmaya yarayabilirdi. Aynı zamanda bu propaganda kampanyası, Alman ürünlerine yeni pazarlar açabilir, Almanya'nın Afrika'daki sömürgelerini korumasını, belki de yenilerini elde etmesini sağ-

layabilirdi. Demek ki, Almanya'nın Nil Vadisi'nin kontrolünü ele geçirme girişimi hem askerî hem de politik önem taşıyordu. Bu girişim, başarıya ulaşırsa, İngiltere'nin sömürge imparatorluğuna darbe vurmakla kalmayacak, aynı zamanda Kuzey Afrika'da Alman hâkimiyeti kurulmasına da imkân sağlayacaktı. Bu da, Almanya'nın Atlas Okyanusu'ndan Mısır ve Yakındoğu yoluyla Orta Asya ve Hindistan'a uzanan bir İslam imparatorluğuna sahip olması yönünde ilk adımı oluşturacaktı. Almanlara göre söz konusu olan, tarihsel yazgılarına uygun büyük bir imparatorluk düşüydü.

Politika üreten Almanlar, Müslümanların Hıristiyan sömürgeciliğe duydukları tepkinin ellerinde potansiyel bir silah olacağını varsayıyorlardı, çünkü İtilaf Devletlerinin çok sayıda Müslüman'ın Alman emperyalizminin kurbanı olduğunu göstermesi zordu. Osmanlı İmparatorluğu'yla ittifak kurup onun toprak bütünlüğünü koruyacağı yolunda güvence veren Almanya, Müslümanların kendi tarafında mücadeleye coşkuyla katılacağı ve küçük bir bedel ödeyerek milyonlarca Müslüman müttefik kazanacağı yolunda planlar kuruyordu. İttihatçı yönetimse, kendi adına, hilafetin saygınlığından yararlanarak Hindistan ve Mısır'da ayaklanmalar çıkaracağı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda savaştan etkilenmemiş Arap bölgelerinin desteğini kazanacağı konusunda hayli iyimserdi. Böylesi sonuçların hiçbir şey yapmadan elde edilemeyeceğini düşünen Alman hükümeti, bütün İslam dünyasını İtilaf Devletlerine karşı harekete geçirmek için büyük bir çaba sarf etti. (**19**) İttihat ve Terakki liderleri yardım etmeye gerçekten istekliydiler.

Osmanlı-Alman ittifakının ilginç bir yönü de, General Bronsart von Schellendorf'un (Bronsart Paşa) Osmanlı Devleti'ne sunduğu önerilerdir. Bu öneriler, 2 Ağustos 1914'te imzalanan gizli ittifak antlaşmasından sonra Enver Paşa ile Alman Askerî Misyonu arasındaki yakın işbirliğini açıkça gösterir. (**20**) Aynı gün Osmanlı Devleti seferberlik ilan etmiştir. Osmanlı ordusu merkez karargâhı yeni Osmanlı-Alman askerî işbirliğini

yansıtacak şekilde reorganize edilmiştir. Enver Paşa başkumandan vekili kalmış, Bronsart Paşa kurmay başkanı olmuştur. (21)

Bronsart Paşa'nın planı, Ağustos ile Kasım 1914 arasındaki dönemde Osmanlı genelkurmayı mensuplarının sunduğu birçok plandan biridir. Söz konusu plan 20 Ekim 1914 tarihlidir ve Enver Paşa tarafından kurmay heyetine danışılmadan kabul edilmiştir. İçerdiği görüşlere karşı olmayan Enver Paşa'ya benimsetildiği anlaşılan bu rapor, 21 Ekim 1914 günü Bronsart Paşa'nın imzasıyla Berlin'e yollanmıştır. Genelkurmayın bazı mensuplarının daha sonra yaptıkları itirazlar, Enver Paşa'nın planlama aşamasında onlara danışmamasında kuşkusuz etkili olmuştur. Aynı nedenle, Talât, Cemal ve Hariciye Nazırı Halil (Menteşe) de, Berlin'e yollandıktan sonra plandan haberdar edilmiştir. (22) Raporda, Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerine karşı ortak savaşta payına düşen ve yapacağı faaliyetlerin bir listesi bulunuyordu. Bu faaliyetler, cihat ilanının yanı sıra, Kafkaslar'da Ruslara karşı ve Mısır ile Sırbistan'da saldırılara geçmeyi kapsıyordu. Yazanın kimliği dolayısıyla raporda cihattan söz açılması bu fikrin Alman kökenli olduğuna ilişkin bir başka kanıt sayılabilir: (23)

> "Ruslar savaş ilan edince [raporun ilk maddesinde açıklandığı üzere Rusya'nın Karadeniz filosuna saldırıldıktan sonra], padişah, Almanya, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan'ın ortak düşmanlarına cihat ilan etmelidir." (24)

İtilaf Devletlerine karşı cihat ilan edilmesi fikri, kuşkusuz Bronsart Paşa'nın Ekim 1914 tarihli raporundan daha önce ortaya atılmıştı. Alman görevliler, Temmuz'dan, muhtemelen daha erken bir tarihten beri, İslam'ın İngiltere ve Fransa'nın konumunu tehdit etmek açısından pratik bir askerî silah olarak yaratacağı etkiyi hesaplıyorlardı. (25) 5 Ağustos 1914 tarihli bir mektupta Alman Genelkurmay Başkanı Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir rapordan bahsediyordu:

"...Hindistan, Mısır ve Kafkaslar'da isyanlar çıkarmak son derece büyük önem taşımaktadır. Türkiye'yle anlaşma Dışişleri Bakanlığı'na, İslam dünyasının fanatizmini kışkırtarak bu planı mümkün olduğunca hayata geçirme fırsatı verecektir." (**26**)

Osmanlı ordu karargâhlarındaki Türk subayları bu İslam Birliği seferine böylesine büyük bir önem yüklemiyordu. Enver Paşa'nın Alman görüşünden daha çok etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu fikre duyduğu yakınlık ve karşı çıkan subaylara gösterdiği tahammülsüzlük iyi bilinir. Ona göre, hilafetin denenmemiş güç ve itibarıyla, ayrıca bol miktarda Alman altınıyla desteklenen profesyonel propagandacılar, İtilaf Devletlerinin sömürgelerinde başarılı bir kampanya yürüteceklerdi. Ne var ki, Enver Paşa'nın, İslam birliği politikasına sağladığı coşkun desteğe karşın, bir avuç görevlinin kendi başlarına İngiltere ve Fransa'nın sömürge imparatorluklarını devireceği düşüncesine kapıldığı kuşku götürür. Enver Paşa, küçük çaplı ayaklanmaların bile İtilaf Devletlerinin dikkatini sömürgelerinde asayişi sağlamaya yönelteceğine, böylece Osmanlı İmparatorluğu'na ve müttefiki Almanya'ya askerî hazırlıklar için ek zaman yaratılacağına inanıyordu. (**27**)

Enver Paşa, İslam birliği ve cihat üzerine görüşlerini yazmamıştır. Ancak, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasına yol açan olaylarda oynadığı rol ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın örgütlenmesindeki ve idaresindeki rolü dolayısıyla tutumunu araştırmak önemlidir. (**28**) Enver Paşa, İslam birliği ve diğer konularda birçok karar vermiş ve bunları kabine üyelerinin çoğundan saklamıştır, bunun nedeni kısmen onlara duyduğu güvensizlik, kısmen de genel olarak parlamenter sistemin zaaflarına ilişkin görüşüdür. Kuşkusuz kendi yeteneklerini çok yüksek görüyordu. 1914 yılına, yani otuz üç yaşına geldiğinde çarpıcı bir kariyer yapmıştı. Olumlu özellikleri arasında, elde ettiği mütevazı bir askerî başarı, kişisel etkileyiciliği, çabuk karar verme yeteneği ve siyasal eylemde kuvvetin rolünü çok iyi kavramış olması

vardı. Osmanlı Devleti'nin savaşa sokulması konusunda olan bitenin farkında olarak karar verdiğine kuşku yoktur. Enver Paşa, Almanya'nın yardımıyla, Rusya'ya bir darbe indirebileceğine, Kafkaslar'a ve Orta Asya'ya doğru ilerleyebileceğine inanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece Rusya'yla savaşmak zorunda kalacağını düşünmüş olabilir, Rusya bu sırada batı cephesinde Almanya'yla boğuşuyordu. Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'yla müttefik olamazdı kuşkusuz, ama İngiliz hükümeti Osmanlı Devleti'nin ısmarladığı iki kruvazöre el koymasaydı, tarafsız kalabilirdi. Böyle de olsa, Enver Paşa savaşa girmeyi aklına koyduktan sonra, bu gemilere ne olduğu onun için pek de önemli değildi. Aynı zamanda, savaş sayesinde Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya büyük miktarlara varan borçlarını ödeme yükümlülüğü ortadan kalkacak ve bütün kapitülasyon sistemi yok edilebilecekti.

Enver Paşa, Alman hükümetine İtilaf Devletlerine karşı mücadelede Osmanlı İmparatorluğu'nun değerli bir müttefik olacağını göstermek istiyordu. Eşref Kuşçubaşı'ya göre, kendini askerî bir deha sayan Enver Paşa'nın askerî konularda genellikle sanıldığından daha gerçekçi olduğunu, 1914 yazı boyunca yaklaşan savaşta ideolojik silahlara çok fazla güvenmek istemeyişi göstermektedir. Ajanlarının çeteler oluşturabileceğine güvenmesi de bir başka kanıt sayılabilir. Enver Paşa, önceleri, padişah-halifenin Osmanlı İmparatorluğu dışında dünya Müslümanları üzerinde otoritesi bulunduğundan kuşku duyuyordu. Halifenin nüfuzunun çok büyük olduğu varsayımı hiç sınanmamıştı. Enver Paşa, kayzerin İslam'a ebedî dostluk ve bağlılık duyduğuna ilişkin açıklamalarına rağmen, birçok Osmanlı'nın Almanya'yı Yakındoğu'ya yönelten gerçek nedenlerin ne olduğu konusunda kuşkular taşıdığını da biliyordu. (**29**) Ayrıca, Pantürkist bir propaganda kampanyasının olumlu etkileri olacağına pek güvenmiyordu; ona göre, böyle bir kampanya İran, Afganistan ve Hindistan'da Türk olmayan Müslümanları rahatsız edecekti. (**30**)

Almanya'yla ittifak antlaşması imzalandıktan sonra, Enver Paşa'nın İslam birliği politikası üzerine görüşlerini birdenbire değiştirdiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce, İslam birliği ve cihat, Enver Paşa'nın kullanılmasını gerekli gördüğü silahlar haline gelmişti. Anlaşılan cihat ilanının yararlı sonuçlar doğuracağından daha önce duyduğu kuşkular yok olmuştu. Eşref Bey'e göre, Enver Paşa, cihadın Müslüman dünyasını kurtarmasa bile, İtilaf Devletlerini Müslüman sömürgelerinde çok sayıda kuvvet bulundurmaya zorlayacağına inanıyor, bundan dolayı cihat ilanını yerinde bir karar sayıyordu. (**31**)

Cihat ilanının Enver Paşa'ya çekici göründüğü kuşku götürmez. Daha Ağustos 1914'te diğer nüfuz sahibi İttihatçıların onayıyla, cihat propagandası kampanyasının başlatılmasını emretmişti. Cihat, yönlendirilen, sınırlı bir kutsal savaş olmalıydı, ayrım gözetmeden yürütülen kaba bir savaş, yağmalama, katliam veya Hıristiyan azınlıklara karşı yerel tepkilerin ortaya konması biçimine dönüşmemeliydi. Bu savaş, ordunun komutasında olacak ve Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan hariç bütün kâfir milletlere karşı yapılacaktı.

Enver Paşa, propaganda çalışmasının, büyük ölçüde, Osmanlı ve Alman zaferlerine ve Müslüman dünyasının çeşitli kesimleriyle ulaşım ve iletişim hatlarının kurulup korunabilmesine bağlı olduğunun farkındaydı. Ayrıca biliyordu ki, Osmanlı Devleti'nin zafer kazanması bir hayli güçtü, ancak Almanların büyük başarı elde edeceğine, müttefik olarak payına düşenden fazlasını yerine getireceğine inanıyordu. Aynı zamanda, Osmanlı-Alman ittifakını, Mısır sorununa çözüm getirmenin bir yolu olarak görüyordu. Dahası, Kafkaslar'a ve Orta Asya'ya yönelik emelleri ve Osmanlı Devleti önderliğinde İslam devletlerinin güçlü bir birlik oluşturması rüyası vardı. Ustalıkla yürütülen ateşli bir propagandanın ve Alman yardımının bu hedeflerin gerçekleşmesini sağlayacağına inanıyordu. Almanya'nın ve Osmanlı Devleti'nin yenilgileri büyük rüyasını sarstı, yine de yaz-

gısının Türkistan'da olduğu inancını ortadan kaldıramadı. (32)

Osmanlıların Irak ve Filistin'de uğradığı yenilgilerin İslam birliği politikası için ölüm çanını çalmasından sonra, Enver Paşa'nın Orta Asya planları daha görünür hale geldi. Pantürkizm politikası, Kars ve Batum yolunu açan Rus-Osmanlı ateşkes antlaşmasıyla da bağlantılıydı. Haziran 1918'de bu bölgede toplanan Enver Paşa'nın komutasındaki ordular, İtilaf Devletleriyle tatmin edici olmayan bir ateşkes antlaşması imzalanması halinde direniş merkezleri oluşturacaktı. (33)

Alman hükümeti, Enver Paşa'nın İslam birliği politikasını arka plana iterek Pantürkizm'e daha çok dayanmasını savaşın ortak yürütülmesine bir engel saymıştır. Bu tutum, 1918 yılına gelindiğinde iyice belirginleşti. Bu tarihte, Almanlar kendi savaş hedeflerini İslam yanlısı propagandayla gizlemeyi bir yana bırakmış ve Enver Paşa'nın Orta Asya planlarıyla doğrudan doğruya çatışır duruma gelmişlerdi. (34) Enver Paşa'nın Orta Asya maceraları, Almanların ve pek çok Osmanlı subayının ittifaktan beklediklerinin çok ötesine gidiyordu. Almanya, kuşkusuz, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasına ve Enver Paşa'nın vaatlerini yerine getirmesine büyük umut bağlamıştı.

Mareşal von Hindenburg'a göre, Almanya'nın ittifaktan beklentileri mütevazı düzeydeydi: Osmanlı orduları, Osmanlı topraklarını savunacak, böylece kendileriyle savaşan İtilaf orduları Avrupa'dan uzak kalacaktı. (35) İttifak sınırlı ölçüde başarılı oldu. Osmanlı orduları, 100.000'den fazla düşman askerini Avrupa savaş meydanlarının dışında tuttu. Hatta Osmanlı Devleti Avrupa'ya savaşmak için birlikler gönderdi. (36) Ne var ki, birçok Alman Osmanlılarla ittifakı ağır bir yük saymıştır. Von Hindenburg Enver Paşa'yı özel olarak hedef alıp eleştirmemesine rağmen, İslam birliği politikasından hoşnut değildi. özellikle Çanakkale ve Bağdat'ın başarıyla savunulmasından (1915) sonra, Enver Paşa'nın, cihat çağrısı açıkça etkisiz kaldığı halde, İslam dünyasının politik olarak birleştirilmesi konusunu ciddi biçimde düşündüğü anlaşılmaktadır. İslam birliğine Müslümanla-

rın verdikleri desteği gösteren tek tük örneklerin bütün İslam dünyasına, hatta Orta Asya'ya yayılacağını sanmak tehlikeli bir yanılsamaydı. (**37**)

Almanların askerî bakış açısından, Enver Paşa'nın Orta Asya bozkırlarına doğru ilerleme arzusu, ortak savaştaki esas görevden bir sapmaydı. Alman generaller pek çok uzmanın Enver Paşa'yla aynı fikirde olduğunu gördüler. Alman Yüksek Komuta Heyeti Avrupa'daki zaaflar konusunda endişelenirken, başka Almanlar ve Enver Paşa hayallerinde İran'a, Afganistan'a, Hindistan'a ve Mısır'a doğru yol alıyorlardı. Oysa Mısır'a yapılan iki saldırı da sonuç getirmemişti. (**38**)

Enver Paşa'nın planlarının Osmanlı Devleti'nin yararsız girişimlere sokmaya yönelik olduğu doğrudur. Özellikle 1916'da Mekke'nin, ertesi yıl Kudüs'ün düşmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin kayıplarıyla ilgili kaygılar büyüdükçe, Hazar Denizi etrafında fetihler yapma hayalleri de arttı. Almanların onu bu planlardan vazgeçirme çabaları ise sonuç vermedi. (**39**) Osmanlı ordusundaki Alman aleyhtarı subayların benzer girişimleri de sonuçsuz kaldı, yine de Enver Paşa, Almanların Türklere karşı küstahlıkları ve beceriksizce yürüttükleri propagandaları yüzünden sevilmemeye başlandığını anlamıştı. Fes takmalarına, Osmanlı üniformaları giymelerine ve kimi Alman subaylarının akıcı Türkçe konuşmasına rağmen, onlara ve Enver Paşa'ya karşı tepki artmıştı. Türk subayları, Osmanlı İmparatorluğu hakkında pek bir şey bilmeyen, üstelik öğrenmek de istemeyen birçok Alman'ın tutumundan rahatsızlık duyuyordu. Almanlar Osmanlı Devleti'ne büyük miktarlarda para ve malzeme yardımı yapmaya devam ettiler, ne var ki Osmanlı Devleti'ni bir ekonomik vasal gibi görüyorlardı. Enver Paşa ile yüksek rütbeli Alman subayları arasındaki iyi ilişkilere rağmen, askerî işbirliği en hafif deyişle bir hayli zor yürüyordu: Alman planlamacılar bazen yaratıcı olsalar da, genellikle Yakındoğu'da pratik tecrübeden yoksundular. Alman politikası akademik ve karmaşık nitelikteydi, Berlin'deki oryantalistlerin eseriydi. Bu oryantalist-

lerin Panislamizm'in etkilerine duydukları inanç, savaş meydanlarındaki Alman ve Türk subayları tarafından paylaşılmıyordu. İtilaf Devletlerine karşı genel bir Müslüman ayaklanması çıkartılmamıştı. İslam dünyası dağınık ve hareketsiz kalmış, Müslümanlar da İtilaf Devletlerinin sıkı denetiminden kurtulamamışlardı. Almanların ve Türklerin başarısızlıkları, kısmen, İngiliz ve Fransızların Yakındoğu'daki savaşın önemli olduğunu anlaşıldıktan sonra aldıkları karşı tedbirlerin sonucuydu, ama daha çok, İslam birliği rüyasının yanıltıcı niteliğinden kaynaklanıyordu.

Cihat

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na resmen 11 Kasım 1914'te girdi -Rus donanmasıyla ilk çatışmadan yaklaşık bir ay ve Türk donanmasının Odesa'yı ve Karadeniz kıyısındaki başka Rus şehirlerini bombalamasından iki hafta sonra. 11 Kasım günü, padişah, Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasında savaş hali olduğunu ilan etti. (**40**)

Aynı gün, padişah, Osmanlı silahlı kuvvetlerine savaşın nedenlerini açıklayan bir beyanname yayınladı. Bu beyannamede, cesaretlendirici bir üslupla, kötü niyetli düşmanın savaş ilanına yol açan saldırısı anlatılıyordu. Padişah, Rusya'yı Osmanlı İmparatorluğu'na üç yüz yıldır düşmanlık beslemekle suçluyor, İtilaf Devletlerinin milyonlarca Müslüman'ı zulüm altında tuttuğunu iddia ediyordu. Ona göre savaş, Osmanlı topraklarına ve halifeliğe yapılan bu saldırıları sona erdirecekti. Almanların Avrupa'daki zaferlerine değinilen beyannamede, Osmanlıların kendi davasının başarıya ulaşacağına duyduğu inancı bu zaferlerin pekiştirdiği belirtiliyordu. Padişah, beyannamesinde, askerlerine bütün Müslümanların fetvayla cihada çağrıldığını hatırlatarak (oysa fetva henüz çıkarılmamıştı) imparatorluğun varlığının ve dünyadaki 300 milyon Müslüman'ın kaderinin söz konusu olduğunu dile getiriyordu. Askerlerinden "düşmana as-

lanlar gibi saldırmalarını" istiyor, şanlı tarihlerinde ordularının yaptıklarını hatırlatıyor ve Osmanlı ordusunun omuzlarındaki ağır sorumluluğu anlatıyordu. Askerlerinin cesaretlerinin kırılmaması için, dünyanın dört bir yanındaki Müslümanlardan alacakları desteği vurguluyor, Almanya'nın gücünün zaten bilindiğini belirtiyordu. Beyanname şöyle bitiriyordu:

> "Şehitleriniz şühedâ-yı sâlifeye müjde-i zafer götürsün, sağ kalanlarınızın gazası mübarek, kılıcı keskin olsun." (**41**)

Enver Paşa'nın aynı zamanda yayımlanan beyannamesi de esas olarak hiçbir farklılık taşımıyordu. Bu beyanname, padişahın savaş ilanını silahlı kuvvetlerin bütün birimlerine resmen duyuruyordu. Enver Paşa, İslam'ın düşmanlarını ileri sürüyor, savaş meydanının fedakârlık yeri olduğuna ilişkin padişahın uyarısını tekrarlıyor ve bütün dünyadaki ezilen milyonlarca Müslüman'ın zafer için dua ettiğini belirtiyordu. Enver Paşa, bu savaşta ölenlerin İslam ve vatan için şehit düşmüş olacaklarını ifade ediyordu. Beyanname şöyle bitiyordu:

> "İleri! Daima ileri ki zafer, şan, şahâdet, cennet hep ileride, ölüm ve zillet geridedir. Mübarek ve mukaddes şehitlerimizin ruhuna Fatiha. Padişahım çok yaşa." (**42**)

13 Kasım 1914 günü, padişah, şeyhülislam ve diğer kabine üyeleriyle birlikte, Topkapı Sarayı'nda Hz. Muhammed'in hırkasının ve diğer kutsal emanetlerin saklandığı odada yapılan resmî bir törenle Meclis-i Mebusan'dan bir heyeti kabul etti. Padişah nihaî zaferi kazanacaklarına duyduğu güveni dile getiren kısa bir konuşma yaptıktan sonra, orada bulunanlar Allah'ın inayetinin Osmanlı ordusunun üzerinden eksik olmaması için dua ettiler. Cihat ilanına izin veren fetva okunduktan sonra, geleneğe uygun olarak burada bırakıldı, yirmi dört saat sonra da 14 Kasım 1914'te Fetva Emini Ali Haydar Efendi Fatih Camii'nde fetvayı halka duyurdu.

Yukarıda belirtildiği gibi Kasım 1914 tarihli fetva ve cihat ilanına dair beyanname dünyadaki bütün Müslümanlara şu mesajı veriyordu: Müslümanlar, nihayet, kendilerini bunca zamandır ezen kâfirlere karşı güçlü bir silah ele geçirmişlerdi. İslam devletinin ilk devrinde cihat etkili bir silah olduğu için, İttihatçı lider kadro içindeki Panislamist grup şöyle düşünmüştü: Osmanlı Devleti'nin girdiği eşitsiz mücadelede, cihat, eğer iyi bir şekilde duyurulursa, eski etkileyiciliğine kavuşarak bir güç kaynağı haline gelebilirdi.

Cihat fetvası, beş sorudan oluşuyordu, aslında beş ayrı fetvanın bir araya getirilmesiyle üretilmiş bir metindi. (**43**) Her soruya karşılık, Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi'nin imzasının üzerinde geleneksel "olur" cevabı bulunuyordu. Söz konusu beş soru şöyle özetlenebilir:

1) Padişah-ı İslam'ın, Kuran'ın 14. suresinin 41. ayetine uygun olarak, İslamiyet aleyhine birleşenlere karşı ilan ettikleri cihada katılmak bütün Müslümanlar için farz mıdır? (**44**)

2) Rusya, Fransa, İngiltere ve müttefikleri devletlerin idaresi altında yaşayan Müslümanların bu devletlere karşı cihada katılmaları farz olur mu?

3) Cihada katılmayanlar Allah'ın gazabına müstahak olurlar mı?

4) 'Hükümet-i İslamiye'ye karşı savaşan İtilaf Devletlerinin Müslüman ahalisi, bu devletlerin yanında savaşa katılmaları halinde, her ne türlü tehditlerle karşılaşmış olurlarsa olsunlar, cehennem ateşine müstahak olurlar mı?

5) "Bu suretle harb-i hazırda İngiltere ve Fransa ve Rusya ve Sırbiya ve Karadağ hükümetleriyle zâhirlerinin [yardımcılarının] idarelerinde olan Müslümanların hükümet-i seniyye-i İslâmiye'ye muin [yardımcı] bulunan Almanya ve Avusturya aleyhine harbetmeleri hilâfet-i İslâmiye'nin mazarratını mucip olacağından [İslam halifeliğine zararı dokunacağından] esm-ü azîm [büyük günah] olmakla azab-ı azîme [büyük azaba] müstahak olur mu?"

Bu sorularda, sultandan *Halife* veya *İmâm-ı Müslimîn* diye bahsedilmez, onun yerine *Hilafet-i İslâmiye, Hükümet-i İslâmiye* ve *Padişah-ı İslâm* terimleri kullanılır. Fetvanın cihat değerlendirmesinde bazı düzensizlikler görülmektedir. Birinci ve ikinci soru, İslam hukukunun çok iyi bilinen bir kavramı -farz- üzerine temellenir: İmparatorluk sınırları içindeki ve dışındaki bütün Müslümanların -İtilaf Devletleri tebaası olanlar dahil- cihat çağrısına uyma yükümlülüğü. Bu yükümlülük fetvada farz-ı ayn diye anılır. Farz-ı ayn, bütün İslam cemaatinin birlikte yerine getirmesi gereken kolektif bir yükümlülük olan ve genellikle farz-ı kifâya adı verilen mutat cihat yükümlülüğünün tersine, istisnasız bütün Müslümanlara verilen kişisel bir yükümlülüktür. Kimi yorumculara göre, cihat yükümlülüğünün geleneksel niteliğinde bu değişiklikle, hiç kimsenin, cihadın Osmanlı silahlı kuvvetlerinin kolektif yükümlülüğü olup bütün Müslümanlar için geçerli olmadığını iddia ederek cihat çağrısına uymamazlık etmemesi amaçlanmıştır. (**45**)

Üçüncü, dördüncü ve beşinci soru, haram (cehennem ateşiyle cezalandırılacak eylemler) kavramına dayalıdır. Bu fikir, dördüncü soruda Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan Müslümanların başına ne geleceğini anlatmak için kullanılan "nâr-ı cahîm" tamlamasıyla açık seçik ifade edilmiştir.

Fetvadaki beşinci soru, İslam hukukunun geleneksel kaynaklarında cevabı kolay bulunamayacak ilginç bir hukuksal problem ortaya koymuştur: İtilaf Devletleri topraklarında yaşayan Müslümanların Almanya ve müttefiklerine karşı savaşmamaları gerektiği anlamına geliyordu bu soru. Böyle bir hareket İslam hukukunda daha önce hiç görülmemişti kuşkusuz. İslam hukukuna getirilen görece liberal Hanefî yorumuna göre, özellikle İslam dünyasının 1914 yılındaki tehlikeli durumu dikkate alınarak Müslüman cemaatinin yüksek çıkarlarına uygun olduğu gerekçesi gösterilmiştir bu soru için. (**46**)

Cihatla ilgili resmî açıklamalar içinde en meşhuru, Şeyhülislamlık'ın 23 Kasım 1914 tarihinde yayınladığı uzun bildiri-

dir. "Beyanname-i Cihad" başlığını taşıyan bu "Hatt-ı Hümayun", padişahın tuğrasını taşımaktaydı ve tuğranın üzerinde padişahın el yazısıyla şu cümle bulunuyordu: "İşbu beyânnamenin kâffe-i aktar-ı İslamiye'de neşr ve ilanını irade ederim." Bu beyanname Meclis-i Âlî-i İlmî'nin 21 Kasım 1914 tarihli toplantısında hazırlanmıştır ve ertesi gün padişah tuğrasını basmıştır. (47) Beyannameye göre cihat İslam halifeliğine saldırmış bulunan İslam düşmanlarına yöneliktir. "Beyanname-i Cihad", genel olarak cihat fetvasıyla aynı noktaları belirtmekte, ancak Kuran'dan pek çok alıntı yapılarak daha ayrıntılı ve canlı bir tarzda konu açıklanmaktadır. (48)

Beyannameye göre cihat, bütün Hıristiyan devletlerine değil, sadece İslam halifeliğine saldıran devletlere yönelikti. Beyannamenin ilk bölümünde İtilaf Devletlerinin İslam dünyasına karşı işlediği suçlar anlatılıyordu: Yakındoğu'da, Afrika'da, Hindistan'da ve Orta Asya'da milyonlarca Müslüman'ın özgürlük ve bağımsızlıktan yoksun bırakılarak ezilmesi; en son Balkan Savaşı'nda görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'ne yapılan saldırılar; İslam'a karşı giriştikleri diğer saldırılar.

Beyannameye göre, İslam'a karşı savaşanlar er geç yok edilecekti. Padişahtan kutsal yerlerin koruyucusu ve Müslümanların Halifesi diye bahseden beyannameyle, bütün Müslümanlar İslâm'ın mukaddes saydığı her şeyi düşmanların saldırılarından korumak için cihada katılmaya davet ediliyordu. Yirmi ile kırk beş yaşları arasındaki Osmanlı uyruğundan olan bütün erkekler, daha önceden cihada çağrılan İtilaf Devletleri sömürgelerinde yaşayanlar dahil bütün Müslümanlar gibi silah başına çağrılıyordu. Bütün Müslümanlar, şu ayete uygun olarak Osmanlı İmparatorluğu halklarıyla birleşecekti:

> "Hafif, ağır olarak, gazaya çıkın, Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla dövüşün... " (49)

Beyanname, İtilaf Devletleri sömürgelerinde yaşayan ve İslam'a karşı savaşta bu devletlerin ordularında silah altına alınacak olan Müslümanlara özel önem veriyordu. Söz konusu Müs-

lümanlar cihat fetvası ve Kuran'a uygun davranarak direnmeye çağrılıyordu. (**50**) Beyannameye göre, Müslümanlar İtilaf Devletlerinin planlarına karşı koymak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacaktı ve cihat uğruna çarpışanlardan Allah'ın inayeti eksik olmayacak, canlarını ve mallarını kaybedenler ise Allah'ın lütfuna ve peygamberin şefaatine mahzar olacaktı.

Beyanname, müminleri, İslâm düşmanlarıyla -Rusya, İngiltere, Fransa ve müttefikleri- ölüm kalım mücadelesinde padişahın etrafında kenetlenmeye çağırıyordu. Beyanname şu sözlerle bitiyordu:

> "Ey mücâhidîn-i İslam. Cenab-ı Hakk'ın nusret ve inayeti ve nebi-i muhteremimizin meded ve ruhaniyetiyle âdâ-yı dini kahr u tedmir ve kulûb-i Müslimîni sermedî-i saadetle tesrir eylememiz vaad-ı celil-i ilâhî ile müeyyed ve mübeşşerdir."(**51**)

Nihayet Kuran'dan son bir alıntı yapılıyordu:

> "Onlarla çarpışınız. Allah, onları sizin ellerinizle azaplandırsın, hor ve aşağılık kılsın ve onlara karşı size zafer versin, müminler topluluğunun göğsünü şifaya kavuştursun."(**52**)

Savaş ilanı belgesi, cihat fetvası, padişahın beyannamesi ve "Beyanname-i Cihad", Teşkilât-ı Mahsusa'nın propaganda kampanyasında kullanılan hammaddelerdi. Bu çalışma açısından, yurtiçinde ve yurtdışında yürütülen propaganda çalışmaları, padişahın ve şeyhülislamın yayımladığı dokümanlardan çok daha önemlidir. Gerçi fetvalar ve beyannameler yayımlanmadan aylarca önce bütün İslam dünyasına ajanlar yollanmıştı, ama yurtiçinde ilk büyük propaganda atılımı, gazetelerde İslâm birliğinin ve cihadın savunulmasıyla yapıldı. Bu kampanya, 14 Kasım 1914 tarihinde fetva duyurulduktan kısa bir süre sonra başladı ve birkaç ay devam etti. Fetvanın duyurulmasıyla ilgili törenler, propagandacıların cihada halkın desteğinin gözle görünür örnekleri diye adlandırdıkları etkinlikleri kullanma fırsatı verdi.

Fatih Camii'nde Kasım 1914'te fetvanın okunduğu törenlerde Müslümanların ileri gelenleri, medrese talebeleri, silahlı kuvvetler mensupları ve daha başka kişiler, devrin millî gösterilerinin özelliği olan düzenlilik içerisinde hazır bulunuyorlardı(**53**). Coşkulu olmayan küçük kalabalık da polis tarafından bir araya getirilmişti -öyle anlaşılıyor ki, emniyet kuvvetleri, böylesi durumlarda görev yapmak üzere bir grubu parayla tutuyordu. Yeşil bayraklar taşıyan başka gruplar, Babıâli'nin ve çeşitli elçiliklerin önünde gösteri yapmıştı ve birkaç gün sonra göstericiler, sahibi Rus vatandaşlığına geçmiş bir Ermeni olan Tokatlıyan Oteli'nin camlarını kırmışlardı. Kasım'ın ikinci yarısında fetva suretleri ve anonim propaganda broşürleri halka dağıtıldı. Camilerde imamlar cuma vaazlarında cihat lehinde sözler söylediler; başka yerlerde toplantılar ve Arapça ve Türkçe konuşmalar yapıldı. Eşref Kuşçubaşı'ya göre, hemen hemen hiçbir faaliyet kendiliğinden veya coşkunluk eseri yapılmamıştı: "Eğer İstanbul'da hal böyleyse, hilafetin ikametgâhından çok uzakta bulunan şehirlerde halkın reaksiyonu kim bilir ne olmuştur?" (**54**)

Aynı zamanda, bir başka grup gösterici Yeşilköy'e gitmiş ve Rusların 1878'de ilerlemelerinin anısına yaptırdıkları kiliseyi yıkmışlardı. Eşref Kuşçubaşı'nın yorumuna göre, söz konusu grup kiliseyi tamamıyla yıkamadığı için, Cemal Paşa işi bitirmek üzere bir yıkım ekibi göndermişti.

Kasım ayının ortasındaki gösteriler Osmanlı Devleti'nin cihat uğruna yaptığı önemli düzeydeki propaganda faaliyetinin sadece küçük bir parçasıydı. Ayrıca, çeşitli dillerde gazete yazıları ve broşürler de vardı. Daha önemlisi, İslam dünyasının çeşitli yerlerine ajanlar gönderilmişti. Bu ajanlar, Teşkilât-ı Mahsusa aygıtının parçası oldukları için, gazete ve broşür propagandasının incelenmesinden sonra aşağıda ele alınacaktır.

Cihat Propagandası

Cihada ilişkin yazılı propaganda savaşı çeşitli düzeylerde yürütülmüştü. Bunlar arasında, tumturaklı Osmanlıca'yla yazılmış fetvalar ve beyannameler, gazete başmakaleleri, sade Türkçe'yle ve diğer dillerde yazılmış sayısız broşür vardı, bunlar Teşkilât-ı Mahsusa ajanları tarafından Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde ve dışında dağıtılıyordu. (55) Birkaç gazete makalesinin incelenmesi, hükümetin, cihat çağrısıyla yurtiçinde ne tür bir coşku havası yaratmayı umduğunu gösterecektir. Benzer makaleler bütün taşra şehirlerinde de yayınlanmıştır. (56) İslam birliği idealinin ve onun doğal sonucu olan cihadın belki de en önde gelen savunucusu, tanınmış bir İttihatçı ve *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin başyazarı Yunus Nadi [Abalıoğlu] idi. (57) Yunus Nadi, Panislamist yazılarında gerçek İslâm birliğinin doğmak üzere olduğu görüşünü dile getiriyordu. Ona göre bu birlik, İslâm dünyasının en temel özelliğiydi. Yazıları ateşli, cesaret verici bir üslupla kaleme alınmıştı ve genellikle "Yaşasın İslam'ın İttihadı!" sözüyle sona eriyordu. Bu yazılar, halkın cihat çağrısına nasıl şevkle katıldığına dair abartılı haberlerin yanında yer alıyordu. Yunus Nadi, tipik bir yazısında, Allah'a mücadelede inayetini esirgemediği için hamd eder, İttihatçı liderleri uyanık ve azimli oldukları için, ayrıca Almanya'yla kurulan ittifak dolayısıyla över:

> "Azm ü cezm ile İslâm'ın hayır ve selâmetine çalışanlara nusretler tebşir eden Rabb-ı aziz ve züintikamın lutf u keremine sığınarak bîpâyân bir huzur ve iman ile kabul ettiğimiz harb-i hâlin başlangıcında bulunuyoruz. Kanaatimiz pek vâsıkdır ki bu muazzam cihad ile zâlimlerin zillet ve hüsrandan ibaret olan âkıbetlerini teşhir ile müyesser ve mübeşşer olacağız.
>
> "İslâm'ın son istinatgâhı olan Osmanlı Devleti'ni idare edenlerin hususan Osmanlılık ve umumen İslamiyet namına bu devleti ilâ etmeleri farzların en âlisi ve en

mukaddesi idi. Balkanlar Harbi'nin en kara felâketlerinden sonra iktidar mevkiine geçerek Edirne'nin istirdadı gibi akisleri ta Hindistan'da taninendâz olacak surette İslâm'ın yüzünü güldüren bir muvaffakiyetle temayüz etmiş olan şimdiki genç ve faal hükümetimiz devletimizi katiyen tahlis ve ilâdan ibaret olan bu ulvî vazifenin de ifasına namzed ve belki mecbur idi.

... Hakikatte biz İtilaf-ı Müsellese aleyhine Harb-i Umumî'ye iştirak ediyoruz. Binaenaleyh mevkimiz Almanya ve Avusturya-Macaristan devletleri ile müterafık harbî hareketlere girişmekten ibaret oluyor demektir." (**58**)

Yunus Nadi, iki gün sonra, padişahın henüz resmen ilan etmemiş olduğu cihadın amaçları konusunda daha ayrıntılı bilgi verir:

" ... Rusya'nın ... Karadeniz havzasındaki faaliyetine hatime çektik. ... İngiltere ile hod-be-hod teşkilâtını ihlâle cüret ettiği Mısır'ın hesabını göreceğiz.

"Bu İslam düşmanı devletin [İngiltere] ... Hindistan ile alakasını kat' edecek ve böylelikle o muazzam gurur ve nahvet heyulasının çatır çatır inhidam eylemesi sebeplerini temin ve istikmâl eyleyecektir.... Nâçar kalan İslâm'ın Halifesi Yaradan'a sığınarak kılıcını çekti. Bu bir manevî işarettir ki küre-i arzın İslâm ile meskûn her yerinde Rusya, İngiltere ve Fransa'ya karşı gayz ve husumet velveleleri ile karşılanacaktır." (**59**)

Bir hafta sonra Yunus Nadi şöyle yazar:

"...Ordumuz müstainen betevfikatullahi teala fedakâr bir kahramanlık ve hamasette hasm-ı din ü devletimize karşı icra eylediği savlet-i müntekimânede zafer ve galibiyetle mev'ûd ve mübeşşerdir." (**60**)

Bir başka İstanbul gazetesi, İttihat ve Terakki yanlısı *Tanin* cihadın savunulmasında hayli etkindi. Genellikle Pantürkizm'in destekçisi sayılan *Tanin* cihat propagandası savaşına büyük bir istekle katıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nu işgal edenlerin Osmanlı azminin karşısında yok olacaklarını bildiren yazarlar, imparatorluğa yapılan saldırıyı ülkenin toprak bütünlüğüne yönelik "hainâne bir tecavüz" diye niteleyerek İslam dünyasının saldırganlara süratle cevap vereceği uyarısında bulunurlar. (**61**)

Resmen savaş ilan edilmesinden kısa bir süre sonra yayınlanan bir yazıda Osmanlı Devleti'nin zafer kazanacağı belirtiliyor ve Mısır'a yönelik Osmanlı-Alman stratejisinin ana hatları ortaya konuyordu:

> " Şeyh Ahmed eş-Şerîf es-Sünusî'nin yönetimindeki İslam mücahitleri Mısır'daki İngilizleri bozguna uğratmak üzere batıdan saldırırken; Osmanlı ordusu da doğudan, doğrudan Süveyş'e yürürken ve kısa sürede Kahire'ye yaklaşırken, düşmanlarımızın durumunu düşünün." (**62**)

Pek çok yazıda işlenen, gözde temalardan biri, Mısır'da İngilizlerin başına neler geleceğiydi ve bu tema, ilgili üslupla ifade ediliyordu:

> "İngilizlerin hilekârlık, ikiyüzlülük, hainlik ve ahlaksızlığa dayalı hükümranlık sürme talebi artık son demlerindedir. Yakında zalim İngilizlerin, tek güç kaynağı olan cömert Mısır'la bütün bağları kesilecek ve İngiltere, imparatorluk tarihindeki en ağır bozgununu yaşayacaktır." (**63**)

Tanin, resmî savaş ilanının çizgisinden ayrılarak, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinde suçu İngiltere'ye yüklüyor ve bu devleti nihaî felâketin beklediği tehdidini savuruyordu:

> "İngilizleri temin ederiz ki, kalpleri intikam ateşiyle yanan ve İngilizlerin İslam'ın ufuklarındaki zulümler üzerine harekete geçen Osmanlı askerlerinin atacağı

her kurşun bu istibdada son verecektir... Silahımız olmasa da, askerlerimiz düşmanı çıplak elleriyle ezecektir." (**64**)

Tanin, cihadın hiç vakit kaybedilmeden ilan edildiğine işaret ederek şöyle yazıyordu:

> "Sabırla bekleme zamanı gelip geçmiştir. Şimdi düşmanlarımıza karşı ayaklanmak ve yıllardır vuku bulan felaketlerin intikamı peşinde koşmak zorundayız...
>
> İntikam!... Bu bütün İslam dünyasının beklediği şeydir -bu sadece zayıf ve mütevazı insanların zalimlerden intikamı değil, aynı zamanda kâinatın hâkimi, hak dinin bekçisi olan Allah'ın zalimlere karşı gazabıdır. Müslümanlar uzun süredir intikam peşindeydiler. Artık intikamlarını alacaklar." (**65**)

Böylesi yazıların ne kadar geniş bir kitle tarafından ve hangi hava içerisinde okunduğunu kestirmek hayli güçtür. Genellikle, bunların yayımlanması için Almanya'nın ilham ve cömertçe yardımlar verdiği kabul ediliyordu. (**66**) Gazeteciler ve broşür yazarları, kuşkusuz, 1914 Kasım'ından önce propaganda kampanyasına katılmışlardı ve bu kampanya için çalışmayı sürdürüyorlardı.

1914 sonbaharı boyunca bol miktarda el ilanı ve broşür dağıtıldı. En yaygın şekilde dağıtılan kitapçıklardan biri de *Cihad-ı Mukaddes Farzdır* başlığını taşıyordu. (**67**) Yırtılmış bir sayfasından bir yargı çıkarılabilirse, broşür Kuran'ı taklit eden bir üslupla yazılmış aforizmalarla doluydu, amaç belki de okurda veya dinleyende seçkin bir hukukçunun yazdığı bir hadis kitabı veya Kuran tefsiri karşısında olduğu izlenimini uyandırmaktı.

Yaklaşımı benzer olan, ama daha az ateşli bir üsluba sahip, daha özenle basılmış başka bir kitapçık Şeyh Salih eş-Şerîf et-Tunusî tarafından kaleme alınmıştır. (**68**) Osmanlı ve Alman hükümetlerinin geniş ölçekte yürüttükleri cihat propagandası türünün bir örneği olarak bu kitapçık daha yakından incelenmeye

değer. İçinde Kuran'dan ve Kuran'a benzeyen metinlerden bol alıntı bulunan broşür, cihat fetvasına benzer şekilde soru-cevap tarzında yazılmıştır.

Şeyh Salih, cihadın İslam düşmanlarına yönelik olduğunu belirtir. Bu düşmanları ise şöyle sıralar: Dinleri nedeniyle Müslümanlarla çarpışanlar; İngiliz, Fransız ve Ruslar gibi, aslında Müslümanlara ait topraklardan onları kovanlar; İslam'ın düşmanlarına yardım edenler. Dolayısıyla, Almanlar, İslam'ın düşmanı değildi, çünkü onların Osmanlı toprakları üzerinde emelleri yoktu, aslında Almanlar, "halkın refahının ... güvenilir koruyucuları" idi, "onlarla biz bir ittifakla birlik oluşturmuş bulunuyoruz..." (**69**) Almanlarla kurulan ve halkın pek desteklemediği ittifakın savunulması, Şeyh Salih'in broşüründe sık sık ele alınan bir temadır.

Şeyh Salih cihadı anlatırken bir Müslüman cihadında Hıristiyan müttefiklerin savaşmasını açıklama gibi hayli güç bir sorunla karşı karşıyaydı. Çelişkiyi ortadan kaldırmayı başaramayarak, Almanya'ya destek sağlanmasını ister. Osmanlılar diğer tarafla değil, dost Almanya'yla ittifak kurduğu için savaş bir cihattır demeye getirir. Cihatta İslam'ın düşmanlarıyla ittifak kurulamaz. Almanlar düşman olmadığına göre, müttefik olarak kabul edilebilirdi, dolayısıyla,

> "Müttefiklerimizle iyi geçinmeli, dostlarımıza uyum sağlamalıyız, böyle yaparak da muhakkak Allah'ın sevgisini kazanacağız." (**70**)

Şeyh Salih, bu iddiasını Kuran'dan seçilmiş parçalarla destekler, Osmanlı-Alman ittifakına kutsallık kazandırmak üzere yazdığı uzun yorum bunların ardından gelir. (**71**)

Ona göre, cihadın temel amacı düşmanın yol açtığı fitne ve fesada karşı koymaktı. 'Barbarların' (İtilaf kuvvetleri) bir Müslüman beldesini işgal edince, oranın ekonomisini tahrip ettikleri, en iyi topraklara el koydukları, halkı ağır vergilerle ezdikleri ve herkesi büyük sefalete düşürdükleri uyarısında bulunuyordu: Camiler kiliseye dönüştürülecek ve şeriatın yerini "hükümetin zalim emirleri" alacaktı. (**72**) Şeyh Salih 'barbar' işgalinin kor-

kunç sonuçlarını biraz daha anlattıktan sonra, böylesi eylemlerin insanüstü şer bir kuvvetin işi olması gerektiği sonucuna varır. İtilaf Devletleri, bütün dünyayı boyundurukları altına alma hırsıyla, "ihtiraslarının köleleri ve şeytanın dostları" (**73**) olmuşlardır.

Şeyh Salih'in yorumunun her bir bölümü, cihadı olabildiğince yüce bir seviyeye çıkarmayı hedeflemekte, (*Tanin* ve *Tasvir-i Efkâr*'daki fazla güvenli ve abartılı yazıların tersine) onu bir intikam savaşı değil, şer kuvvetlerine karşı bir doğruluk ve insanlık mücadelesi olarak göstermektedir.

Şeyh Salih'in en büyük önem atfettiği ayet, fetvada ve cihat beyannamesinde olduğu üzere şudur:

> "Hafif, ağır olarak gazaya çıkın, Tanrı yolunda mallarınızla, canlarınızla dövüşün; eğer bilirseniz, bu sizler için daha hayırlıdır." (**74**)

Şeyh Salih'e göre, "hafif" kelimesiyle gençler, bekârlar ve süvariler, "ağır" kelimesiyle de hane reisleri ve ihtiyarlar kastediliyordu. Dolayısıyla, "hafif ve ağır" herkes demekti.

> "Eğer düşman bize saldırırsa, saldırgana karşı İslâm'ı müdafaa için mücadeleye girişmek her Müslüman'ın üzerine farzdır; kadın-erkek, büyük-küçük, genç-ihtiyar, evli-bekâr, atlı-yaya herkes için farzdır. Bu fani dünyaya onu mukaddes hayata tercih edecek derecede bağlı mısınız?..." (**75**)

Şeyh Salih, bütün İslâm âlemini, halifenin sancağının altında toplanıp Osmanlı hanedanını ve halifenin müttefikleri Almanları desteklemeye çağırıyordu. Bütün Müslümanlar yalnız savaşmakla kalmamalı, bazı özelliklere de sahip olmalıydılar: Sabır, sebat ve cesaret -özellikle sabır. düşman karşısında geçici gerilemeler halinde önemli bir nitelik olarak gerekecekti. Aynı zamanda, Şeyh Salih, İslam mücahitleri, daha güçlü bir düşmanla karşılaştıkları zaman güçlerini kaybedip kaçmamaları konusunda uyarıyordu. İtilaf kuvvetlerinin sayıca üstün ve daha iyi donanımlı olması gibi pek ihtimal dahilinde bulunmayan bir

hal için, Şeyh Salih, okurun dikkatini şu ayete çekiyordu:

> "...Sizden yüz sabırlı (kişi) bulunursa, (onların) iki yüzünü bozguna uğratır; eğer sizden bin (kişi) olursa, Allah'ın izniyle (onların) iki binini yener..." (**76**)

Şeyh Salih, Müslümanların moralinin yüksek olmadığını göz önüne alarak, söz konusu görev için onlara şevk vermeye çalışır: "Allah bize düşmanlarımızla savaşmamızı emretti ... ve harcayacağımız çabaya göre zaferi temin edecektir." (**77**)

Şeyh Salih'e göre (burada cihadın geleneksel yorumuna daha yakındır) Allah yolundaki bir savaşçı, cihadın başarıya ulaşması için, gerekli gayelere sahip olmalıdır. Bunlar, düşmanın yarattığı karışıklığı azaltmak, 'barbar' işgaline karşı vatanını ve müttefiklerini korumak ve en önemlisi, İslam dünyasını düşman pençesinden kurtarmak ve "kibri söndüren hak sözünü" yükseltmektir. (**78**) Aslında müminler, tabiatları gereği, "zevk veya kazanç için değil, Allah'ın şanını yüceltmek için gayret sarf ederler." (**79**) Üstelik, hem düşmanlarına büyük bir nefret duyarak hem de bir adalet duygusuyla hareket etmelidirler. İnsanın düşmanlarına nefret duyması, ister istemez adaletten uzaklaşması anlamına gelmez. Adaletsizlik, eğer bir Müslüman geçerli bir cihatta uyulması gereken belirli emir ve yasaklara -düşmanı sakat bırakmamak, savaşmayan kadın ve çocukları öldürmemek gibi- nefretinden ötürü aykırı hareket ederse ortaya çıkar. (**80**) Şeyh Salih, düşman saldırısına direnilmesi hususunda son bir öğüt vererek broşürüne son verir ve büyük mücadelede Allah'tan yardım niyaz eder:

> "Ümidimiz O'dur, 'Allahü ekber' diyerek O'na yalvarırız.!. Bizi muzaffer kıl Yarabbi!..."(**81**)

Kuran'da cihada yapılan birçok atıfa broşürde yer verilmemiştir, özellikle şu ayetler incelenmemiştir:

> "Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri veliler edinmesinler. Kim böyle yaparsa Allah'tan hiçbir şey (yardım) yoktur. Ancak onlardan korunma gayesiyle sakınmanız başka..."

"Ey iman edenler, kendinizden olmayanı sırdaş edinmeyin. Onlar size kötülük ve zarar vermekte kusur etmezler, size zorlu bir sıkıntı verecek şeyden hoşlanırlar. Buğz (ve düşmanlıkları) ağızlarından dışa vurmuştur, sinelerinin gizli tuttukları ise daha büyüktür..."(**82**)

Ne Şeyh Salih, ne de öteki propagandacılar 1914 cihadı için bu ayetleri incelemeye kalkışmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayan bir devletle ittifak kurmasına daha fazla dikkat çekmeden bu cihadı açıklamak ve haklı göstermek zaten yeterince zordu.

Şeyh Salih'in yorumları, kanıt ortaya koyuşunun can alıcı bir bölümünü oluşturur. Bu yorumlar olmadan, Kuran'daki ayetleri ve cihadın geleneksel değerlendirmesini 1914 cihadının son derece özgün niteliğine uyarlamakta hayli zorluk çekerdi. İslam hukuk sisteminin cihada ilişkin hükümlerini zorlayarak ve 1914 senesindeki dünyanın gerçeklerini göz ardı ederek Alman oryantalistleri ve Osmanlı Panislamistleri, kendilerine cihat çağrısı yapılanlardan birçoğunun çağrıya cevap veriş şekliyle neredeyse alay konusu haline gelmişlerdir.

İslam Birliği'nin ve Cihadın Etkileri "Alafranga Cihat"

Osmanlı Devleti Almanya'nın müttefiki olarak savaşa girince, İslam dininin Dünya Savaşı'nda oynayacağı rol, İtilaf Devletleri için bir sorun haline gelmiştir. İtilaf Devletlerinin sömürgelerinde yaşayan Müslümanlar halife-padişahın çağrısına uyarak onlara karşı ayaklanacaklar mıydı, yoksa yabancı büyük güçler arasındaki bir savaşta pasif seyirciler olarak mı kalacaklardı? İngiltere ve Fransa'nın gücü bir isyanı bastırmaya yetecek miydi? Orta Asya'daki Rus topraklarında yaşayan Müslü-

man Türklerin rolü ne olacaktı? Gerçi İtilaf Devletleri, savaş patlak verdiği zaman, sömürgelerinde genel bir Müslüman başkaldırısını önlemek üzere ortak girişimlerde bulunmamışlardı, ama her devlet kendi uyruğu olan Müslüman ahaliyi sıkı kontrol altında tutmak için ihtiyat tedbirleri almıştı. Bu tedbirler iyi bilinir: Avusturya ve Almanya uyruklular hapsedilmiş veya sınır dışı edilmiş, ajitatörler ve 'yıkıcılar' sıkı gözetim altına alınmış, olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilan edilmiş ve hem İngiltere hem de Fransa Müslümanları dikkatle seçerek silah altına almaya başlamıştır.

Bu tedbirler cihat çağrısının başarılı olmasına engel oluşturmuştur. Yine de, İngiliz ve Fransız liderler sömürge ahalilerinin bağlılığı konusunda endişe duymaya devam etmişlerdir. Özellikle milliyetçi unsurların çoktan beri bağımsızlık için mücadele ettiği Fransız Kuzey Afrikası'nda, Mısır'da ve Hindistan'da bu endişeler yoğunluk kazanıyordu. İtilaf Devletleri, bu sömürgelerden, uzun ve zorlu olacağı ortaya çıkan savaş için yerli asker toplamak niyetindeydi. Bu endişeden ötürü, İngiliz ve Fransız hükümetleri, yukarıda bahsedilen çeşitli güvenlik tedbirlerinin yanı sıra, Fas'tan Hindistan'a kontrolleri altındaki İslam ülkelerinde bir propaganda kampanyası yürüttüler. Bu propagandanın ana temaları şöyle özetlenebilir:

> "Halife bir avuç mütegallibenin elinde zebundur. Osmanlı İmparatorluğu'nda silahla hükümet deviren ve adına İttihat ve Terakki denen bir grup zorba hâkimdir. Bunlar padişahı, istemediği halde, Almanya'nın yanında harbe sokmuşlardır. Türkiye'nin menfaati, kadim dostları İngiltere ve Fransa'nın safında savaşa girmek suretiyle korunabilirdi. İttihatçılar bu fırsatı kaçırmıştır. Halife orduları, zorla savaşa gönderilmeye çalışılmaktadır. Aslında böyle bir savaşta çarpışmaya hiç de istekli değiller. İslâm âlemine düşen vazife, bu orduları mağlup ederek, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve hilafet makamını İttihatçı zorbaların elinden kurtarmak olmalıdır." **(83)**

Osmanlıların bakış açısından, cihat çağrısının zayıf tarafı, cihadın genel olarak kâfirlere değil, sadece belirli kâfirlere yönelik olmasıydı. Almanların açıklanması güç konumu, İngiliz ve Fransızlara, savaş boyunca büyük bir gayretle kullanacakları bir propaganda silahı sağlıyordu. Osmanlı ve Alman stratejistleri, İtilaf Devletlerinin sömürgelerde yürüttükleri karşı propagandanın ve aldıkları tedbirlerin kampanyalarına büyük bir darbe vuracağının farkındaydılar. Ayrıca, hilafetin etkisinin en olumlu koşullar altında bile sınırlı olacağını da biliyorlardı. Hiçbir Hıristiyan devleti Osmanlı İmparatorluğu'yla ittifak kurmamış da olsa, halifenin İslam kuvvetlerini bir araya toplamayı başaracağından emin değildiler. Dolayısıyla, Alman-Osmanlı propagandacıları cihadın dinsel yönlerini geri plana iterek, Müslümanları İtilaf Devletlerinin emperyalizminin kurbanları olarak gösteren yabancı düşmanı bir yaklaşımı öne çıkardılar. Kuşkusuz, cihadın genel İslamî mücadeleden özgül stratejik bir tutuma dönüştürülerek bozulması meseleleri karmaşıklaştırıyordu. Müslüman kitleler, Avrupa tarzı cihadın, "alafranga cihat"ın inceliklerini anlayamıyorlardı. (**84**) Çelişkiler, öğrenim görmemişler için bile gayet görünür nitelikteydi.

Sorunun bir bölümü, Enver Paşa'nın ve kimi Almanların İslam dünyasının niteliğini değerlendirme tarzından kaynaklanıyordu. Silahlı saldırı karşısında Müslüman dayanışması miti, büyük ölçüde, düş gücü geniş Avrupalı kafaların ürünüydü ve ciddi, yöntemli bir incelemeye tâbi tutulmamıştı. Birlik duygusu, uzak İstanbul şehrindeki padişah-halifeye duyulan sevgiden değil, milliyetçiliğin yerel gelişiminin ve yabancı hâkimiyetine düşmanlığın bir tezahürü olarak doğmuştu daha çok.

Ne var ki, Osmanlılar açısından, sarf edilen gayretler tamamen boşa gitmemişti. Kampanyanın verdiği sonuç gerçi büyük değildi, ama inkâr da edilemezdi. Hiçbir İtilaf Devleti, İslam birliği çağrısını büsbütün göz ardı edemezdi. Müslümanların tepkisi, yumuşak da olsa, sömürgeci devletten kendilerine ciddi bir tehdit haline gelebileceklerine inandıkları güçlere karşı koy-

mak üzere tedbirler almak zorunda bırakmıştır: Kuşkusuz, İtilaf Devletlerinin yerel gruplara karşı baskı politikaları uygulama güçleri, Osmanlıların ve Almanların aynı gruplara anlamlı bir biçimde seslenme yeteneklerinden çok daha büyüktü. Osmanlılar açısından, kampanyanın Almanlara sömürgelerinde hiç de yardımcı olmaması önemsizdi. Kaldı ki, Osmanlıların gayretleri İtilaf Devletlerinin sömürgelerinde de pek önemli bir tehlike yaratmamıştı. Cihat çağrısının net askerî sonucu, İtilaf Devletlerinin almak zorunda kaldıkları ihtiyat tedbirlerinin boyutları göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Örneğin, İngilizler ve Fransızlar, cihat çağrısının hiçbir etkisi olmadığını görene kadar, Müslümanlardan asker toplama girişimlerinde çok ihtiyatlı hareket ettiler. Bu durum görüldükten sonra bile, İtilaf Devletleri, birçoğu Avrupalı binlerce askeri, çıkabilecek ayaklanmaları bastırmak için kullanmayı düşünerek, Müslümanların yaşadığı sömürgelerinde tuttular. Bu, onların Avrupa'daki durumunu Osmanlı Devleti'nin umduğu kadar zayıflatmadı. Hem İngiltere hem de Fransa düzenli birliklerinin çoğunu Avrupa'da tuttu ve Avrupa'daki harekâtlar için sömürgelerinden asker ve malzeme getirtti. Dominyonlarda ve sömürgelerde yetiştirilen ikinci sınıf Avrupalı askerlerin çoğunu ise savaş boyunca Afrika'da tuttular, çok sayıda yerli kuvveti de destek olarak kullandılar.

Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu, şaşaalı propagandalarını kesin zaferlerle ve somut güçlerle destekleyebilselerdi ve ulaşım ve haberleşme hatlarını kontrol ederek savaşı doğrudan doğruya Müslüman bölgelerine taşıyabilselerdi, sonuçlar farklı olabilirdi. Teşkilât-ı Mahsusa'nın çalışmaları yeterli araçlarla yürütülmemişti, ancak uğrunda mücadele verilen fikrin bir cüretlilik örneği olduğundan kuşku duyan pek yoktu. İngiltere ve Fransa savaşı sömürgelerinin dışında tutabilmiş, böylece Avrupa cephelerine asker ve malzeme kaydırabilmişti. Bu başarı İtilaf Devletlerinin planlama gücünden kaynaklanmıyordu, doğrusu söz konusu planlar yetersizdi ve yaratıcılıktan yoksundu. Asıl belirleyici faktörler, uzaklık, kötü haberleşme ve Osmanlı Devleti'nin savaştaki etkisizliğiydi.

Türkler, başarısızlıklarına rağmen, gayretleri sonucunda elde ettikleri sınırlı sonuçlardan dolayı cesaretlerini yitirmediler. Bu durum, içlerinden pek az kimsenin cihat çağrısından büyük beklentileri olmasına bağlanabilir. Eşref Kuşçubaşı cihat çağrısının sonuçlarını birkaç cümleyle şöyle özetler:

> "Bize yardım etmeleri beklenen Müslümanlar, bunu yapmak isteseler de, ya savaşa giremeyecek kadar zayıftılar, ya İtilaf Devletlerinin baskısı altındaydılar, ya da İran gibi, kendi millî mücadeleleriyle meşguldüler. İngiltere ve Fransa'nın zerre kadar sevilmediği bölgelerde, mesela Kuzey Afrika'da bile, başarılarımız çok mütevaziydı. İmparatorluk içindeki Müslümanlar bile, başarılı olacaklarını anladıkları anda, Şerif Hüseyin'in Arap İsyanı'nda olduğu gibi, bize karşı ayaklandılar. Diğerleri de, mesela İbn üs-Suûd, bizim için çalışmayarak, düşmanlarımız için çalışmış oldu. İtilaf Devletlerinin sömürgelerinde, özellikle Mısır bölgesinde merakla beklenen ayaklanmaların hiçbiri gerçekleşmedi... İtilaf Devletlerinin ordularında görev yapan Müslümanlardan ancak pek azı kaçıp bize katılırken, ordumuzdaki Arap askerlerinin çoğu kaçıp İngilizlere katıldı... Çok sayıda Hint Müslümanı Irak ve Sina'da bize karşı şevkle savaştı." (**85**)

Kuşçubaşı'ya göre, kendisi cihat çağrısının etkili olacağına hep kuşkuyla bakmış, ancak cihadı destekleme yönünde bir girişimin önemli sonuçlar getirebileceğini düşünmüştür. Yine ona göre, bu uğurda harcanan para ve zaman boşa gitmemiştir, ancak beyannameler, fetvalar ve broşürler, İtilaf Devletlerinin ordularında asker olan Müslümanların açtığı ateşlere karşı yeterli koruma sağlamamıştır:

> "Ben şimdiye kadar kurşunu durdurabilen bir beyanname görmedim!... Osmanlı Türkleri, ister cihat ilan edilmiş olsun, isterse edilmemiş olsun, gerekli fedakârlıkları yapma konusunda pek tereddüt etmeyeceklerdi. Daha ilk kurşun atılmadan kaybetmiş oldu-

ğumuz savaşlarda ölmeye alışmıştık... İmparatorluktaki Araplara gelince, cihat çağrısı kaç kez yapılmış olursa olsun, bunların ancak pek azı bize yardımcı olmaya yanaşacaktı. Diğer Müslümanlar bunun ne anlama geldiğini bile kavramayacaklardı. Beyannameleri kimse okuyamazdı. Memleket müdafaasının sıkıntısını Türkler çekmesine rağmen, bu beyannameler anlaşılır bir Türkçe'yle bile yazılmamıştı" (**86**).

General Ali İhsan Sâbis'e göre, Enver Paşa'nın ve Almanların, Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Müslümanların İttifak Devletleri için canlarını feda edeceklerini sanmaları, saflıktan başka bir şey değildi. Sâbis, genelkurmay mensuplarının, cihat ilanının, özellikle Almanya'yla kurulan ittifaktan ötürü, Müslümanlar üzerinde herhangi bir etkisi olacağından daha o sırada kuşku duyduklarını hatıralarında belirtir. 1915'te Kafkas cephesinde esir alınan Rus ordusunda görevli Türk askerleriyle yaptığı bir konuşmayı da aktarır. Cihat konusundaki sorusuna karşılık bu askerler şöyle demiştir: "Bu, din kavgası değil, gün kavgasıdır. Bu işin halifenin cihat ilanıyla alâkası yoktur..." (**87**).

Cihadın bir yan ürünü de, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde İslamcılar ile Türk milliyetçileri ve modernleşmeciler arasında çıkan çatışmadır. Savaşın ilk üç yılında, İstanbul'daki Panislamistler cihat ilanını cemiyet içinde kendi güç ve itibarlarını artırmak için kullanmışlardır. Modernleşmeci muhalif hizip sesini çıkartamamıştı, çünkü İttihatçı liderlerden bazıları cihadı önemli bir askerî silah olarak değerlendiriyordu. Cihat çağrısı sonuç vermeyince, aslında laiklikten yana olan İttihatçı lider kadro, devletin gelişmesini engellediklerine inanılan teokratik unsurlara karşı, Darülfünun müderrisi Ziya Gökalp önderliğinde bir saldırı başlatılması yönünde otoritesini kullanmıştır. Bu çatışma, 1916 parti kongresinde iyiden iyiye su yüzüne çıkmıştır. Cemiyetin yerleşik İslam anlayışına en büyük meydan okuyuşu, hukuk sistemini birleştirme planı, Almanların böyle bir hareketin, cihadın askerî değerini yok edeceği korkusuyla karşı çıkmalarına rağmen, 1917 yılında uygulamaya konmuştur. (**88**)

İKİNCİ BÖLÜM

TEŞKİLÂT-I MAHSUSA

Giriş

Teşkilât-ı Mahsusa fark edilmesi güç, göze çarpmayan, gizli bir örgüttü. İkinci Meşrutiyet dönemi hakkındaki kitapların çoğunda teşkilâtın isminin bulunmamasına yol açan bu gizlilik perdesine rağmen, en yüksek rütbeli Osmanlı subaylarının bazıları Teşkilât-ı Mahsusa'yı kesinlikle biliyorlardı. Teşkilâtın pek de iyi bir şöhreti yoktu. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde, yüksek makam sahibi kimi Osmanlı bürokratları için bile, II. Abdülhamit'in hafiye sistemi gibi, adı olumsuz çağrışımlar uyandıran bir örgüttü.

Teşkilât-ı Mahsusa hakkında daha fazla şey öğrenmeye yönelik ilk girişimlerden biri Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından (30 Ekim 1918) kısa bir süre sonra yapıldı. Söz konusu girişim, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı Devleti'nin yönetimini fiilen tam kontrolü altında tuttuğu 1913-1918 dönemi boyunca izlediği politikaların ve yaptığı eylemlerin araştırılması için 1918 Kasım'ında Meclis-i Mebusan'ın açtığı bir tahkikatın yan ürünüydü. Bu tahkikat, mütareke devri Osmanlı yönetiminin eski İttihatçı yönetiminin itibarını yok etme, böylece İttihatçıların kalan politik gücünü ortadan kaldırma girişiminin bir parçasıydı. (**89**)

Özel tahkikat komisyonlarından birinin, Beşinci Şube'nin görevleri arasında, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın müttefiki olarak savaşa nasıl girdiği üzerinde özellikle durarak İttihatçıla-

rın savaşı nasıl idare ettiğini incelemek de bulunuyordu. Beşinci Şube, on bir kişinin tanıklığına başvurdu, bunların hepsi de eski İttihatçı nazırlardı. (**90**) Şube soruşturmalarının amaçları açısından olumsuz bir durum, Enver, Talât ve Cemal Paşalar'ın İstanbul'dan çoktan kaçmış olmasıydı. (**91**) Beşinci Şube, cemiyetin lider kadrosunun daha alt kademelerinde bulunanlarla yetinmek zorundaydı.

Beşinci Şube'nin başkanı tarafından her tanığa sorulan on sorudan biri Teşkilât-ı Mahsusa'ya ilişkindi. Bu soruda, İttihatçı yönetimin, anayasaya karşı çeşitli suçlar işlemek üzere eşkıya ve çeteci gruplarla işbirliği yaptığı ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın bu gruplardan biri olduğu iddia ediliyordu. Bu soru muhtemelen teşkilâta kamuoyu önünde ilk değinme olduğu ve sorguya çekilen kişiler de sorumlu makamlarda bulundukları için, bunlardan bazılarının tanıklıklarını daha yakından incelemek ilginç olacaktır.

Cavit Bey (Maliye Nazırı) Teşkilât-ı Mahsusa hakkındaki soruya, bunun gizli bir askerî grup olup kabine kararıyla kurulmuş bir örgüt olmadığı cevabını vermiştir.(**92**) Halil Bey (Menteşe) (Hariciye Nazırı) kendisini sorguya çekenlere teşkilâtın ne olduğunu sormuştur. Ona, Teşkilât-ı Mahsusa'nın savaşın başlarında Kafkasya bölgesinde düzenli ordu dışında kurulan bir çete olarak faaliyete başladığı söylendi. Halil Bey de, başkanın mahkûmların böyle bir grupta görev yapmayı kabul ettikleri takdirde salıverildikleri iddiası hakkında hiçbir bilgisi olmadığını söyledi. (**93**)

1913-1917 yılları arasında sadrâzamlık yapan Sait Halim Paşa ise, Teşkilât-ı Mahsusa'nın ordunun bir parçası olduğu ve kendi makamının sorumluluk alanı içinde bulunmadığı şeklinde ifade verdi. Ayrıca teşkilâtın faaliyetleri üzerine de pek bir bilgisi yoktu. Çeşitli nazırların teşkilâtı eleştirmiş olmasına rağmen, bunun kabinenin tartışabileceği bir mesele olmadığına işaret etti. Kendisinin kişisel olarak teşkilâtı onaylamadığını belirtti ve Enver Paşa'dan teşkilâtı dağıtmasını ısrarla ve tekrar tekrar istediğini iddia etti. Sadrâzamlığın Teşkilât-ı Mahsusa üzerinde

hiçbir bütçe kontrolü yoktu, çünkü, Sait Halim Paşa'ya göre, Harbiye Nezareti'nin kendine ait geniş parasal kaynakları mevcuttu. (**94**)

İsmail Canbulat, eski bir dahiliye nazırı olduğu için yeraltı faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olması -teorik olarak- gereken bir kişiydi, ancak Teşkilât-ı Mahsusa'nın iç güvenlikle değil, dış güvenlikle ilgili olduğunu iddia etti. (**95**) Ahmet Şükrü Bey'in (Maarif Nazırı) bildiği tek şey, Teşkilât-ı Mahsusa'nın ordu komutanlarının ve harbiye nazırının ilgilendiği özel bir örgüt olduğuydu. İbrahim Bey (Adliye Nazırı) de, örgütün kabineyle hiçbir ilgisi bulunmayan askerî bir mesele olduğu konusunda önceki tanıklarla aynı fikirdeydi. Kalan tanıklar ise örgütün varlığından tamamen habersiz olduklarını belirttiler.

Oturum tutanaklarındaki Teşkilât-ı Mahsusa'ya ilişkin kısa ve dağınık değerlendirmelerden anlaşılıyor ki, tahkikat komisyonunun üyeleri de örgüt hakkında pek fazla şey bilmiyordu. Beşinci Şube, soruşturma sırasında tanıkların bildiklerini söylememeleri ihtimalini göz önünde bulundursa da, Enver, Cemal ve Talât Paşaların ifadeleri olmadan eldeki resmî kayıtlara dayanarak eski nazırlarla teşkilât arasında bağ kuramazdı. Eşref Kuşçubaşı, bu kabine üyelerinin birçoğuna, kendi deyişiyle "güvenilmez" oldukları için, Teşkilât-ı Mahsusa hakkında bilgi verilmediğini defalarca dile getirmiştir. (**96**)

Hem soruşturmayı yürütenlerin, hem de ifadelerine başvurulanların bilgisizliklerine rağmen, oturumlarda Teşkilât-ı Mahsusa hakkında toplanan bilginin bir kısmı esas olarak doğrudur. Ancak soruşturma teşkilâtın faaliyetlerinin niteliğine ve kapsamına pek ışık tutmamıştır. Toplanan verilere göre teşkilât,

1) Çete savaşı, casusluk, karşı-casusluk ve propaganda faaliyetlerinde bulunan, belirsiz büyüklükte, gizli, kötü şöhretli bir gruptu;

2) Harbiye Nezareti dışında hiçbir nezaretle ilgisi yoktu;

3) Düzenli ordu bütçesinin dışında bol miktarda parasal kaynak elde ediyordu.

Gerçi bu bilgiler Teşkilât-ı Mahsusa'nın gerçekte ne yaptığını açıklığa kavuşturmuyor, ama bu gizemli ve büyük ölçüde başarısız örgütün analizinin ele alınan sorunla ilintili olduğunu gösteriyordu.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın temeli, Enver Paşa'nın harbiye hazırı ve Osmanlı ordusu başkumandan vekili olmadan önce kurduğu gayri resmî bir örgüte dayanmaktadır. Söz konusu örgütün amacı, imparatorluk içindeki ihanet, imparatorluk dışındaki saldırı gibi birtakım önemli sorunlarla uğraşmaktı. (97) Enver Paşa, bu örgütü bilinçli olarak, devletin bilinen politik, askerî ve malî organlarının dışında kurmuş, kendisine ve politikalarına kayıtsız şartsız bağlı ajanlarla kadrosunu oluşturmuştur. Dolayısıyla, Enver Paşa'nın bakış açısından, örgütün faaliyetleri, normal devlet denetiminin rahatsız edici kısıtlamalarıyla ve kamuoyu önünde hesap verme zorunluluğuyla karşı karşıya değildi. Ancak, yönetim mekanizmasında partisinin kontrolü g[illegible] önüne alınırsa, niye böyle çapraşık yollara başvurma gereği duyduğu hemen anlaşılmaz.

Avrupa devletleri savaş zamanında sık sık düzensiz yardımcı kuvvetler kullanmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu, bu dönem boyunca hemen hemen sürekli olarak savaşta olduğu ve aynı zamanda İttihatçı yönetimin vatana ihanet eden ayrılıkçı hareketler saydığı hareketlerce içerden tehdit edildiği için, Enver Paşa, gizli bir yarı-askerî örgütün, Osmanlı Devleti'nin birliğini ve toprak bütünlüğünü koruyacağına inandığı politikaları uygulamasında yardımcı olacağı görüşündeydi.

Bu birleştirici politikaların imparatorluğun Arap nüfusuna uygulanış biçimi incelenirken, 1913 sonrasında Arap ayrılıkçılarına karşı devlet faaliyetlerinin çoğunun Teşkilât-ı Mahsusa kanalıyla yapıldığı unutulmamalıdır. Enver Paşa, bu örgütü kullanırken, anlaşılan, politikasının başarısızlığa uğramasındaki sorumluluğun bir kısmından kurtulacağını düşünmüştü. Nahoş veya başarısız faaliyetlere Harbiye Nezareti'nin açık denetiminden çok uzakta bulunan "eşkıya çeteleri"nin işi denebilirdi. Üs-

telik, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tepesindekiler, pek çok devlet kurumunu, özellikle Meclis-i Mebusan'ı birer fesat yuvası sayıyorlardı, çünkü bu kurumlarda temsil edilen belirli etnik gruplar Osmanlı Devleti'nin kimliğini korumaya yönelik en iyi yol konusunda cemiyetle hemfikir değildi. Aslında, kimi mebuslar, sonunda Teşkilât-ı Mahsusa'nın çalışma sahası içine girecek adem-i merkeziyetçi ve ayrılıkçı hareketler içinde yer alıyorlardı.

Türklerin ve Batılıların yazdığı kitaplarda Teşkilât-ı Mahsusa'dan pek bahsedilmez, bahsedilince verilen bilgiler de çokluk doğru değildir. Kaynaklardaki bu eksiklik, teşkilâtın adını, faaliyetlerini ve personelini gizli tutmakla yükümlü Osmanlı görevlilerin başarısının bir göstergesidir. Bu gizlilik, resmî belgelerin bulunmayışıyla birlikte, Enver Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap ahalisine yönelik politikalarının uygulanmasında Teşkilât-ı Mahsusa'nın rolüne aydınlık getirme girişimini hayli güçleştirmektedir. Bu çalışmanın sonuçları ister istemez eksik olacaktır. Teşkilâtın varlığından bir şekilde haberdar olsalar bile, faaliyetlerinin kapsamını bilebilecek pek az Osmanlı Devleti görevlisi vardı. Çoğu 1908-1918 arasında faal olan politikacı ve askerlerin yazdığı anılardan oluşan Türk kaynakları, Teşkilât-ı Mahsusa'nın Balkanlar'daki, Kafkasya'daki veya Trablusgarp'taki faaliyetlerinden zaman zaman söz açarlar. Batılı yazarlar ise, düzensiz birliklerin ve propaganda örgütlerinin savaş zamanı faaliyetlerine kimi zaman değinirler, özel olarak da, Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerine karşı cihat propagandası yapmak üzere para ve broşürler verilerek çeşitli yerlere gönderilen ajanlardan bahsederler. Bu değinmelerin birçoğunun birbirine benzemesi, yazarların çoğunun aynı kaynakları kullandığı görülünce şaşırtıcı olmaktan çıkar. (**98**)

Bu bölümün geri kalanı, Teşkilât-ı Mahsusa'nın analizine ayrılacaktır: Bu teşkilât neydi, nasıl oluşmuştu, amaçları nelerdi, personeli kimdi ve para kaynakları nelerdi? Özellikle, teşkilâtın cihat için yürüttüğü çalışmalar üzerinde durulacak.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın Amaçları ve Örgütlenmesi

Teşkilât-ı Mahsusa'nın kuruluş tarihini tam olarak saptamak güçtür. Bir kaynağa göre, (**99**) Enver Paşa'nın teşkilâtın kurulmasına ilişkin gizli bir emir yayınladığı 5 Ağustos 1914'e kadar Teşkilât-ı Mahsusa kendi adıyla resmî bir kimlik kazanmamıştı. Ne var ki, Cemal Paşa hatıralarında Teşkilât-ı Mahsusa'nın 1913'te Batı Trakya'yı işgalinden bahseder. (**100**) Cemal Paşa'nın bu ifadesi, Enver Paşa'nın kendisine kıyasla Batı Trakya'daki olaylara daha yakın olmasına bağlanmıştır. Ne olursa olsun, çoğu kaynak şu konuda görüş birliği içindedir: Teşkilât-ı Mahsusa, Enver Paşa'nın ve çalışma arkadaşı Süleyman Askerî'nin idare ettiği ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Batı Trakya'ya ilişkin kararlarını uygulamakla görevli bir örgütün büyüyüp gelişmesiyle meydana gelmişti. Söz konusu örgütte, Eşref ve Selim Sami Kuşçubaşı, Çerkez Reşit ve Hüsrev Sami de bulunuyordu.

Eşref Kuşçubaşı'ya göre, (**101**) örgüt, 1911 ile 1913 arası bir tarihte gayri resmî olarak Teşkilât-ı Mahsusa diye adlandırılmaya başlandı. Kuşçubaşı ayrıca şu noktayı belirtir: Teşkilât, ister Garbî Trakya Hükümet-i Muvakkatesi, ister Fedai Zabitan, ister Umur-u Şarkiye, (**102**) ister Teşkilât-ı Mahsusa ismini taşısın, aynı liderin -Enver Paşa'nın- yönetiminde aynı tür faaliyette bulunan aynı insanlardan oluştuktan sonra, bunun bir önemi yoktu. Dolayısıyla, bu çalışmada Teşkilât-ı Mahsusa terimi, 1911-1918 dönemi boyunca faal olan bu grubu ifade etmek için kullanılmıştır.

Aslında, daha sonra Teşkilât-ı Mahsusa diye bilinen örgüt 1903 ile 1907 arasında oluşmuştur, o dönemde Eşref Kuşçubaşı ile birkaç sürgün ve kaçak, Arabistan'da II. Abdülhamit'e karşı ihtilalci bir cemiyet kurmuştu. (**103**) 1908'de meşrutiyetin ilanından sonra, Enver Bey ve muzaffer İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin diğer liderleri, hâlâ serüven arayan İttihatçı gruplara katılmak üzere İstanbul'a gelen bu gayri resmî gruba çeşitli görev-

ler verdiler. Gruba verilen görevlerin birçoğu, iktidar mücadelesiyle, ilkin Abdülhamit taraftarlarına, sonra da diğer İttihatçı aleyhtarı çevrelere, özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na karşı yürütülen mücadeleyle ilintiliydi. 1911 yılının sonunda, Trablusgarp'taki İtalyan işgaline karşı direniş hareketi esas ilgi odakları olmuştu. (**104**)

Teşkilât-ı Mahsusa ismi, bu grup için, muhtemelen, İttihatçıların 1913 Ocak'ındaki hükümet darbesi sonrasına dek kullanılmamıştı. 1913 yılı boyunca teşkilâtın ajanlarının ve çetelerinin birçoğu, Osmanlı Devleti'nin Rumeli bölgesinde yetiştirilmişti. Bu bölgede merkezî devlete karşı "dağlara çıkmak" kökleşmiş bir gelenekti. Teşkilât, 1913'te Edirne'nin Bulgarlara bırakılmasına karşı durulmasında aktif bir rol oynadı, oysa Osmanlı hükümeti, şehrin kaybına razı görünüyordu. Teşkilât-ı Mahsusa, Temmuz 1913'te Edirne'nin geri alınmasından kısa bir süre sonra, Enver Bey'in emirleri üzerine, bu bölgeyi Bulgarlardan kurtarmak umuduyla kısa ömürlü Garbî Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'ni kurdu. (**105**) Trakya'daki Teşkilât-ı Mahsusa ajanları, Enver Bey'e göre düzenli ordunun moral bozukluğu ve muhalefetin gücü karşısında etkili olabilecek tek askerî kuvvet niteliğini taşıyan çetelerden oluşuyordu. Teşkilât-ı Mahsusa ajanları Süleyman Askerî, İzmitli Mümtaz, İskeçeli Arif ve Eşref Kuşçubaşı bu girişimde önde gelen roller oynadı. (**106**) Osmanlı hükümeti Eylül 1913'te Bulgaristan'la gönülsüzce bir barış antlaşması imzaladıktan sonra bile, Enver Bey Trakya'ya işadamı ve hoca kılığında ajanlar göndermeye devam etmiştir. Bu ajanların görevi, yeni çeteler oluşturmak ve çete elemanlarını eğitmekti.

Enver'in planı, Makedonya ve Batı Trakya'da yaşayan Türklerin Doğu Trakya ve Anadolu'ya iskânını da kapsıyordu. Büyük ölçüde başarısız olan bu iskân planının uygulanışını, Süleyman Askerî'nin gözetimi altında İskeçeli Arif, Filibeli Halim Cavit, Şehreminli Çerkez Sadık ve Kırkkiliseli Ali Rıza yönetmişti. Trakya'daki diğer önemli ajanlar arasında, Temmuz

1908'de Manastır kumandanı Şemsi Paşa'yı öldüren Atıf [Kamçıl], Dr. Nâzım, Trabzonlu Rıza, İsmail Canbulat, Yüzbaşı İhsan, Sapancalı Hakkı, Hüsameddin [Ertürk], Ohrili Eyüp Sabri ve Hayreddin bulunuyordu. (**107**) İttihat ve Terakki Cemiyeti merkez-i umumî üyelerinden Mithat Şükrü [Bleda] ve Dr. Bahattin Şakir de faaldiler ve daha sonra Teşkilât-ı Mahsusa siyasî bürosunun idarecileri oldular. Bu kişilerin birçoğu 1908'den önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli isimleri arasındaydı ve İkinci Meşrutiyet dönemi boyunca bu özelliklerini korudular.

Balkan Savaşı sırasında Rumeli'de yürüttüğü başarısız harekâtlarla başlayarak, Teşkilât-ı Mahsusa'nın faaliyetleri tedricî olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bütününü kapsadı. Bu arada Enver'in gücü arttı ve devlete canlılık kazandırma planları daha yaratıcı ve kapsamlı hale geldi. (**108**)

Teşkilât-ı Mahsusa'nın dayandığı ideolojik temel ve uygulaması gereken politikalar açık seçik tanımlanmamıştı. Teşkilâtın ajanları, sorumlu oldukları devlet otoriteleri gibi, geleneksel Osmanlıcılık fikrine sözde bağlılıklarını gösterseler de, teşkilât İslam birliği ve Pantürkizm fikirlerine dayanıyordu. İttihatçı karşıtı kişiler, bu üç politikanın uzlaştırılmasının imkânsız olduğuna sık sık işaret etmiştir. Galip Vardar'ın belirttiği gibi, "bir arabanın önüne üç at koşmak kolay bir iş değildi." (**109**) Aslında Enver, Teşkilât-ı Mahsusa için tutarlı bir ideoloji oluşturmaya çalışmamıştır. Eğer Teşkilât-ı Mahsusa'nın faaliyetlerinin arkasında herhangi bir "büyük fikir," uygulanmasında teşkilâtın başlıca mekanizma olduğu tek bir politika varsa, bu, Panislamizm ve Pantürkizm'in bir karışımıdır. Bu politika şöyle özetlenmiştir:

> "Bu teşkilâtın gayesi, bir taraftan bütün İslâmları bir bayrak altında toplamak bu suretle Panislâmizm'e vâsıl olmaktır. Diğer taraftan da Türk ırkını siyasî bir birlik içinde bulundurmak, bu bakımdan da Pantürkizm'i hakikat sahasına sokmaktır. Enver Paşa'nın bir yandan Emirî Efendi'nin İttihat ve Terakki programın-

daki Panislamizmi'nden, diğer taraftan da Ziya Gökalp'in Pantürkizmi'nden ilham aldığı muhakkaktır." (**110**)

Dolayısıyla, Teşkilât-ı Mahsusa, Ağustos 1914'te yeniden örgütlenip genişlediği zaman, Rusya'ya ve İngiltere ile Fransa'ya, bilhassa Enver'in özel bir düşmanlık beslediği anlaşılan İngiltere'ye karşı çalışacaktı. Bu üç devletin kontrolündeki bölgelerde bulunan değişik gruplara farklı ideolojik çağrılar yapılacaktır.

Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa'nın çeşitli faaliyetlerde bulunması amaçlandı. Bunlar şöyle özetlenebilir: (**111**)

1) Yıkıcı faaliyetlere karşı mücadele etmek ve imparatorluk içindeki ayrılıkçı ve milliyetçi grupların düşmanla olası işbirliğine, başka bir deyişle Enver'in vatana ihanet diye tarif ettiği faaliyetlere engel olmak. (**112**)

2) Eğitilmiş ve tecrübeli ajan kadroları, kurulacak hücrelerin temelini oluşturmak üzere İngiliz ve Fransız sömürgelerine ve Osmanlı İmparatorluğu'nun düşman işgaline uğrayabilecek bölgelerine yerleştirmek. Düşmanı sömürgelerinde meşgul tutma stratejik fikrinin Almanlardan çıktığı anlaşılmaktadır, ama bunu gerçekleştirme konusundaki özgül taktikler esas olarak Teşkilât-ı Mahsusa'nın sorumluluk alanında yer alıyordu.

3) Rus Orta Asyası'nda Müslüman Türklerin ayaklanmasına yol açacak adımları atmak. Bu, Osmanlı topraklarından bağımsız bir Ermenistan çıkarmaya yönelik Rus-Ermeni planlarını suya düşürecekti.

4) Çeşitli türlerde askerî harekâtlar. Teşkilât-ı Mahsusa ajanlarının silah altına aldığı ve eğittiği çetelerle baskınlar; sabotaj, şaşırtma hareketleri ve düşmanın haberleşme hatlarının tahribi; casusluk; takviye gereken yerlere gönderilecek hareketli birliklerin ayrılması.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderleri ve Enver Paşa, bü-

tün İslam dünyasını hâkimiyetleri altına almayı amaçlayan acımasız diktatörler, maceracılar ve hayalperestler olarak gösterilmişlerse de, (113) günümüzden geriye bakıldığında, kurdukları örgütün hedefleri uygulanabilirlikten bütünüyle uzak görünmemektedir. İçerden değerlendirildiğinde, ajanlarının birçoğu teşkilâtı, olağanüstü zorluklar karşısında hayatî savaş işlevlerini yerine getiren vatansever, inançlı bir grup saymıştır. (114) Şurası açık ki, Teşkilât-ı Mahsusa, Enver Paşa'nın verdiği görevler uğruna hayatını tehlikeye atmaktan çekinmeyen birçok yetenekli kişiyi bünyesine almıştır. Bugün hâlâ sağ olan eski ajanlar teşkilâtın mensubu olmaktan gurur duymakta ve teşkilât personelinin yüksek moralini anlatmaktadır.

Teşkilât-ı Mahsusa, genel olarak, Birinci Dünya Savaşı'nda bir tür askerî faaliyete katılmıştır: Teşkilât-ı Mahsusa'nın yetiştirdiği ve idare ettiği yardımcı kuvvetlerin, askerlerin çoğunluğunu oluşturduğu harekâtlara. Bedevi mücahitler; Kürt, Çerkez, Dürzi ve Laz aşiretlerinden gelen gönüllü birlikler; Yemenliler ve diğer paralı askerler; Mevlevî Taburu bu tür örnekler arasındadır. (115) Bu yardımcı kuvvetler, Enver Paşa'nın umduğu kadar kalabalık değildi, yine de düzenli ordunun ağır kayıplar vermesinin yarattığı sorunlar karşısında yararlı olmuşlardı. Teşkilât-ı Mahsusa ajanları genellikle adam toplayan, İslam birliği ajitatörü ve eğitmen kadroları oluşturmuştur. Gerçi bazı yazarlar, bu harekâtlarda Türklerin çokluk esas rolleri üstlenen Almanların yardımcıları olduklarını yazarlar, ama Almanların katkısı çoğu zaman abartılmaktadır. (116)

Alman Askerî Misyonu mensuplarının ve Osmanlı genelkurmayından Bronsart 'Paşa'nın üst düzey askerî planlamada çok iş yaptıkları doğrudur. Alman ajanlarının genellikle Teşkilât-ı Mahsusa'yla aynı tür faaliyetlerde bulundukları ve belirli projelerde teşkilâtla birlikte çalıştıkları da doğrudur; bu da, komuta düzeyinde bir eylem koordinasyonu bulunduğunu göstermektedir. Ne yazık ki, bilgi kaynaklarının çoğu, ya teşkilâtın Kafkasya, Sina ve Irak'taki askerî rolünü, ya da Trab-

lusgarp ve Balkanlar'daki Birinci Dünya Savaşı öncesi faaliyetlerini vurgulamaktadır. Birinci durumda, genellikle Almanlardan bahsedilmez, ikincisindeyse Almanların katkısı zaten çok sınırlı düzeydeydi. Araştırmacı için üzücü olan bir nokta da, Teşkilât-ı Mahsusa'yı anlatan az sayıdaki yazarın çokluk doğrudan operasyonlara katılmamış kimseler olmasıdır. (**117**) Eşref Kuşçubaşı olayları hatırlarken, anlaşılır bir şekilde, hareketlerinin genellikle Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına aykırı olduğunu düşündüğü Almanların rolünün çok sınırlı olduğunu ileri sürer.

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na girince Teşkilât-ı Mahsusa'nın niteliği değişti. Enver Paşa'ya kişisel olarak bağlı, küçük, gizli bir grup olmaktan çıkıp yeniden örgütlendi ve Harbiye Nezareti içinde yarı-açık resmî bir statü kazandı, ama Enver Paşa'nın doğrudan denetimi altında kaldı. Bu yeni statüyle birlikte, personeli genişledi ve operasyonlarının büyüyen kapsamı için bütçeden daha çok pay almaya başladı.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın düzenli ajanlarının çoğu Türk'tü, ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yanına ve yurtdışına dağılmış bulunan çeşitli hücrelerinin liderlerinin birçoğu Türk değildi. Müdürleri ve şube şeflerinin çoğu elbette Türkçe konuşan Müslümanlardı, bunun da en önemli nedeni Enver Paşa'nın Türk olmayanların sadakatinden ve içtenlikle kendisine bağlanacaklarından kuşku duymasıydı.

Teşkilât-ı Mahsusa personeli, ağır kayıplara uğramadan önce, 1916 yılında en yüksek sayıya ulaşmıştı: Yaklaşık 30.000 kişi pek çok görev kuvvetine, şubelere ve daha küçük birimlere ayrılmıştı. Teşkilât ajanları çoğunlukla uzmanlardı: Doktorlar, mühendisler, gazeteciler, fırka mensubu birkaç politikacı ve geçmişleri kuşkulu, ama sadakatlerine kesinlikle güvenilen pek çok gerilla savaşı uzmanı. Gruplar içinde en büyüğü düzenli ordu subaylarından oluşuyordu ve özel görev için Teşkilât-ı Mahsusa'ya katılan kişilerdi bunlar. Geri kalanların birçoğu, Osmanlı Devleti'nin yaptığı çok sayıdaki savaşta askerî tecrübe kazanmış sivillerdi. Örneğin Eşref Kuşçubaşı orduda daha önce

çeşitli rütbelerde hizmet vermişti, Birinci Dünya Savaşı'nda düzensiz kuvvet üniforması taşımasına ve askerî rütbesine rağmen, teknik olarak sivil kaldı. (**118**) Eşref Kuşçubaşı'nın daimî rütbesi binbaşılıktı. Resmî amaçlarla kurmay yarbaylığa terfi oldu ve Enver Paşa kendisine bir generalin maaşını ve diğer gelirlerini sağladı, bu artış Teşkilât-ı Mahsusa bölge sorumlusu olarak üstlendiği sorumlulukların karşılığıydı.

Birkaç Türk subayı Teşkilât-ı Mahsusa'yla bir şekilde bağlantılı kimseler olarak biliniyordu, (**119**) bütün Yakındoğu ve Kuzey Afrika'ya yayılmış bulunan çeşitli hücrelerdeki ajanlardan pek azı teşkilât mensubu olarak tanınıyordu. Resmî üyelik listeleri bulunmamakla birlikte, Eşref Kuşçubaşı'ya göre, tam bir listenin yayınlanmasından Yakındoğu'da yaşlı birçok devlet adamı rahatsızlık duyacaktır, böyle bir liste Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Türkler için neler yaptıklarını ve karşılığında ne kadar para aldıklarını gösterecektir. İlgili ajanlar arasında şu isimler bulunmaktadır: Cezayir'de Muhammed Abdülkerim el-Hattâbî (1882-1963) (**120**) ve Emir Ali (Emir Kadir el-Cezayirî'nin oğlu); Fas'ta Teşkilât-ı Mahsusa Ticanî hücresinin başı Hoca Abbas; Tunus'ta Şerif Burgiba (Habib Burgiba'nın babası), Ali Başamba ve Şeyh Salih et-Tunusî; Bingazi'de Şeyh Ahmed eş-Şerîf es-Sünusî; Mısır'da Abdülaziz Şâvîş, Ferit Bey, Doktor Fuad, Doktor Nasır ve Doktor Tabit Maheab ve sayıları yaklaşık 500-600 olan başka kişiler; Arabistan'da İbnü'r-Reşid. Birinci Dünya Savaşı'nda, özellikle Kafkasya, Sina ve Irak harekâtlarında pek çok Teşkilât-ı Mahsusa üyesi ölmüştü.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın iki para kaynağı vardı: Harbiye Nezareti'nin gizli bütçesinden verilen ödenekler ve Almanya'dan yapılan altın aktarımı. Alman altınları, Alman Askerî Misyonu tarafından düzenli olarak İstanbul'a getiriliyordu. Kaynakların tümünden teşkilâtın eline geçen toplam miktar 4.000.000 altın lira civarındaydı (1918 fiyatlarıyla yaklaşık 18.000.000 dolar), bu miktarın içinde askerî ve propagandatif amaçlara ayrılan pa-

ralar da vardı. (**121**) Eşref Kuşçubaşı, bu miktarın bugünkü değerinin yaklaşık 60.000.000 ile 80.000.000 dolar arasında olduğunu hesaplamıştır. (**122**) Alman misyonu zaman zaman Türklerin, Almanların isteklerine uygun davranması için ödemeleri durdurmuştu, ancak bu 'teknik' genellikle başarı sağlamamıştır. Nihayet Bronsart 'Paşa'nın heyetindekiler malî işler sorumluları haline getirilmiştir. Örneğin, Eşref Kuşçubaşı'nın Arap Yarımadası'ndaki operasyonları ile Alman otoriteler arasındaki malî bağlantı Yarbay Kress von Kressenstein'dı (Von Kress Bey). (**123**) Eşref Kuşçubaşı, 1914 ile 1917 yılları arasında ödemelerin sağlanması için görüşmelerde bulunmak üzere pek çok kez Almanya'ya gitmiştir. Almanya Teşkilât-ı Mahsusa operasyonlarına malî destek sağlamasına rağmen, Kuşçubaşı'ya göre, kendi saha çalışmasına Almanlar doğrudan pek karışmamışlardı, ancak yine kendisinin işaret ettiği gibi, Enver Paşa ile Alman genelkurmayı arasındaki yakın işbirliği sayesinde Almanya, teşkilâtın faaliyetlerinin bazılarına kendi amaçlarına göre şekil verebiliyordu, bu durum da çete savaşı yapan askerleri hayli rahatsız ediyordu.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın amaçları üzerinde dururken Kuşçubaşı, koordinasyon, malî kaynak ve ideoloji sorunlarının görev safhasındaki ajanları nadiren ilgilendirdiğini söylemiştir: "Biz hareket adamıydık, filozof veya idareci değildik" demişti. (**124**) Teşkilât-ı Mahsusa, İtilaf Devletlerine karşı silah olarak kullanılmaları dışında ideolojilerle ilgilenmediği için, teşkilât mensupları aynı anda farklı kitlelere Panislamizm ve Pantürkizm'i yaymakta hiçbir çelişki görmemişlerdir. Eşref Kuşçubaşı şu noktayı da ilave etmiştir: Kendisi Çerkez olduğu için Dünya Savaşı'ndan önce politik olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıklar için adem-i merkeziyeti ve yarı otonomiyi savunanlara yakınlık duyuyordu. O sırada Teşkilât-ı Mahsusa içindeki çalışma arkadaşlarının birçoğu da onun gibi düşünüyordu, ama Türk olmayan azınlıklar kendi milliyetçiliklerine sarılınca, bir adem-i merkeziyet politikasının imparatorluğu parçalayacağın-

dan ve Türkçe konuşan unsuru ezeceğinden endişe duydu. Eşref Kuşçubaşı'ya göre, imparatorluğu birkaç yıl daha bir arada tutmaya çalışarak, merkeziyetçilik yanlıları, Türklerin kendi milliyetçiliklerini güçlü bir şekilde geliştirebilmeleri için zaman kazanmayı umuyorlardı. Ne var ki Kuşçubaşı'ya göre,

> "...Asıl mesele Cihan Harbi'ydi. Harbi İngilizlere elimizden geldiğince uzun ve zor yapmak ve Ruslara da bir ders vermek... İçimizden bazıları bizi hâlâ, bizim anladığımız şekliyle Osmanlı hayat tarzını korumaya çalışan Osmanlılar olarak görüyordu. Bunun ne kadar zor olduğunun farkında değildik...!" (**125**)

Teşkilât-ı Mahsusa ve Cihat

Teşkilât-ı Mahsusa, Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı genelkurmayının istihbarat şubesinden ve Dahiliye Nezareti'nin gizli polisinden ayrı, Enver Paşa'nın gizli istihbarat servisi olarak çalıştı. (**126**) Enver Paşa'nın istediği bilgileri toplamakla kalmadı; bu bilgilere göre, tabiî ki onun emirlerine uygun eylemlerde de bulundu. Teşkilât-ı Mahsusa'nın üst düzey görevlileri, harbiye nazırıyla yakın ilişkilerinden yararlanarak ordu birliklerine Enver Paşa adına emir verebiliyorlardı. Aslında teşkilât, Enver Paşa ile ordu komutanları arasında özel, yarı-resmî bir bağlantı oluşturuyordu.

Kasım 1914'te cihat ilan edilmesinden çok önce Enver Paşa, Teşkilât-ı Mahsusa'ya, sonradan cihat beyannamesinde ifade edilecek ilkeleri mümkün olan her yerde uygulamaya sokma emri verdi. Dolayısıyla, teşkilât faaliyetlerinin çoğu İslam birliği için kapsamlı bir propaganda kampanyası yürütmeye yönelikti. (**127**) Bu faaliyetler, Osmanlı-Alman ittifakının imzalanmasından hemen sonra Teşkilât-ı Mahsusa'nın reorganizasyonunun arkasında yatan Panislamist ideolojinin bir yansımasıydı. Teşkilâtın geniş bir hücreler, ajanlar ve yarı-askerî nitelikte çeteler ağından oluştuğu biliniyor, ancak cihat uğruna yürüttüğü

faaliyetler o kadar iyi bilinmiyor ve bunların ayrıntılı olarak saptanması da hayli güç.

İslam birliği politikasının genel hedefi, daha önce belirttiğimiz üzere, bir yandan İngiliz ve Fransız sömürge idarelerine, öte yandan Rus devletine karşı ayaklanmalar çıkartmaktı. Cihat beyannamesi, Müslümanları yabancı yöneticilerine karşı birleştirerek bu hedefin gerçekleştirilmesini sağlamak için yayınlanmıştı. Cihat haberini yaymak için gönderilen heyetlerin sayı ve kapsamı, Enver Paşa'nın teşkilâtı bu fikre ne kadar kararlılıkla bağladığını ve İslam birliği ideolojisinin bir askerî silah olarak ne denli kalıcı ve değişmez sayıldığını göstermektedir.(**128**)

İmparatorluk sınırları dışında İslam birliği düşüncesi pek başarı sağlayamadıysa da, 1914 ve 1915 yıllarında Teşkilât-ı Mahsusa'nın propaganda çalışmaları arttı. Enver Paşa'nın İslam dünyasının hareketsizliğinden ve cihat çağrısına karşılık vermemesinden cesaretini çok fazla kaybetmediği anlaşılıyor, çünkü 1915 yılında, propaganda savaşının uygulama kolu olan Teşkilât-ı Mahsusa, faaliyetlerin yoğunlaştırılmasıyla, İslam dünyasının karşı karşıya bulunduğu tehlikenin farkına varacağı görüşünü taşıyordu. Kuşçubaşı'ya göre, Enver Paşa'nın tutumu şöyleydi: "Eğer bu uğurda çalışmaya devam edersek, zaman bizim lehimize işleyecekti." (**129**)

Osmanlı Devleti, daha savaşa girmeden İtilaf Devletleri idaresindeki Müslüman bölgelerine özel olarak eğitilmiş ajanlar ve propagandacılar göndermiştir. Bu faaliyetler savaşın sonuna kadar iki düzeyde sürdürülmüştür: Gönüllü askerler toplamak üzere askerî düzeyde ve İslam birliği adına ayaklanmalar çıkarmak üzere ideolojik düzeyde. Teşkilât-ı Mahsusa hakkındaki az sayıda bilgi kaynağı, genellikle gönderilen bu heyetlerin personeline ve faaliyetlerine ilişkin bilgi vermez, ancak Fas, Cezayir, Tunus, Trablus ve Bingazi, Mısır, Kuzey Afrika, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap eyaletleri, Orta Asya, Hindistan, hatta Cava ve Sumatra'ya kadar gittikleri bilinmektedir. (**130**)

Osmanlı Devleti'nin savaş ilanından önce bu heyetlerin ne

yaptıkları konusunda Türk kaynakları yetersiz olduğu için, Teşkilât-ı Mahsusa ajitatörlerinin çalışmalarına ilişkin basılı İngiliz kaynaklarına yönelmek gereklidir. İngilizler anlaşılan, bu ajitatörlerin bir tek örgütle bağlantılı olduklarını hiçbir zaman fark edememişler. Osmanlı Devleti'nin Ağustos 1914'ten Ekim 1914'e kadar süren 'tarafsızlık' dönemine, Müslüman dünyasının çeşitli bölgelerine çok sayıda görevli heyet gönderilmesi damgasını vurmuştur. İngiliz ve Fransızların birçok diplomatik raporunda kaydedilen bu faaliyet artışı, Enver Paşa'nın İslam birliği ajitasyonunu yoğunlaştırma kararıyla aynı döneme rastlar. Osmanlı Devleti, aynı zamanda, Suriye ile Filistin'de ve Mısır sınırında askerî kuvvet yığmaya çalışır. Bu askerî hareketliliğin gözden kaçırılmadığı, İngiliz istihbarat ve diplomat raporlarında görülür. Söz konusu raporlar, bir İslam birliği propaganda kampanyasının yürütüldüğünü ve Alman ajanlarının rehberlik ve desteğiyle kampanyaya hız verildiğini kaydeder. İngilizler o sırada Osmanlı-Alman ittifakından habersiz de olsalar, iki devlet arasında ciddi bir yakınlık olduğunu biliyorlardı.

1914 yılının Ağustos ile Ekim ayları arasında, Teşkilât-ı Mahsusa'nın faaliyetlerinin çoğu üç yere yöneliktir: Süveyş Kanalı'na yönelik saldırıya destek için İngilizlere karşı bir isyanın temelini oluşturmak amacıyla Mısır'a; İngiliz idaresine karşı bir ayaklanma çıkartmak, en azından Hindular ile Müslümanlar arasında çatışma çıkarmak için Hindistan'a; Osmanlı düzenli ordusunda hizmet verecek Bedevi yardımcı kuvvetleri toplamak için Irak ve Suriye'ye. İngiliz diplomatlarının raporları, bu hazırlıkların önem ve büyüklüğünden hükümetlerinin duyduğu kaygıyı yansıtır. Cihat propagandası, kendi başına bir amaç değil, her yerde kullanılacak bir araçtı. Eğer Müslüman liderler cihadı desteklediklerini ilan etmekle yetinip Osmanlı Devleti'ne yardım için somut adımlar atmazlarsa, cihat kampanyasının Osmanlı Devleti'ne hiçbir yararı olmazdı. Bundan dolayı, Teşkilât-ı Mahsusa ajanları sadece cihat propagandası yapmakla kalmadılar. Her bölgenin liderlerine silah ve para sağlamaya da çalıştılar. Örneğin, Ağustos 1914 tarihli bir İngiliz raporunda,

bir Hamburg firmasının Hindistan'daki Müslüman ihtilalcilere gönderilmek üzere eski tüfeklerin satışı için Osmanlı İmparatorluğu'nda görüşmeler yaptığı bildirilir. (**131**) Eşref Kuşçubaşı bu rapor hakkında görüşü sorulunca şöyle karşılık vermiştir: Harbiye Nezareti, silah sağlanması girişimlerinin Alman firmaları ile yurttaşlar arasındaki ticarî ilişkiler olarak gözükmesinin en iyi yol olduğunu düşünmüştür. Böylece Almanya Hindistan'a karışmakla suçlanacak ve Osmanlı Devleti doğrudan işin içine girmemiş olacaktı. Enver Paşa, İngiliz hükümetinin, çarpışmalar başlayana kadar Osmanlı-Alman ittifakından habersiz kalmasına büyük önem veriyordu. (**132**)

Eylül 1914 tarihli pek çok İngiliz raporu, Mısır'daki Teşkilât-ı Mahsusa operasyonlarına dikkat çekmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp'taki çalışmalarıyla tanınan bir Teşkilât-ı Mahsusa ajanı ve mebus olan Süleyman el-Barunî'nin Kahire'de ihtilalci bir hareket için kışkırtıcılık yaptığı bildirilmektedir. (**133**) Birkaç gün sonra yollanan bir rapor, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na Türk subaylarının Mısır'da bulunmasının tehlikeli olduğu şeklinde bir uyarıda bulunmaktadır. Mısır'daki İngiliz otoriteler, bir Türk subayının yazdığı bir mektup ele geçirmişlerdi, bu mektupta, söz konusu subayın İngiliz askerlerinin nakli için kullanılacak dört geminin mürettebatını grev yaptırmaya uğraştığı yazılıydı. Gerçi mektupta subayın grev çıkartamadığı bildiriliyordu, ama kendisinin askerler bindikten sonra gemileri batırmaya çalışacağı da ilave ediliyordu. Daha sonra gerçekten grev yapılmıştır. (**134**)

1914 Eylül'ünün sonlarında, Kahire'deki İngiliz otoriteleri, Türk subaylarının kışkırttığı silahlı Arapların Mısır sınırını ihlal ettiğini bildirir. (**135**) Bu dönemde Teşkilât-ı Mahsusa'nın Sina Yarımadası'nda Bedevilerden yardımcı kuvvet toplama gayretleri oldukça iyi sonuç vermiştir. Eylül 1914 tarihli bir başka raporda İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi, Osmanlı hükümetinin Mısır'a saldırmayı ciddi olarak düşüneceğine inanmadığını belirtir, gerçi Almanların Osmanlı Devleti'ni buna zorladığından

kuşkusu yoktur. Ona göre, Türkler, Almanlara onlar ne isterse yapacaklarını düşündürterek Almanya'yla ilişkilerinden yarar sağlamak için saldırı hazırlıklarına izin vermişlerdi. Almanların Osmanlı hükümetini zorlamaya çalışmalarına rağmen, girişimlerinin bir hayli direnişle karşılaştığını kaydeder. (**136**) Osmanlı-Alman ittifakının imzalanması ile çarpışmaların başlaması arasındaki dönemde İngiliz büyükelçisinin yazdığı raporlar, bilgi kaynaklarının güvenilir olduğunu veya kendisinin politik açıdan ileri görüşlü olduğunu kanıtlar nitelikte değildir. Türkler, İngilizlerin Osmanlı Devleti'nin 'tarafsızlığı' döneminde Osmanlı-Alman işbirliğinin niteliği ve boyutu hakkında ne kadar az şey bildiğini savaştan sonra öğrenince memnunluk duymuşlardır. O sırada İngilizlerin iki devlet arasında bir ittifak olduğuna ilişkin bir fikri bulunduğunu varsaymışlardı, bunun da nedeni, Eşref Kuşçubaşı'nın belirttiği üzere şudur: "Bizim hükümetin sır saklayabileceğine pek güvenmiyorduk." (**137**)

İngiliz büyükelçisi ayrıca şu bilgiyi verir: Sadrâzam, kendisiyle konuşurken, Osmanlı hükümeti üzerinde baskı olduğunu kabul etmesine rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nu Mısır'a saldırtmaya yönelik Avusturya-Almanya entrikaları hakkında hiçbir şey bilmediğini söylemiştir. (**138**) Sadrâzamın Mısır'a saldırı planları konusunda tam bilgilendirilmemiş olması da mümkündür.

Enver Paşa, 1914 yılı Ekim ayının başlarında İngiliz askerî ataşesiyle yaptığı bir görüşmede, Mısır'a saldırmak gibi bir niyetleri olmadığını belirtmiş, ama çatışmaların başlaması halinde yararlanmak üzere Bedevi aşiretlerinin desteğini almak için girişimleri bulunduğunu kabul etmiştir. Ataşe görüşmeden Enver Paşa'nın "Arap dünyasına ve Mısır'a yönelik büyük emelleri bulunduğu" izlenimiyle ayrılmıştır. İngiliz subayı bunları, yanlış olarak, ileriki bir tarihe, savaşta Almanya'nın İngiltere'yi yenilgiye uğrattığı zamana yönelik planlar şeklinde değerlendirmiştir. (**139**) İstanbul'daki İngiliz diplomatları Osmanlı nazırları kendilerine ne söylerse onu doğru sayma eğilimindeydiler,

nazırlar da genellikle İngilizlerin duymak istediklerini söylüyorlardı. Bu, Enver Paşa'nın politikalarına muhalif oldukları düşünülen Talât ve Cemal Paşalar için özellikle doğrudur. Bu üç lider arasında sık sık anlaşmazlık çıkmasına rağmen, anlaşmazlıkların pratik işbirliğini engelleyecek derecede ciddi olduğunu gösteren pek kanıt yoktur. Kuşkusuz, yabancı diplomatlarla 'gizli' politik konuşmalar yaparken birleşik bir cephe oluşturmaya özen gösteriyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin Suriye ve Irak eyaletlerinde Teşkilât-ı Mahsusa operasyonları 1914 yazında başladı. 1914 Eylül'ünün sonuna doğru İngiliz Dışişleri Bakanlığı İstanbul'daki büyükelçisine şu doğru bilgiyi vermiştir: Temmuz 1914'te Enver Paşa, Necd Emiri İbn üs-Suûd'a telgraf çekerek kuvvetlerini eğitecek subaylarla birlikte silah ve cephanenin kendisine yollandığını bildirmiştir. Osmanlı Devleti Osmanlılara sadakati çok sağlam olmayan bu güçlü şahsiyetin desteğini kazanmak istiyordu. (**140**) Rapora göre, Enver Paşa aynı zamanda Basra valisine şu bilgiyi gönderiyordu: Aralarında Alman subayları da bulunan otuz üç ajan Hindistan, Afganistan ve Bulgaristan'da cihat propagandası yapmak üzere yola çıkmıştı ve Alman bayrağı altında Basra'ya silah ve cephane yollanıyordu. (**141**) Basra, Hindistan'a giden ajanlar için bir konaklama yeriydi.

1914 Ekim'inin başlarında İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi, Bedevi aşiretlerine aktarılmak üzere bir süredir Suriye'ye para gönderildiğini fark etmiştir. Raporunda ayrıca, Suriye'de aralarında Yarbay Kress von Kressenstein da olan otuz üç Alman subayının bulunduğu ve Musul vilayetinden yola çıkan 4000 askerin Halep'e ulaştığını bildiriyordu. (**142**) Osmanlı Devleti'nin Suriye'deki ve başka yerlerdeki Bedevi şeyhlerine kaynak aktardığı bir sır değildi. Uzun süredir böylesi kaynak aktarımları, eyalet merkezleri dışında asgari bir düzen sağlanmasının maliyetleri arasında sayılıyordu. Son örnekte ise, yapılan ödemeler, aşiretlerin Osmanlı Devleti'nin düzenli ordusunda savaşacak asker sağlayacağına ve bölgeden geçen asker ve erzak konvoyları-

nın yağmalanmayacağına dair şeyhlerin yaptıkları taahhütlerle ilgiliydi. Musul'dan gönderilen 4000 asker, o sırada çoğalan sayılarla buraya gelmeye başlamış bulunan düzenli ordu birlikleri değil de, söz konusu Bedevi aşiretlerinden yollanan yardımcı kuvvetler olmalıdır. Şam'da yalnızca çok sayıda Alman subayı bulunmuyordu, aynı zamanda önemli bir Avusturya-Almanya gizli ajanı, Dr. Kurt Prüfer de, Mısır'daki Osmanlı-Alman ortak istihbarat operasyonunu kontrol etmek üzere bu şehre gelmişti. (**143**)

1914 Ekim'inin ileriki günlerinde İngiliz büyükelçisi şu bilgiyi iletiyordu: Halep vilayetindeki Müslümanlar, öyle büyük bir propaganda bombardımanına uğramışlardı ki, kayzerin Müslüman olduğuna ve Almanların Rusya'ya karşı İslam için savaştığına inanmış görünüyorlardı. (**144**) Alman ve Türk propagandacılar kayzerden "İslam'ın dostu ve koruyucusu Hacı Wilhelm" diye söz ediyorlardı. Kendisinin Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı ziyaretler de geniş kitlelere duyurulmuştu. Eşref Kuşçubaşı birçok defa şu noktayı belirtmiştir: Bu tür unvanlar Teşkilât-ı Mahsusa propagandacılarını oldukça eğlendirmiş, ancak bunların pratik değeri, kayzerin adını hiç duymamış ve çok uzakta bir memleket olan Almanya'yı belli belirsiz bilen yığınların cehaletiyle sınırlı kalmıştır. Büyükelçi, aynı raporda, çeşitli şekillerde kılık değiştirmiş 600 fedainin, Enver Paşa'ya bağlı bir subayın komutasında Halep'e ulaştığını bildirir. (**145**) Bu, Teşkilât-ı Mahsusa personelinden Suriye'ye gönderilen ilk büyük müfrezeydi ve içinde teşkilâtın en yetenekli çetecileri ve propagandacıları da bulunuyordu. Bu birlik, önce, Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey tarafından komuta ediliyordu, Nuri Bey daha sonra Kuzey Afrika'da başarıyla hizmet verecektir. (**146**) Bu ajanlardan 400'ünün, yanlış olarak, İzmir'den geldikleri bildirilir, bu şehirdeki Müslümanları orada yaşayan Rumlara karşı kışkırttıkları iddiası öne sürülür. (**147**) O sırada İzmir yöresinde Rumlara karşı yürütülen faaliyetler hakkında pek az şey biliniyor, ancak Çanakkale Savaşları sırasında yöredeki Rumlar İngilizlerin çabucak bir zafer kazanmasını beklerken teşkilâtın ajan-

ları orada faaldi. Müslümanları, Rumlara karşı kışkırtmak için yapılan propaganda -hedefine ulaşması kolay bir iştir- İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir şubesi gözetiminde yürütülür. Eşref Kuşçubaşı'ya göre, 600 fedai de doğrudan doğruya teşkilâtın İstanbul'daki merkezinden Suriye'ye gitmiştir, ancak göze batmamak için hepsi aynı anda yola çıkmamıştır. (**148**)

İngiliz büyükelçisi, cuma günleri İstanbul camilerinde verilen İngiliz aleyhtarı vaazlar üzerinde de durur. Ayrıca, propagandacıların Halep'ten (buradaki çabalar sonucu önde gelen şeyhlerin birçoğunun Almanya'nın safına geçtiği iddia edilmektedir) Hama, Humus, Baalbek, Şam ve diğer şehirlere doğru ilerlediğini kaydeder. Büyükelçinin raporuna göre, bu ajanlara Mısır'a kadar giderek oradaki Müslümanları da kışkırtma talimatı verilmiştir. (**149**) Halep'e yerel liderlerin cihada desteklerini sağlamak için gönderilen ajanlar ile Mısır'a yollananlar aynı kişiler değildi. Mısır'da cihat propagandası faaliyeti, genellikle, İstanbul'da özel eğitim görmüş ve savaş başlamadan Mısır'a dönmüş Mısırlıların elindeydi. Örneğin Şeyh Abdülaziz Şâvîş savaştan önce Kahire'de Teşkilât-ı Mahsusa hücresinin yöneticisiydi. (**150**) Genel olarak propaganda faaliyeti, İngiliz belgelerinin gösterdiğinden daha düzenli ve daha yaygın nitelikteydi.

İngiliz büyükelçisi, İstanbul'daki Alman büyükelçiliğinin yaydığı İngiltere'nin İslam düşmanı olduğu şeklindeki propagandaya da karşı çıkıyordu. Hepsinin Almanya'dan para aldığını iddia ettiği Türk gazetelerinin bu propagandayı bütün imparatorluğa yaydığını belirtiyordu. (**151**)

1914 Ekim'inin ortalarında Teşkilât-ı Mahsusa'nın İslam birliği propaganda kampanyası Suriye ve Irak'taki Bedevi aşiretleri arasında yürütülüyordu. Irak'taki Kürtler arasında kampanya ise, 15 Ekim 1914'te bildirdiğine göre, İngiliz aleyhtarı propaganda yapmak amacıyla İstanbul'dan Basra'ya giden ve bir Kürt aşiret reisi oğlu olan bir kişi tarafından başlatıldı. İçlerinde Almanların da bulunduğu başka ajanların da Afganistan'a

gitmek üzere yola çıkmış oldukları belirtiliyordu. Kürtlerin bu ajanların çağrısına kulak verecekleri bekleniyordu ve gerçekten de öyle oldu. 8. Ordu'nun komutanı Zeki Paşa'nın elinde, Irak'taki Bedevilere dağıtmak için 5000 lira bulunduğu bildiriliyordu, bu arada Âyan üyesi Abdurrahman da Maan civarındaki aşiretler arasında çalışıyordu. Enver Paşa'nın yaveri ve Makedonya ve Trablusgarp'ta büyük tecrübe kazanmış bir Teşkilât-ı Mahsusa ajanı olan Mümtaz Bey, Kudüs civarındaki aşiretlerle çalışıyordu. Zeki Paşa'nın elinde bulunduğu söylenen paralar onun kurmay subaylarıyla bağlantılı olan Teşkilât-ı Mahsusa ajanları tarafından dağıtıldı. Süleyman Askerî, Kasım ve Aralık 1914'te Mezopotamya'daki aşiretlerin bağlılığını kazanmak için 5000 liradan fazla para harcamıştı. (**152**) Eşref Kuşçubaşı, 1957'de üzerine yorum yapması istenene kadar hiç görmediği bu İngiliz raporundaki bilgilerin doğruluğu karşısında hayrete düşmüştür.

Osmanlı ordusunun düşmana direnme arzusunu çoğaltmak için İslam'ı kullanma yönünde garip ve pek bilinmeyen bir hareket, 1915 yılının ilk yarısında Mücahidîn-i Mevleviye veya Mevlevî Gönüllü Taburu'nun kurulmasıdır. Gerçi bu taburun kurulması Enver Paşa'nın fikriydi ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın doğrudan sorumluluğunda değildi, ama Eşref Kuşçubaşı ve diğer ajanlar bu taburun kurulması için harcanması gereken çaba ve kaynakların kat kat üstünde yarar sağlayacağı inancındaydılar. Teşkilât-ı Mahsusa'nın bu fikre verdiği destek, taburun kurulmasında ve savaş meydanına götürülmesinde sağladığı pratik yardım dolayısıyla, söz konusu yarı-askerî birlik üzerinde kısaca durmaya değer.

Yukarda anlatıldığı üzere, cihat, bütün İslam âlemini İtilaf Devletlerine karşı harekete geçirmek için ilan edilmişti. Osmanlı Devleti'nin askerî planlamacıları, aynı düşünceyle, halkı ve özellikle askerleri savaşı kazanacaklarına inandırmaya çalışırken, imparatorluğun manevî kaynaklarını da savaş için harekete geçirmeye kalkıştılar. Mevlevî Taburu'nun kurulması, silahlı

kuvvetlerin azmini korumak ve aynı zamanda Suriye ile Filistin'deki Arapların dostluk ve desteğini elde etmek için, en zengin, en yaygın ve en çok saygı duyulan tarikatlerden birinin itibarını kullanmaya yönelik bir girişimdi. (**153**)

Harbiye nazırı, Mevlevî tarikatinin Hindistan Müslümanları arasındaki nüfuzundan bir hayli etkilenmişti. Bundan dolayı, İngiliz ordularında Türklere karşı çarpışan Müslüman askerlerin Osmanlı ordularında görev yapan Mevlevîlerden gelen propagandaya özellikle duyarlı olacaklarını düşünmüştü. Eşref Kuşçubaşı, taburun Osmanlı ordusunda yararlı olacağına, hatta seçilen Arap vilayetlerindeki yerel ahali arasında çalışacak bir propaganda şebekesi olarak da işe yarayacağına umut bağladığını, ama Mevlevîlerin İngiliz ordusundaki Hindistan Müslümanlarına yönelik olarak kullanılmasının sonuç vereceğini sanmadığını belirtmiştir. Planın bu bölümünü hayal diye nitelemiş ve Enver Paşa Teşkilât-ı Mahsusa mensuplarına böyle bir proje konusunda ne düşündüklerini sorduğu zaman, projeyi reddettiklerini söylemiştir. Yine de, Mevlevîlerin padişahın davası uğruna mücadeleye katıldıkları şeklinde bir propaganda Hindistan'da yapılmıştır. (**154**) Hükümetin kolay bir askerî zafer beklentisini doğrular raporlar cephelerden gelmemesine karşı hazırlıklı olunmaya çalışılıyordu. Harbiye Nezareti, Osmanlıların moralini çok yüksek bir seviyeye çıkarmak istiyor, dolayısıyla bir dizi askerî felaket yaşansa bile, direnme azminin zayıflamamasını hedefliyordu. Mevlevî Taburu, tarikatin manevî etkisini doğrudan doğruya cepheye taşıyacak, çoğunlukla, İttihatçı hükümete pek de içten destek vermediği bilinen yörelerden toplanan askerlerin moralinin yüksek olmasını sağlayacaktı.

Tabur, İstanbul'daki Mevlevî şeyhlerinden ve dervişlerinden kurulmuştu. Başka tarikatlerden olan veya tarikat mensubu olmayan kimselerin de tabura girmesine izin verilmişti; tabura giren herkes geleneksel Mevlevî başlığı sikkeyi takacaktı. Mevlevî tarikatinin kültürlü lideri Veled Çelebi [İzbudak] tabura komutan tayin edildi. (**155**) İstanbul'daki resmî temsilcisi

(kapı çuhadarı), Yenikapı Mevlevîhanesi Şeyhi Mehmet Abdülbaki Efendi tabur kumandan vekili yapıldı. İstanbul'da Harbiye Nezareti'nde padişahın tabura kılıç ve bayrak verdiği resmî törenlerden sonra, Abdülbaki Efendi, grubu Konya'daki Mevlevî dergâhına götürdü, burada Veled Çelebi komutayı aldı. Tabur, Konya'daki kısa konaklama devresinde, tarikatin başka merkezlerinden gelen Mevlevîlerle, ayrıca 4. Ordu ve Teşkilât-ı Mahsusa'dan askerî danışmanlarla genişletildi. Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin türbesi başında yapılan törenlerden sonra (**156**) tabur, üç yıl boyunca bağlı bulunacağı 4. Ordu'da eğitim görmek üzere Şam'a gönderildi.

Şam'da savaş eğitimi görmesine rağmen (**157**) tabur çarpışmalara katılmadı, ayrıca tabura mensup askerler tek bir birlik içinde hizmet görmediler ve İngiliz ordusundaki Müslümanlara yönelik propaganda faaliyetlerinde bulunmadılar. 4. Ordu'ya bağlı dervişler, düşmanın askerî yenilgiye uğratılmasından çok, Osmanlı askerlerinin moralini yüksek tutmaya çalıştılar. Ancak, 1915'te çok zor bir dönemde, 4. Ordu başka yerlerdeki Osmanlı birliklerine takviyede bulunmak üzere boşaltılırken, Cemal Paşa, komutasında sadece iki Türk birliği bulunduğunu kaydeder: Mevlevî ve Dobruca (Bulgaristan'dan gelen Türk gönüllüleri) müfrezeleri. Bu ikisini bir piyade taburu kurmak üzere birleştirdi. (**158**)

Öteki yaygın tarikat olan Bektaşiler, kapatılan Yeniçeri Ocağı'yla olan bağlantısıyla tanınıyordu. Bektaşilerden küçük birlikler oluşturularak Gelibolu ve Kafkasya'ya gönderildi. Ancak, padişah Mevlevî tarikatine mensup olduğu için, bu tarikate ayrı bir tabur statüsü verilerek özel bir nitelik kazandırılmasını istemişti.

Bu tarikatlerin savaşın seyri üzerinde pek fazla bir etkisi olduğu söylenemez, ancak ordunun moralini bir hayli yükselttikleri, bu etkilerinin Gelibolu'da ve 1917 yılında General Allenby'nin saldırısı sırasında Suriye'de özellikle önemli olduğu belirtilir. (**159**) Mevlevî dervişleri, ayrıca, Süveyş Kanalı'na ya-

pılan iki başarısız saldırıda da ordunun yanında bulunmuştur. Taburun kurulması, sadece cihat ilanından elde edilen askerî ve propagandatif avantajları çoğaltmaya yönelik bir hareketti. İtilaf Devletleri, taburun kurulmasını, Yakındoğu'daki konumlarına ciddi bir tehdit olarak görmemişlerdi.

Çatışmaların başlamasından kısa bir süre önceki diğer Teşkilât-ı Mahsusa operasyonlarına ilişkin İngiliz raporlarına göre, İngiltere bu faaliyetlerin Alman nüfuz ve yönlendirmesi altında kendisine karşı geniş bir kampanya oluşturduğunu düşünüyordu. İngiliz büyükelçisi, bunların hepsinin sinsi bir Alman komplosu olduğu inancına sarılarak ve anlaşılan Türklerin kendi inisiyatifleriyle herhangi bir şey yapamayacaklarını düşünerek, 1914 Ekim'i sonlarında, Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetleri üzerinde -onaylamıyor olmamasına rağmen- pek kontrolü bulunmaması ihtimalinin mevcut olduğunu belirtir. (**160**) İstanbul'daki İngiliz diplomatlarının Osmanlı Devleti'nin Almanya'yla bağlantısının boyutunu görmek istememeleri, İngiliz görevlilerinin önemli düzeydeki bilgisizliklerine ve Osmanlıların yeteneğine saygı duymamalarına bağlanmamalıdır. Bunun nedeni, muhtemelen, Talât ve Cemal Paşaların onları, bütün düşmanca ajitasyonun, Türklerin yaptıklarını onaylamadığı, ancak durdurmaya güçlerinin yetmediği Almanların işi olduğuna inandırmalarıydı. İtilaf Devletlerinin Yakındoğu'da Osmanlı-Alman güçlerinin önemini küçümsemeleri, ciddi bir değerlendirme hatasıydı ve ancak Çanakkale Savaşlarında yenilgiye uğramalarından sonra düzeltildi.

İngiliz büyükelçisi, ayrıca, Dışişleri Bakanlığı'na şu bilgiyi iletir: Abdülaziz Şâvîş'e atfolunan ve yabancı idaresindeki Müslüman bölgelerinden on temsilcinin imzasını taşıyan ateşli bir bildiri, Beyrut'ta dağıtılmıştı. Bu bildiri, İtilaf Devletleri ordularındaki Müslüman askerlerini İslam'ı savunmak için isyan etmeye, İtilaf Devletleri saflarını terk ederek Almanya'ya katılmaya davet ediyordu. (**161**) Şeyh Şâvîş'in bildirisi bütün Arap eyaletlerinde dağıtılıyordu, ancak Müslüman cemaati içinde

saygın bir yeri olduğu Mısır'da kullanılmak üzere hazırlanmıştı. Şeyh Şâvîş, savaştan kısa bir süre önce İstanbul'a ve Almanya'ya gitmek üzere Mısır'dan ayrılmıştı. (**162**) Büyükelçi, bundan kısa bir süre sonra, Sofya'daki Osmanlı temsilcisinin, Hindistan, Mısır ve Fransız Kuzey Afrikası'nda Müslümanların duyarlılığının en iyi nasıl yükseltilebileceği konusunda danışmalarda bulunmak üzere Berlin'e gittiğini bildiriyordu. İngiliz aleyhtarı propaganda yuvası diye nitelediği Osmanlı Telgraf İdaresi'nin, Afganistan emirinin cihat ilan edip Hindistan'ı işgal edeceğini duyurduğunu kaydediyordu. (**163**) Teşkilât-ı Mahsusa, emirin saldırısının başarıya ulaşacağını, daha doğrusu herhangi bir saldırıya girişeceğini sanmıyordu, ama bu uzak ve sorunlu bölgede çıkacak herhangi bir kargaşanın İngilizleri oraya fazladan kuvvet göndermeye yönelteceğini tahmin ediyordu doğru olarak.

1914 Ekim'inin ortalarında yollanan bir başka raporda, bir Türk subayının ve üç hocanın Hindistan'a gitmek üzere İzmir'den yola çıktığı bildiriliyordu. Anlaşılan bu grup Hindistan'a ulaşamamıştır. Binbaşı Emrullah'ın [Barkın] liderliğindeki grup, Hindistan yerine Türkistan'a gitmiş ve orada Eşref Kuşçubaşı'nın kardeşi Selim Sami'nin komutasındaki Teşkilât-ı Mahsusa birliğine katılmıştır. Bu kısa raporlar genel doğruluk düzeylerini İngiliz istihbarat servisinin gayret ve ciddiyetine borçludur. Söz konusu raporlar, Teşkilât-ı Mahsusa'nın propaganda faaliyetinin daha İtilaf Devletleri'yle çarpışmalar başlamadan ve Osmanlı Devleti cihat ilan etmeden önce, ne kadar geniş boyutlu olduğunu göstermektedir. Üçüncü bölümde, İtalya'nın Kuzey Afrika'yı işgaline karşı Enver Paşa'nın önderliğindeki direniş hareketi ve Osmanlı Devleti savaşa girmeden önce yürütülen propaganda faaliyeti ele alınacaktır. Teşkilât-ı Mahsusa üzerine çok az şey bilindiği için, bu analiz, teşkilâtın giriştiği kimi eylemlerin teker teker incelenmesi şeklinde yapılacaktır, özellikle Trablusgarp, Mısır ve Irak ile Suriye ve Lübnan'daki Osmanlı vilayetleri üzerinde durulacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEŞKİLÂT-I MAHSUSA ÖRNEK OLAY İNCELEMELERİ

Birinci Kesim

Trablus ve Bingazi'de Teşkilât-ı Mahsusa

İtalya'nın 1911 Eylül'ünde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'daki iki sancağını işgal etmesi Osmanlı hükümetini hiç şaşırtmadı. İşgal öncesinde İtalya yıllarca bölgede ekonomik nüfuz kurma politikası izlemişti. İtalya'nın bölgeye yönelik emellerine Almanya, İngiltere ve Fransa açıkça karşı çıkmayarak razı olmuşlardı. (**164**) Bu devletler, İtalya'nın 1911'deki saldırısıyla çok fazla ilgilenmiş gözükmemişti.

1911'den yıllar önce İtalya'nın Kuzey Afrika'da bir imparatorluk kurma hayalleri Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmişti. II. Abdülhamit 1908 devriminden kısa bir süre önce şöyle yazmıştı:

> "Bu makarnacılar, korkarım ki bir gün, Afrika'daki topraklarımıza çıkmasınlar!... Bize uzak olmasa hadlerini bildirmek her zaman mümkün olur. Fakat uzaklık ve deniz üstünlüğü, müessir müdahale yapmamıza imkân vermez. Bu yüzden Trablusgarp'ı da er ve geç kaybedeceğiz!" (**165**)

İtalya ise, Osmanlı Devleti'nin Trablus ve Bingazi vilayetleriyle ilgili olarak karşı karşıya bulunduğu güçlüklerden ve başka yerlerde, örneğin Yemen ve Balkanlar'da karşılaştığı sorunlardan cesaret kazanmıştı. (**166**) Kuzey Afrika aşiretlerinin Osmanlı idaresine büyük bir ilgi göstermemesinden ötürü, İstanbul'daki hükümet ülkenin içlerinde makûl bir düzen sağlamakla ve vergilerin düzenli ödenmesiyle yetiniyordu. Osmanlı Devleti'nin Afrika'da izlediği politika, zaten başka yerlerde bin bir sorunla uğraştığı için çatışmadan kaçınmaydı.

Eşref Kuşçubaşı'ya göre, (**167**) Osmanlı hükümeti, bölge ahalisinin İtalyan işgaline gösterdiği tepkiye şaşırmış ve bu tepkiden yüreklenmişti. Osmanlı Devleti, İtalyan ajanlarının uzun zamandır Osmanlı otoritelerine karşı aşiretlerin desteğini elde etmek için büyük çaba harcadıklarının kesinlikle farkındaydı. İtalyan ordusu karaya çıkar çıkmaz, İstanbul'a şu haber ulaşmıştı: Şehirlerdeki Araplar, ülkenin iç bölgelerindeki Bedeviler ve Sünusî tarikati, eskiden Türk idaresine karşı olduğu gibi İtalyanlara karşı da birleşmişti. Anlaşılan, Kuzey Afrika'da padişah-halifeye sadakatin bir izi kalmıştı.

Bu kesimde, Osmanlı Devleti'nin İtalya'nın Kuzey Afrika'yı işgaline karşı direnişi incelenecektir. (**168**) Özellikle Enver Bey'in orada kurduğu teşkilâtın rolü üzerinde durulacaktır. Genellikle Fedai Zabitan Grubu diye anılan bu teşkilât, (**169**) Teşkilât-ı Mahsusa'nın önceliydi. Bu, Enver Bey'in, imparatorluğun düşmanlarına karşı, özel olarak seçilmiş Türk subaylarının idaresindeki Arap yardımcı kuvvetlerinden yararlanmaya yönelik ilk ve başarılı girişimiydi. Direniş hareketi bu çalışmanın amaçları açısından üç evreye bölünmüştür:

1) 1911'den 1912'ye -İtalyan işgalinden Lozan/Uşi Antlaşması'na (18 Ekim 1912) kadar; Fedai Zabitan.

2) 1912'den 1915'e -ara dönem; Fedai Zabitan'dan kalanların ve Sünusî tarikatinin İtalya'ya karşı elde bulunan topraklarda tutunma hareketi.

3) 1915'ten 1918'e -İtalya ile Osmanlı Devleti'nin birbirine

savaş ilan etmesinden Seyyid Ahmed eş-Şerîf es-Sünusî'nin İstanbul'a gitmesine kadar; Teşkilât-ı Mahsusa.

1911'den 1912'ye: Fedai Zabitan

27 Eylül 1911'de İtalya, Osmanlı Devleti'ne Trablusgarp'ı işgaline razı olmasını isteyen bir ültimatom verdi. Bölge padişahın egemenliği altında kalacak ve İtalya bunun karşılığında yıllık bir vergi ödeyecekti. İki gün içinde cevap verilmesi isteniyordu, ancak bir İtalyan işgal kuvveti çoktan yola çıkmıştı; İtalyanlar, ültimatomun tanıdığı süre sona ermeden Suriye kıyısı açıklarında bir Osmanlı torpido gemisini batırdılar. (**170**) Osmanlı Devleti, İtalya'nın Kuzey Afrika'da bir nüfuz bölgesi yaratma arzusundan endişe duymakla birlikte, yapılacak bir işgalin önüne geçmek için pek önlem almamıştı. Aslında, Yemen'deki ve Arnavutluk'taki isyanları bastırmak için kuvvetlerinin çoğunu buradan çekmişti. 1911 Eylül'ünde gönderdiği sayıca çok az takviye kuvvet ise ültimatom için bir bahane olarak kullanılmıştı.

28 Eylül 1911'de Sadrâzam İbrahim Hakkı Paşa kabinesi ültimatomu reddetti; ertesi gün İtalya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edince de bu kabine istifa etti. Yerine geçen Sait Paşa kabinesi, işgalin yaratacağı uluslararası gelişmelerin sorunu bir şekilde çözeceğini umarak İtalya'ya herhangi bir taviz vermeye yanaşmadı. (**171**) 30 Eylül'de İtalyan donanması Derne'yi bombaladı; ertesi gün Trablus sahilinde bir abluka ilan edildi.

İki gün sonra İngiltere, teknik olarak Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Mısır'ın Osmanlı Devleti ile İtalya arasındaki anlaşmazlıkta tarafsız kalacağını duyurdu. (**172**) İngiltere ayrıca, Mısır'ın batı sınırındaki Sallum limanının Mısır'ın bir parçası olduğunu, dolayısıyla İtalya tarafından işgal edilemeyeceğini bildirdi. Geri çekilen garnizonların gözlem kuleleri inşa ettiği iç bölgelere doğru hızla gerileyen zayıf Osmanlı direnişi karşısında, sayıca büyük İtalyan öncü kuvveti birbiri ardı sıra Tobruk, Trablusgarp, Derne, Humus ve Bingazi'yi işgal etti.

(**173**) Kasım 1911'de İtalya'nın Trablusgarp vilayetini ilhak ettiği ilan edildi, oysa sadece sahil şeridi ele geçirilmişti.

Nihaî zafere kesin gözüyle bakan İtalyanlar, Osmanlı askerlerinden ve Bedevi yardımcı kuvvetlerinden oluşan izole grupları meydana çıkarıp ezmek için iç bölgelere doğru ilerlemediler. Donanma toplarının koruması altında kentlerde kaldılar. Buralarda askerî ve sivil amaçlı imar faaliyetlerine başladılar. Yeni bir İtalyan Afrika İmparatorluğu'nun temelini atıyorlardı.

Kuzey Afrika'ya takviye kuvvetler gönderemeyen Osmanlı Devleti, İtalyan emperyalizmini şiddetle protesto etti. İşgal sırasında Selânik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti yıllık kongresinde, İtalya ve hükümetin İtalyanlara direnme azminin bulunmayışı son derece sert bir şekilde kınandı. Ne var ki, hükümet -hiç değilse resmî olarak- hiçbir şey yapmamaya karar vermişti, ancak, ordu ve sivil idare içindeki kimi unsurlar harekete geçilmesini istiyorlardı.

Eşref Kuşçubaşı'ya göre, Enver Bey ve öteki İttihatçı subaylar şu karara varmışlardı: Eğer bir devlet kendini savunmak istemiyorsa veya kendini savunmaktan âcizse, kışkırtılmamış bir saldırıya direnmek kişilerin inisiyatifine bırakılmalıydı. Kuzey Afrika için tek umut, yerel yardımcı kuvvetlerin desteğiyle direnişi örgütleyebilecek bir grup tecrübeli subayın bir araya gelip oraya gitmesiydi. Bu grup, İstanbul'dan gelen talimatlara uyarak iç kesimlere çekilen resmî idarenin yerini alabilirdi. Eşref Kuşçubaşı, Enver Bey ve arkadaşlarının inançlarını şöyle anlatır:

> "Osmanlı askerleri olarak, şerefimizi yenebileceğimiz bir düşmana rehin verircesine teslim etmenin ayıbını taşıyamazdık." (**174**)

O sırada Berlin'de askerî ataşe olan Enver Bey ve arkadaşları, İttihat ve Terakki Cemiyeti merkez-i umumîsini Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'yı Trablusgarp için protestodan daha fazla bir şey yapmaya ikna ettirmeye çalıştılar. Mahmut Şev-

ket Paşa nihayet eyleme geçilmesine razı olur, ancak Enver Bey'i, komutasındaki grubun Tunus ve Mısır'dan fark edilmeksizin Trablusgarp'a sızması gerektiği konusunda uyarır. Osmanlı Devleti'nin resmî politikası hiçbir şey yapmamak ve en iyi sonucun gerçekleşmesini ümit etmek olduğu için, İngilizlere veya Fransızlara yakalanan grup üyeleri, kendilerini, Osmanlı hükümetinin isteklerine aykırı hareket eden şahsî maceracılar diye tanıtmalıdır.

Enver Bey, gönüllü subaylardan oluşan grubunu, iki ayrı yolla -Mısır ve Tunus- çatışma bölgesine ulaşacak iki kesime ayırmıştır. (**175**) Enver'in ve Mustafa Kemal'in önderliğindeki ilk kesim, Mısır yolundan gidecekti. Eşref Kuşçubaşı Arapça bildiği için bu subayları Mısır'dan geçirmek işinden sorumlu olacaktı. Önce, sahte isimler, sahte evraklar ve uygun kılıklar edinen Enver Bey ile Mustafa Kemal yola çıktı. Onların ardından, Eşref Kuşçubaşı'nın liderliğinde, Şeyh Salih eş-Şerîf et-Tunusî, Emir Ali Paşa ve Mümtaz Bey'in de içinde bulunduğu ikinci bir grup Mısır'a geçti. Mustafa Kemal Mısır'da hastalandı ve Eşref Kuşçubaşı'nın arkadaşı Fuad [Bulca] ile birlikte kısa bir süre için İskenderiye'de bırakıldı.

İkinci grup subaya, Paris eski askerî ataşesi Ali Fethi [Okyar] komuta ediyordu. Bu subaylar, İstanbul'dan Tunus'a geçtiler. Buradan, kendilerine yakınlık duyan Tunuslu milliyetçilerin yardımıyla sınırı geçerek Trablusgarp'ın karşısındaki Osmanlı kampına gittiler. Harbiye Nezareti, her iki kesimdeki bütün subaylara masraflar için yüzer altın lira tahsis etmişti. Kendi silahlarından başka hiçbir yükleri yoktu. (**176**)

Eşref Kuşçubaşı, kendi sorumluluğundaki grupların, karşılaştıkları bütün Mısırlıların candan desteğine rağmen Mısır'ı geçmekte çeşitli zorluklar çektiğini belirtir. (**177**) Ahmed Salih Başa Harb bu geçişi uzun uzun anlatır. (**178**) İtalyanlar karaya çıkar çıkmaz, Mısır'daki İngiliz otoriteler, Batı Sahra'daki sınır garnizonlarına, Mısır'dan gizlice geçmeye çalışırken yakalanan Osmanlı subaylarını tutuklamaları ve ülkelerine geri gönderil-

mek üzere İskenderiye'ye yollamaları emrini vermişlerdi. İtalyan subayların deniz yoluyla Mısır'a girmelerine izin veriliyor, ancak, Mısır yoluyla karadan Bingazi'ye geçmelerine ise izin verilmiyordu. Salih Başa'nın bildirdiğine göre, işgalin başlarında İskenderiye'de kimliklerini pek fazla gizlemeyen kılıklarda hem İtalyan hem de Türk subayları bulunuyordu, ama kısa bir süre sonra Mısır'a Türklerin girmesine izin verilmez oldu ve hâlen orada bulunanları da ülke dışına sürme girişimleri başladı. Salih Başa genel olarak, savaşla ilgili İngiliz kararlarının, Türkler için, İtalyanlar için olduğundan daha sıkı bir şekilde uygulandığını belirtir.

Salih Harb, Türklerin İskenderiye'de ele geçirdikleri küçük teknelerle karaya çıkılan bir liman olarak Sallum'u kullanmayı planladıklarını söyler. Gönüllü subaylar için bir talihsizlik eseri, Sallum'un Mısır'ın bir parçası olduğunu ilan eden İngiliz deklarasyonu, onların deniz yoluyla gitmelerine ve bu limanı kullanmalarına engel olmuştur. Bugbug ve Mersa Matruh'tan gelen Mısır develi birlikleri Sallum'u işgal etme emri almışlardı. Bu harekâttan birkaç hafta sonra, (bir İngiliz subayı olan) Batı Bölümü Komutanı'ndan ve İskenderiye emniyet teşkilâtından, karayoluyla Libya'ya doğru ilerledikleri sanılan bir Türk subay grubunu durdurma emirleri gelir. Bu subaylar, İskenderiye'de polis gözetiminden kaçtıktan sonra kaybolmuşlardır. Birkaç gün sonra subaylar Mersa Matruh'a varır. Enver Bey ve Binbaşı Aziz Ali Bey'in (Aziz Ali el-Mısrî) içinde bulunduğu bu grup, Salih Harb tarafından önce gözaltına alınır, sonra kaçmalarına göz yumulur. Salih Harb'e göre, Kahire ve İskenderiye'den gelen İngiliz emirlerine rağmen, askerleri Türklere açıkça yakınlık duyuyordu. Anlaşılan, İngiliz otoriteler, bu Mısırlı develi birliklerin güvenlik sistemlerinde ne kadar zayıf bir halka olduğunu fark etmemişlerdir. (**179**)

Kendi ifadesine göre, Salih Harb'in başlıca sorumluluğu, Türklerin Mısır yoluyla Libya'ya silah, para ve adam kaçırmasına yardımcı olmaktı. Bu faaliyetlerin en yoğun olduğu yıl

1912'ydi. Tıbbî ve başka türlü yardımların çoğuna Mısır halkı 1911'de kurulan Hilal-i Ahmer (Kızılay Derneği) aracılığıyla katkıda bulunuyordu. Salih Başa'nın belirttiği üzere (Eşref Kuşçubaşı daha sonraki tarihte yapılan bir görüşmede bu görüşe katılmıştır), Batı Sahra'da bulunan Mısırlı subayların ve Mısır halkının yardımı olmaksızın, Harbiye Nezareti'nin Kuzey Afrika'daki gönüllü kuvvetlerini idare etmesi, onlara malzeme ulaştırması, hatta oraya adam göndermesi hemen hemen imkânsızdı.

Salih Harb'in tahminlerine göre, emrindeki birlik yaklaşık yirmi Osmanlı subayının ve daha çok sayıdaki astsubay ve yardımcı kuvvetin Tobruk ve Derne'ye gitmesine yardım etmiştir. Sayı küçük de olsa, direniş hareketinin ilk evresinde Trablus ve Bingazi'ye giden Osmanlı personelinin toplam sayısı içinde önemli bir oranı oluşturuyordu. Eşref Kuşçubaşı'ya göre, sadece 107 subay ve 300 ile 400 arasındaki yardımcı kuvvet Bingazi'de ve daha az sayıda kişi de Trablus'ta hizmet vermişti, buralarda belki toplam 14000 yerel Bedevi kuvveti bulunuyordu. **(180)**

Savunma harekâtının başkomutanı Enver Bey'in komutasındaki ilk grup Osmanlı subayı 1911 yılının sonuna doğru Bingazi'ye ulaşır. Trablusgarp, Bingazi ve Derne'ye akın akın gelen İtalyan takviye kuvvetlerinden endişeye kapılan Enver Bey, hemen direnişi yeniden örgütlemeye girişir. Osmanlı sahil garnizonlarının içeride yeniden tertiplendiğini ve her limanda İtalyan mevzilerinin birkaç kilometre gerisinde ordugâhlar kurmuş olduğunu görür, çoktan yeni Bedevi kuvvetleri toplamaya başlamışlardır. Osmanlı parlamentosundan üç mebus bu ilk harekâtlardan sorumluydular: Trablus'tan Ferhad Bey, Trablus'un güneyindeki Cebel-i Nafrusa'dan (Nafrusîlerin lideri) Süleyman el-Barunî ve Bingazi'den Ömer Mansur Paşa. Süleyman Bey, ilk defa geniş çapta Bedevi gönüllüleri toplamıştır. Aşiretleri ortak düşmanlarına karşı Osmanlıların safında savaşmaya razı etme amacına yönelik Sünusî cihat ilanını kullanarak

iyi bir propaganda kampanyası yürütmüştür. (**181**) Öyle anlaşılıyor ki, Ferhad Bey, Seyyid Ahmed'i cihat ilan etmeye ikna etmiştir, ancak Ferhad Bey Georges Rémond'la bu cihat hakkında konuşurken şöyle demiştir:

> "Cihat! Bu kelime hakkında yazmayın... Fransa'da hakkımızda şüphe uyandıracaksınız. Çıplak ayaklı, paçavralar içindeki yurtseverleriz biz, tıpkı sizin ihtilaliniz devrindeki askerler gibi. Din bağnazları değiliz... Türk hükümeti bizi terk ederse, ülkemiz üzerindeki haklarından vazgeçtiğini ilan edeceğiz. Trablusgarp Cumhuriyeti'ni kuracağız. Kendi kuvvetlerimizle cumhuriyetimizi nasıl savunacağımızı göreceksiniz." (**182**)

Bu ilk gayretlere rağmen, Enver Bey geldiği sırada durum kritikti. İtalyanlar belli ki, kısa, kolay bir savaş ve uzun bir kolonizasyon devresi olacağını düşünmüşlerdi. Enver Bey ve arkadaşları kontrolü ele almadan İtalyanların ne zaman ülkenin içlerine doğru ilerleyerek küçük direniş merkezlerini ezmeye çalışacaklarını Fedai Zabitan Grubu hiçbir şekilde bilemezdi. Dahası, ülkenin yerli ahalisi, hâlâ, Osmanlıların sahilden hızla geri çekilişini padişaha bağlı kalan aşiretlere ihanet olarak görüyordu. Gerçekten yerli Araplar, işgalden sonra haftalarca Osmanlılara yiyecek ve deve sağlamaya yanaşmamışlardı. (**183**)

İtalya, para ve geçici olarak etkili olan propaganda sayesinde Trablusgarp civarındaki birtakım şeyhlerin desteğini elde etmişti. Ferhad Bey ve Süleyman el-Barunî'nin öncülük ettiği ilk çarpışmalar, Araplara Osmanlıların ihanet etmediğini ve dövüşmeye niyetli olduğunu kanıtlamak amacına yöneliktir. Ferhad Bey işgalden kısa bir zaman sonra Trablusgarp'ın birkaç kilometre güneyindeki Osmanlı ordugâhına gittiği zaman, o yöredeki aşiret reisleri kendisine böylesine üstün bir Avrupa gücüne nasıl karşı durabileceklerini sormuşlardı. Şu noktaya parmak basıyorlardı: Osmanlı Devleti, 1910 yılında aşiretlere düzenli orduda askerlik yapma yükümlülüğü getirmek istediği zaman, şeyhlere bunun gerekliliğini, bir düzenli ordu karşısında ancak

bir başka düzenli ordunun etkili olabileceğini öne sürerek anlatmıştı. Şimdi bir avuç Türk ve Arap İtalyanlara karşı nasıl dayanacaktı? (**184**)

Fedai Zabitan Grubu hemen işe girişti, önce aşiret reislerinin desteğini kazanmaya, sonra da İtalyanların iç bölgelere doğru ilerlemesini engellemek veya geciktirmek için Bedevi gönüllüleri toplamaya, eğitmeye ve teçhiz etmeye çalıştı. Özellikle Enver Bey, aşiret şeyhleri ve Sünusî liderleriyle görüşmelerinde büyük bir beceri gösterdi. Bedevi gönüllülerin, kendilerini, düzenli ordu askerleri kadar direniş ordusunun parçası hissetmelerini büyük bir başarıyla sağladı. Eşref Kuşçubaşı, Arapların Enver Bey'i çok sevdiklerini ve Türkler arasında yalnızca ona "Başa" (Paşa) dediklerini belirtmiştir. Ayrıca, her nasılsa Bedeviler arasında büyük Sünusî şeyhi Seyyid el-Mehdi'nin dirilerek Enver Bey olduğuna dair yararlı bir efsanenin çıktığını da kaydetmiştir. (**185**) Başkomutanın bu koşullarda işi bir hayli zordu kuşkusuz. Aşiretler arası anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak ve hepsinin İtalyanlara karşı birleşmelerini sağlamak için, para sağlayan bir komutan ve diplomat olması gerekiyordu.

Enver Bey, geri çekilen Osmanlı garnizonlarının kurmuş olduğu her ordugâha adamlarını yolladı. Bu ordugâhlar İtalyanların işgal ettiği önemli şehirlerin karşısına kurulmuştu: Tobruk, Derne, Bingazi, Mesrata, Humus ve Trablusgarp. Kuvvetlerini şu şekilde düzenledi: (**186**)

Trablusgarp: Miralay Neşet Bey, Trablus'taki Osmanlı kuvvetlerinin başkomutanı; Binbaşı Ali Fethi [Okyar], kurmay başkanı; Yüzbaşı Tahir, ikinci kurmay başkanı. Esas ordugâh Aziziye'de; başka bir merkez Aziziye'nin güneyinde; Kaymakam (Yarbay) Muhittin Bey komutasında, aşiret gönüllülerinin ve dört Alman subayının kurduğu bir ileri karakol. (**187**)

Humus: Komutan Muzaffer Halil Bey; kurmay başkan Yüzbaşı Hasan Fehmi. Karargâh Cebel-i Margab'da.

Mesrata: Yüzbaşı Hakkı ve Teğmen Nuri.

Bingazi: Komutan Binbaşı Aziz Ali Bey (Aziz Ali el-Mısrî), kurmay başkan Süleyman Askerî.

Tobruk: Komutan Halepli Ethem Paşa; yardımcıları Binbaşı Nâzım ve Teğmen İslâm Bey. Karargâh sahilden iki saat içerde. Ayn el-Gazal'da.

Derne: Direniş hareketinin başkomutanı Enver Bey (yardımcıları; kardeşi Nuri Bey ve birkaç Alman danışman); Derne komutanı Mustafa Kemal; kurmay başkan Yüzbaşı Çerkez Reşit; Bedevi çetelerin komutanı Eşref Kuşçubaşı (karargâhları Derne'nin güneyindeki Berka'da); ordugâhlar Zahir el-Ahmer ve Ayn el-Mansur'da. Enver Bey'in karargâhı Ayn el-Mansur'da. Enver Bey burada bir fişek imalathanesi, bir gazete (*el-Cihad*), bir askerî eğitim merkezi ve çeşitli şeyhlerin oğulları için bir okul kurmuştur. (**188**)

1912 yılı ilkbaharına gelindiğinde, Enver Bey'in Ayn el-Mansur'da 2000'den fazla Bedevi gönüllüsü, ayrıca ücretli Bedevi askerlerinden bir birliği (bu askerlere günde iki altın kuruş -yaklaşık kırk sent- ödeniyordu) ve Mümtaz Bey komutasında bir özel muhafız kuvveti vardı. Askerler, esas olarak, İtalyanlardan ele geçirilen silahlarla teçhiz edilmişti, İstanbul'dan gizli olarak getirilen birkaç tane mavzer tüfeği de bulunuyordu. Osmanlı kuvvetlerinin hiçbir ağır silahı ve uçağı yoktu, ancak çok sayıda makineli tüfeği vardı. İtalyanların ise çok büyük miktarda modern teçhizatı mevcuttu, bunlar arasında uçaklar, ağır silahlar, gözlem balonları ve gelişmiş bir haberleşme sistemi de bulunuyordu. Fedai Zabitan Grubu'nun şansına, İtalyanlardan teçhizat elde etmek zor değildi. Enver Bey, Bedevilere ele geçirilen teçhizat ve esirler için şu ödeme listesini vermişti: (**189**) Tüfek, altmış gümüş kuruş (2,75 dolar); makineli tüfek, bir lira (4,50 dolar); sağ esir -misillemeye yol açacak kanlı olayları önlemek ve daha sonra esir değişiminde bulunmak için- beş lira (22,50 dolar). İtalyan mevzilerine 14 Ocak 1912 tarihinde yapılan ilk düzenli ve geniş çaplı baskında 1500 tüfek, beş makineli tüfek ele geçirildi.

Bedevi gönüllülerin organizasyonu şöyleydi: (**190**) On ila yirmi kişiden oluşan her gruba, ilgili aşiretin şeyhinin atadığı bir onbaşı veya çavuşun sorumluluğundaki bir çadır tahsis edilmişti. Her çadırda temizlik ve aşçılık yapan bir kadın bulunuyordu. Her gönüllüye tayın ve teçhizat veriliyor, günde iki gümüş kuruş (yaklaşık dokuz sent) ödeniyordu. Elli kişiden oluşan her gruptan (iki ila beş çadır) aşağı kademeden bir şeyh sorumluydu. 150 kişiden oluşan gönüllü bölüğünün başında bir Türk subayı ve iki astsubay bulunuyordu. Belirli bir aşiretten gelen müfrezenin tümü ise aşiretin şeyhi ve iki Osmanlı danışman tarafından kumanda ediliyordu. Görev başında ölen kişilerin ailelerine haftalık belli bir miktar para ve bedava yemek veriliyordu. Ayrıca, aşiret mensupları, Osmanlı komuta heyetine hayvan, erzak ve yem sağlayarak para kazanıyorlardı. Enver Bey, Bedevilerin hayvanlarına el konulmasını yasaklamış ve ikmal malzemelerine yüksek fiyatlar ödenmesini emretmişti, böylece yöredeki aşiretlere üstü örtülü şekilde kaynak aktarmış oluyordu. (**191**)

Bedevi gönüllüler gerilla türü çarpışmalarda hayli başarılı oldular, öyle ki, İtalyanlar, başlangıçta son derece temkinli davranarak, sabit kara toplarının ve denizdeki topçularının ateş menzilinden ileri gitmeye kalkışmadılar. Bedeviler, müstahkem İtalyan mevzilerine cepheden saldırılarında pek başarılı olamadılar, ama sahil şehirlerini karadan sürekli kuşatma altında tuttular. 1912 Temmuz'unda 8000'den fazla Bedevi Derne'yi kuşatma altında tutuyordu. (**192**) O sırada Bingazi ve Trablus'ta bulunan 50.000 kişilik İtalyan kuvveti, değişken hedefleri uzaktan bombardımana tutmakla yetiniyordu. Hava akınlarında ise, iç kesimlerdeki Osmanlı-Arap kamplarına kötü hazırlanmış propaganda broşürleri atılıyordu.

Bu arada, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli olaylar meydana geliyordu. Kabine içinde direniş hareketini destekleyen başlıca şahsiyet olan Mahmut Şevket Paşa'nın yerine Harbiye Nezareti'ne Nâzım Paşa (Ocak 1913'teki Babıâli Baskını'nda

öldürülecektir) geçmişti. Bundan dolayı, hem Fedai Zabitan Grubu üzerindeki pek belirgin olmayan denetim (grubun misyonunun ne olduğunu hiç değilse kendileri biliyordu), hem de grubun faaliyetlerine hükümetin maddî desteği zayıfladı. Enver Bey ile Mahmut Şevket Paşa arasındaki bağ, direniş hareketine son vermeye kalkışan İttihatçı aleyhtarı bir nazır tarafından koparılmıştı artık.

İstanbul'dan Derne'ye tedirgin edici haberler gelmeye başlamıştı. İtalyanlar Kuzey Afrika'da yeni bir saldırıya girişmeden, Osmanlı Devleti, çarçabuk İtalya'yla Lozan/Uşi Antlaşması'nı imzaladı. (**193**) Tarih 18 Ekim 1912'ydi, Balkan Savaşı patlak vermişti. Antlaşma için görüşmeler Temmuz 1912'de başlamıştı, ama her iki taraf da, Balkan krizi Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakıncaya kadar taviz vermeye yanaşmamıştı. Kuzey Afrika'daki topraklarını savunmak Osmanlı Devleti'ne pek bir yük getirmemişti; işgalin bedeli İtalya için ağır olmuştu: Gösterdiği gayretlere karşılık bir şeyler elde etmeden vazgeçmesi mümkün değildi. Antlaşmada, vilayetin İtalya'ya bırakıldığı açıkça ifade edilmese de, gerçekleşmiş bir durum olarak kabul ediliyordu.

Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir raporda barış antlaşması üzerinde yorumda bulunan bir İngiliz diplomat, bu antlaşmayı padişah-halifenin itibarına ağır bir darbe diye niteler. (**194**) Ona göre, antlaşmanın taşıdığı anlam şuydu: Osmanlı Devleti, topraklarının bir başka parçasını daha, Hıristiyan bir Avrupa devletine terk ediyordu, böylece üstlendiği Müslüman halkların koruyucusu olma rolünü de bırakmış oluyordu. Söz konusu diplomat ayrıca şu doğru tahminde bulunur: İttihat ve Terakki Cemiyeti antlaşmayı hükümeti eleştirmek için kullanacak ve sadrâzamı Trablusgarp'ı İtalya'ya satmakla suçlayacaktı, ama İtalya'nın ödeyeceği yıllık tazminat, kamuoyuna, Osmanlı Devleti'ne ödenen vergi olarak sunulacaktı. Bu diplomat şöyle bir öngörüde de bulunuyordu: Kuzey Afrika'da cihat ilanına ve Osmanlı basınında İslam birliği fikrine coşkuyla sahip çıkılma-

sına rağmen, padişahın gücü azaldıkça Panislamizm de zayıflıyordu.

Antlaşma Fedai Zabitan Grubu ve Arap yandaşları için acı bir ilaçtı, çünkü bütün bölgenin İtalya'ya teslim edileceği anlamına geliyordu. Bedevi kuvvetler, antlaşmanın arkasında ne yattığını anlayamıyorlardı. İtalyan orduları sahili hâlâ işgal altında tutuyorlardı, ama iç kesimlere ilerlemeleri engellenmişti. Direniş kuvvetleri kahramanca dövüşmüş ve büyük miktarlarda teçhizat ele geçirmişti. Osmanlı subayları, tam gayretlerinin başarılı sonuç verdiği görülürken niye gidiyorlardı? Birçok subay da aynı soruyu soruyordu. Uzun bir tartışmadan sonra, Fedai Zabitan şu eylem planına uyma kararı aldı: **(195)**

1) Fedai Zabitan Grubu'ndan birtakım subaylar, İtalya'ya karşı mücadeleyi yönetmek için Trablus ve Bingazi yakınlarında kalacaktı.

2) Bu grup, eğer İstanbul'dan destek gelmezse, yerel liderler arasında en fazla güce, en büyük manevî nüfuza sahip olan Seyyid Ahmed es-Sünusî'nin liderliğinde Afrika Devletler Grubu'nu kuracaktı.

3) Eski Osmanlı vilayeti tecrübeli komutanlar idaresinde savunma alanlarına ayrılacaktı: Örneğin, Viyana'da tedavi gördükten sonra tekrar İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal, Enver'in yerine geçmek üzere Derne'ye dönecekti; Eşref Kuşçubaşı'nın kardeşi Selim Sami -siyasî güçlükler nedeniyle İzmir civarında saklanıyordu- Eşref Bey'den çete harekâtlarını devralmak üzere Bingazi'ye gidecekti.

4) Padişah ve kabine üzerinde siyasî baskı kurmanın bir yolu olarak, grubun bütün üyeleri Osmanlı ordusundan istifa edecek ve Trablus ve Bingazi'nin bağımsızlığını ilan edecekti. Grubun bağımsız bir devlet kurmasının hükümete ihanet olup olmadığı sorulunca (Aziz Ali Bey bu suçlamayla 1914'te İstanbul'da yargılanmıştır), Eşref Kuşçubaşı şu cevabı vermiştir:

> "Tabiî ki ihanetti! Ama artık bizim mukavemet hareketimiz herhangi bir Osmanlı kabinesi adına değil.

millî gurur ve haysiyetimiz adına -Afrika'daki son Osmanlı toprağının müdafaası uğruna- yapılıyordu." (**196**)

5) Barış antlaşması koşullarına rağmen Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika vilayetini terk etmeyeceğini Bedevilere kanıtlamak için, grup İtalyanlara karşı her taraftan güçlü bir saldırı başlatacaktı.

Eylem planını, baskın taarruzu (büyük bir başarı elde edilmiştir bu taarruzda) hariç uygulamaya fırsat olmadan, İstanbul'dan şu mesaj gelmiştir: "Düşman ordumuzu mahvetti ve Çatalca'daki son müdafaa hattımıza kadar ilerledi!" (**197**) Enver Bey bu yeni felâket üzerinde arkadaşlarıyla konuştuktan sonra, talimat almak üzere İstanbul'a döndü. Kısa bir süre sonra, arkadaşlarına, hemen Makedonya'da ve Batı Trakya'da çarpışmak üzere yanına gelmeleri gerektiğini bildirdi. Gönüllü subaylar grubu, Kuzey Afrika'dan ayrılmadan önce savunma kuvvetlerini Binbaşı Aziz Ali Bey, Çerkez Reşit ve başkaları komutasında seyyar çeteler halinde hızla yeniden örgütlediler.

1912'den 1915'e: Ara Dönem

1912 sonbaharının sonlarında Osmanlı subaylarının çoğu gittikten sonra, İtalyan başkomutanlığı, yerel Arap kuvvetlerinin savunmasının hızla çökeceğini düşünmüş olmalıdır. Osmanlı hükümeti ise, Lozan Antlaşması'nın Osmanlı padişahının bölgede halife olarak tanınmasına imkân sağladığını öne sürerek durumu kurtarmaya çalışabilirdi. Araplar, halifenin oradaki temsilcisiyle -eski vilayet ile başkent arasında bağlantı noktasını oluşturan kimseyle- görüşebilirlerdi. Osmanlı hükümetine göre, böylece ancak güçlükle ulaşabildiği bir bölgeyi savunma yükümlülüğü kalmayacaktı. Aynı zamanda, eğer bölgeyi savunmak isterse, barış antlaşması hükümlerine aykırı olarak orada kalan Osmanlı askerleri aracılığıyla Araplara gayri resmî şekilde yardım edebilirdi. Olayların gelişimi öyle gösteriyordu ki,

"...padişah ön kapıdan çıkmıştı, ama sadece arka kapıdan tekrar içeri girmek için." (**198**)

Direniş hareketinin belkemiğini oluşturan subayların bölgeden ayrılmasıyla, mücadele Bingazi'de Sünusî tarikatinin etrafında toplanıyordu. Tarikat, bu sancakta Trablus'ta olduğundan daha güçlüydü. Nisan 1913'te, yenilenen İtalyan saldırısı karşısında, artık bir cepheyi savunmayan direniş kuvvetleri tedricî olarak iyice iç kesimlere çekilmiş bulunuyordu. Araplar Mayıs 1913'te Derne yakınlarındaki bir ordugâha saldıran İtalyanlara karşı bir zafer kazandılar, ama uğradıkları ağır kayıplar nedeniyle geri çekilişleri devam etti. (**199**) Yılın sonuna gelindiğinde, çatışmalar bir dizi küçük çarpışma şekline dönüştükçe, harekâtların kontrolü giderek Bedevilerin eline geçti.

Direniş kuvvetlerini komuta eden Aziz Ali Bey (Seyyid Ahmed iyi organize edilmiş aşiret birliklerini onun komutası altına sokmuştu) 1913 sonbaharının sonlarında görevini bıraktı, yanına pek çok Osmanlı askeri ve taşıyabildikleri kadar teçhizat alarak Mısır'a gitti. (**200**) Aziz Ali'nin ayrılışının nedenleri belli değildir. Genellikle, Seyyid Ahmed'le ciddi anlaşmazlıklara düştüğü kabul edilir. Salih Başa Harb'e göre, (**201**) Aziz Ali, Enver Bey'in Bedevi gönüllülerine ödenmek üzere bıraktığı paranın çoğunu da götürmüştür. Onun iddiasına göre, Aziz Ali, parayı saklaması için İskenderiye'de kız kardeşine (o sıradaki Mısır valisinin karısı) vermiştir. Sonra da, kimsenin yaptığı hırsızlıktan haberdar olamayacağını düşünerek sakin sakin İstanbul'a gitmiştir, ancak burada, kendisini şaşırtan bir olay oldu: Zimmetine para geçirme ve vatana ihanet suçundan yargılandı ve mahkûm edildi. Salih Başa, Eşref Kuşçubaşı'nın şu iddiasını doğrular: Aziz Ali'nin Divan-ı Harp'te yargılanmasının temeli Seyyid Ahmed'in Enver Bey'e gönderdiği bir rapordur. Ayrıca İskenderiye'de, paranın izini sürmeyi başaran, ama parayı ele geçiremeyen casusların aktardığı bilgiler de etkili olmuştur. Aziz Ali suçlamaları şiddetle reddetmiş ve "Enver'in bana karşı komplolarından biri" diye nitelemiştir. (**202**) Ne olursa olsun,

Aziz Ali'nin bölgeyi terk etmesi, direniş hareketine bir darbeydi, çünkü Enver Bey, kendisinin bölgeden ayrılmasından hoşnutsuzluk duyan Seyyid Ahmed'e şu güvenceyi vermişti: Yerine bıraktığı Aziz Ali Bey yetenekli ve güvenilir bir komutandı. İtalyanların iç kesimlere ilerlemesine karşı durabilecek kalıcı bir savunma hattı oluşturacaktı. Bölgenin bütün şeyhleri Aziz Ali'den kalmasını rica etmişler, ancak, o ayrılma kararında ısrar etmiştir. Hatta, Seyyid Ahmed'in Mısır sınırında kendisini durdurmak üzere yolladığı Minifah aşiretinden bîr müfrezeyi kanlı bir çatışmayla yenilgiye uğratmıştır. (**203**)

1914 ilkbaharında İtalyanlar dört bir yönden saldırıya geçtiler. Temmuz 1914'te Bingazi'nin iç ve batı kesimindeki belli başlı Osmanlı-Arap ordugâhlarını işgal etmiş bulunuyorlardı. Yine de, aylar boyu dağınık çarpışmalar sürdükçe, iki tarafın da güçlüklerle karşılaştığı ortaya çıkıyordu. İtalyanlar, gerilla usulü yıpratma savaşı, haberleşme hatlarının geniş bir alana yayılması, iklim ve arazi zorlukları, kötü kumanda edilmeleri ve Avrupa'daki savaş tehdidi yüzünden güçlerini bir hayli kaybetmişlerdi. (**204**)

1915'ten 1918'e: Teşkilât-ı Mahsusa

Temmuz 1915'te Osmanlı Devleti ile İtalya bir kez daha birbirleriyle resmen savaşa girmişti. Böylece, Kuzey Afrika'daki koşullarda büyük bir değişiklik meydana geldi. Bunun anlamı şuydu: Almanya, müttefiki Osmanlı Devleti'nin Trablus ve Bingazi'ye büyük bir kuvvet göndermesine yardımcı olabilirdi. (**205**) Savaş ilanı, Osmanlılara ilginç imkânlar açıyordu. Bingazi, artık Mısır'a karşı bir harekât üssü olarak kullanılabilirdi.

1912'de Trablus'ta bırakılan Enver Bey'in kardeşi Nuri [Killigil], Bingazi'deki en önemli Teşkilât-ı Mahsusa ajanı ve Seyyid Ahmed'in ordusunun komutanı olmuştu. Nuri Bey (sonradan Paşa), yeni gelen birçok subaydan, özellikle Cafer el-Askerî, Nuri Said (bu kişilerin her ikisi de sonradan Irak başba-

kanı olmuştur), Süleyman el-Barunî, Halife bin Asker (bu kişi, 1912 antlaşmasından beri Tunus'ta faaliyette bulunuyordu) ve birkaç Alman subayından yardım gördü. (**206**) Nisan 1915'te, güçlendirilen ve takviye edilen Osmanlı-Arap kuvvetleri, Bingazi'de İtalyanlara karşı etkileyici bir zafer kazandı. 1915 yılı boyunca İtalya'nın dağınık müfrezelerini iç kesimlerden tedricî olarak çekilmeye zorladılar. Bir kere daha büyük İtalyan ordusu, sahil şeridindeki müstahkem mevkilerinin koruması altındaki sınırlar içine çekilmişti.

1915 yılında İtalya'ya karşı savaş ilan edilince, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ın yeni valisi olarak atadığı Seyyid Ahmed, padişahın cihadını duyurdu. Artık Almanya kendisine İtalyanlarla savaşında gereken unsurları sağlayabilirdi. Ocak 1914'ten beri harbiye nazırı olan Enver Paşa, Seyyid Ahmed'e Mısır'a saldırarak İngiltere'ye darbe vurması tavsiyesinde bulundu. Böyle bir hareket, ayrıca, o sırada Süveyş Kanalı'na saldırıda bulunmayı planlayan Osmanlı kuvvetleri üzerindeki yükü hafifletecek ve Mısır'daki Teşkilât-ı Mahsusa ajanlarına da yardımcı olacaktı. Seyyid Ahmed ve kuzeni Muhammed İdris Mısır'a saldırı fikrine karşıydı. Bu iki liderin sadakatini veya hiç değilse tarafsızlığını sağlamak için bir hayli zaman ve gayret harcamış olan İngilizlere Mısır'a saldırmayacaklarına dair söz vermişlerdi. 1915 yazında, Nuri Bey, Cafer el-Askerî ve Süleyman el-Barunî'ye, Seyyid Ahmed'i Mısır'a saldırma konusunda ikna etme görevi vermişti. Salih Harb'e göre, (**207**) başarılı olma umudunu kaybeden Cafer Bey, Seyyid Ahmed'in çadırını havaya uçurmayı ve olayı Sünusî tarikatinin düşmanlarına yıkarak yerine daha yumuşak bir lideri geçirmeyi bile düşündü. Seyyid Ahmed'e yönelik bu komplolar Süleyman el-Barunî'nin ve daha pek çok kişinin tutuklanmasına neden oldu, ancak Mısır'a saldırı başlayınca salıverildiler. (**208**) Nihayet, Osmanlı Devleti'nin yaptığı ağır baskı altında ve İngilizlerden destek önerisi gelmeyince, Seyyid Ahmed Almanya'nın cömertçe sağladığı silahlarla saldırı emrini verdi. Saldırı 1915 sonbaharında başlayacaktı. (**209**)

Nuri Bey ve kurmay başkanı Cafer Bey Kasım 1915'te Sallum'u ele geçirdi. Batı Sahra'daki Mısırlı garnizonlarının çoğu (Salih Harb'in 145 kişilik birliği dahil) saflarını terk ederek Osmanlı-Sünusî kuvvetlerine katıldılar. Bundan dolayı, Mısır'daki bazı İngiliz otoriteleri, Mısır halkının Sünusî savaşçılarını kurtarıcı olarak karşılayabileceklerini düşündüler. Mısırlıların sadakatine duydukları kuşku, İngilizleri yüzlerce kilometrelik Nil Vadisi'nde askerî devriyeler bulundurma yüküne katlanmak zorunda bırakmıştı. Ayrıca Sünusî tarikatinin Yukarı Mısır'a saldıracağı korkusuyla Asyut ve Minya bölgelerine iki tümen kaydırdılar.

Seyyid Ahmed'le dostluk kurma yönünde daha önceki çabalarına rağmen, İngiltere'nin Sünusî tarikatine ve Mısır'ın batısındaki aşiretlere yönelik politikası muğlak ve etkisizdi. İngiltere, Osmanlı padişahına sadakatleri sarsılan bu aşiretlere somut yardım önerilerinde bulunmak yerine, Sünusî liderinin onayladığı cihat ilanına karşı bir propaganda saldırısı yapmakla yetindi. Teşkilât-ı Mahsusa'nın yaptığı propagandaya karşı yürütülen faaliyetlerin bir kısmını da, İngilizlerin Kahire'de kendilerine boyun eğen ulemadan aldığı fetvalar oluşturuyordu. Bu fetvalarda İtilaf Devletlerinin İslam'ın düşmanları değil, dostları olduğu öne sürülüyordu. (**210**)

1916 yılına kadar, İngilizler ve Fransızlar, Mısır'ın batı kanadında ve Tunus'un doğu sınırında bulunan Osmanlı-Arap-Alman kuvvetlerinin gücünü ve kararlılığını -askerî açıdan bile- olduğundan küçük gördüler. 1916 yılında, söz konusu bölgede çoğunlukla tecrübeli Alman ve Türk subayların komuta ettiği, toplam 15.000 ile 30.000 arasında iyi donanımlı, çeşitli derecelerde güvenilebilir mücahit bulunuyordu. Bu birliklere, Mesrata yakınlarındaki denizaltılarla düzenli bir şekilde ikmal sağlanıyordu.

Ne var ki, 1916 baharında, İngiltere'nin organizasyon ve insan gücü bakımından üstünlüğü ortaya çıktı. (Batı Sahra'da ve Yukarı Mısır'da yaklaşık 60.000 askeri vardı.) Nuri Bey'in

kuvvetleri Şubat 1916'da Sallum yakınlarında yenilgiye uğradı ve bir ay sonra İngilizler Mersa Matruh'u geri aldılar. (**211**) Aynı yıl içinde Seyyid Ahmet'in kuvvetleri Batı Sahra'dan çıkarıldı. Seyyid Ahmed Siva Vahası'na kaçmak zorunda kaldı, İngilizler burayı da 1917 başlarında ele geçirdiler. Seyyid Ahmed de tarikatinin güçlü olduğu diğer vahalara kaçtı, bunlar da birer birer İngilizlerin eline düştü. Seyyid Ahmed nihayet tarikatin işlerini rakibi Muhammed İdris'e bıraktı. Muhammed İdris başından beri Mısır'a saldırı yapılmasına karşı çıkmıştı, İngiliz ve İtalyanlarla barış yapılırken Seyyid Ahmed'den daha az sorun yaratacağı beklenebilirdi. Nisan 1917'de Muhammed İdris'le bir ateşkes imzalandı. İtalya, Trablus, Humus ve Bingazi'nin sahil şehirleri üzerindeki denetimini korudu. Ancak, tarikat ateşkes antlaşması hükümlerine rağmen, Alman ve Osmanlı danışmanları İngilizlere veya İtalyanlara teslim etmedi. Seyyid Ahmed, geçici olarak, Bingazi'nin iç taraflarında bulunan tarikat merkezine çekildi.

Tunus'taki genel durum da buna benzerdi. (**212**) 1914'te Fransa Tunus'un Trablus sınırında pek az Avrupalı kuvvet bulunduruyordu, ancak istihbarat servisine ve yerli askerlerine güveniyordu. İtalyanlar sahil şeridine çekilip bölgenin Tunus'a komşu iç kesimlerini Bedevi mücahitlerine terk edince bu kuvvet yetersiz kaldı. Halife bin Asker 5000 adamıyla ve 13 Türk subayıyla Tunus'un Zehibat şehrine bir saldırıda bulundu. En iyi askerleri Avrupa cephelerinde bulunan Fransa, Trablus'a yönelik bir saldırı düzenleyecek durumda değildi. Aynı zamanda, Teşkilât-ı Mahsusa Tunus'u ağır bir propaganda bombardımanına tutmuştu. Eylül 1915'te Fransa, Dehibat'ı savunacak ve Bedevilere karşı saldırılar gerçekleştirecek (Avrupalı olmayan) 15.000 kişiden kurulu bir kuvvet oluşturmuştu. 1917 yılına gelindiğinde, Fransa bu kuvveti 8000 kişiye indirebildi. Tunus, genel olarak, savaş boyunca sakin kaldı.

Bu arada, Seyyid Ahmed'le anlaşmazlığa düşen Nuri Bey, Bingazi'den Trablus'a geçti ve orada aşiretlerden destek bulma-

ya çalıştı. Mayıs 1918'de İstanbul'a çağrıldı ve bir Teşkilât-ı Mahsusa müfrezesiyle Azerbaycan'a gönderildi. Kuzey Afrika'da ise, yerine Osman Fuat Efendi geçti ve savaşın sonuna kadar görevde kaldı. (213)

Kuzey Afrika'daki savaş 1917 yılının ortasına gelindiğinde sona ermişti. Böyle durumlarda genellikle görüldüğü üzere, artık yapılacak pek bir şey kalmadığı halde, hâlâ Teşkilât-ı Mahsusa planları hazırlanıyordu. Bir proje, Mısır'ın batısında Seyyid Ahmed'in yürüttüğü mücadele ile Mısır'ın güneyinde Darfur Sultanı Ali Dinar'ın isyanını birbirine bağlama hedefine yönelikti, gerçi Ali Dinar ile Sünusî tarikatinin arası da pek iyi değildi. O sırada Seyyid Ahmed'in ordusunda komutan olan Salih Harb şu bilgiyi verir: Enver Paşa 1916 yılında, kendisine, Ali Dinar'ın İngilizlere karşı isyanına yardımcı olmak üzere Sudan'a bir grup ajan göndermesini emretmiştir. (214) 1914'te Sudan, Mısır'a bağlıydı. Darfur, batı Sudan'da yarı-bağımsız bir devletti ve İngiltere'yle ilişkilerinin sorunlu ve gergin olduğu biliniyordu. Sudan hükümetinin himayesi altındaki Darfur Sultanı Ali Dinar, Teşkilât-ı Mahsusa ajanlarının teşviki sonucu Seyyid Ahmed'le temas kurdu. İngiliz idaresine karşı ayaklanmasında Seyyid Ahmed'in yardım edeceği söylenmişti. Türk ajanlar, Ali Dinar'a cihat ilan etmesini tavsiye etmişler, o da Nisan 1915'te cihat ilan etmişti. Aynı zamanda, Ali Dinar İstanbul'daki Teşkilât-ı Mahsusa uzmanları tarafından Sudan'da kullanılmak üzere hazırlanan propaganda broşürlerini dağıtıyordu. İngiltere-Mısır ortak egemenliğine karşı ayaklanması 1914 yılında başladı. Bu ayaklanma, "İngiltere'nin Mısır ve Sudan'ı işgaline karşı İslam birliği düşüncesinin bir ürünü" (215) sayılmıştır. Ali Dinar, bu sırada, yıllık vergisini ödemeyi reddetmiş, Hartum'la irtibatı kesmiş ve bağımsızlığını ilan etmişti. Enver Paşa'nın söz verdiği Teşkilât-ı Mahsusa subaylarının ve Sünusî müfrezesinin gelmesini beklerken Darfur bölgesinde otonomisini genişletmekle yetinmiştir. Ne yazık ki, uzun zaman beklediği yardım vaktinde ulaşmamış, bir tenkil kuvveti Kasım 1916'da

ayaklanmasını tamamen bastırmıştır.

Salih Harb'in Darfur'a gönderdiği sabotajcı ve teröristlerden oluşan grubun görevleri arasında, tahıl ambarlarına, kanallara ve barajlara zarar vermek ve yangın çıkarmak da vardı. Grup 1916 Kasım'ının sonlarında, Ali Dinar öldürüldükten iki hafta sonra Sudan'a ulaşmıştır. Başka terörist grupları da, Fransız bölgelerine ve Sudan'a gönderilmiştir, hatta Ali Dinar'ın ölümünden sonra da bu durum sürmüş, ama bunlar Fransız ve İngiliz istihbarat servisleri tarafından yakalanarak hapsedilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda, Sudan'da yerel, küçük çaplı başka ayaklanmalar da olmuş, bu arada Sudan'a düzenli olarak Sünusî akınları yapılmıştır. Bu faaliyetlerin bazılarını Teşkilât-ı Mahsusa finanse etmiştir. Bunların hiçbiri Sudan'ın güvenliğine ciddi bir tehdit oluşturmamıştır. İngilizlerin, isyanları bastırmaya yönelik sert tedbirleri bölgeyi bütün savaş boyunca az çok sükûnet içinde tutmuştur. Ali Dinar'ın isyanından bir örnek vermek gerekirse, 1916 ilkbaharında isyanı bastırmaya gönderilen kuvvet, İngiliz subaylarının idaresinde, iyi teçhiz edilmiş 4000 ile 5000 arasında Mısırlı askerden oluşuyordu. Böyle olmakla birlikte, ayaklanmayı bastırmak on ay almıştır.

Daha büyük bir plan da, 1918 yılı başlarında Enver Paşa ve Teşkilât-ı Mahsusa uzmanları tarafından hazırlanmıştır. (**216**) Enver Paşa, Hüsameddin Bey'e [Ertürk] (Teşkilât-ı Mahsusa subayıdır) ve Yusuf Şetvan Bey'e (Bingazili'dir, askerî temyiz mahkemesi başkanıdır) Bingazi'ye giderek padişah adına Seyyid Ahmed'i İstanbul'a davet etmelerini emretmiştir. Enver Paşa, iki yıldır Şerif Hüseyin'in isyanının Müslüman Arapların gözünde Osmanlı Devleti'nin itibarına düşürdüğüne inandığı gölgeyi kaldıracak bir fırsat arıyordu. Osmanlılar Kuzey Afrika'daki davalarının artık kaybedildiğine hükmederek, Seyyid Ahmed'i, henüz ilerleyen İngiliz kuvvetlerinin işgali altına girmemiş Arap bölgelerine propaganda misyonunu yerine getirmek üzere göndermeye karar vermişti.

Seyyid Ahmed ve önde gelen başka birçok şeyh, bu misyonu yerine getirmeyi kabul etmiştir. Denizaltıyla İstanbul'a doğru yola çıkmış ve İstanbul'a gelince Topkapı Sarayı'nda padişahın konukları olarak ağırlanmışlardır. Seyyid Ahmed'e masraflar için 100.000 lira verildi. Ayrıca Eyüp Camii'nde yeni padişaha kılıç kuşatma onuruna kavuşacaktı, böylece bu işi Mevlevî tarikati liderinin yerine getirmesi geleneği de terk edilmiş olunacaktı. (**217**) Enver Paşa, Seyyid Ahmed'in önemini, ziyaret edeceği Müslüman Arapların gözünde büyütmek istiyordu. Ama 1918 Temmuz'unda itaatkâr ve zayıf V. Mehmet'in yerine geçen yeni padişah, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin işlediği hatalar saydığı şeyleri düzeltme gayretiyle bütün planı veto etmiştir. Dahası, Seyyid Ahmed'i görüşmelerde bulunmak üzere Hicaz'a göndermeyi reddetmiş, bunun yerine ona Bursa'ya gitmesini emretmişti. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra, Seyyid Ahmed, Salih Harb'le birlikte Ankara'ya geçmiş, nihayet oradan Medine'ye gitmiş ve 1933 yılında bu şehirde ölmüştür.

Enver Paşa'nın ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın önce İtalyanlara, sonra İngiliz ve Fransızlara karşı Kuzey Afrika'da verdiği mücadele gerçi sonuçsuz kalmıştır, ama azimli Osmanlı subaylarının komutasında, Almanların yardımıyla bir grup inançlı kişinin nasıl bir tehlike yaratabileceğini de göstermiştir. (**218**) Ancak, bu mücadele, İngiltere ve Fransa için savaşın genelinde pek büyük bir endişe kaynağı olmamıştır, çünkü Mısır veya Tunus'a ciddi bir tehdit oluşturmamıştır. Birçok yazar, girişilen mücadelenin yararlı, son derece düşük maliyetli bir operasyon ve 1911-1918 döneminde türünün en başarılı örneği olduğunu kabul eder. Örneğin, Batı Sahra'yı savunma harekâtı, İngiltere'nin 30.000'in üzerinde askerini (çoğu sömürgeli ve Mısırlı'ydı) bağladı. Öte yandan, sadece yaklaşık 300 ile 500 arasında Türk subayı ve askeri ile birkaç Alman bölgeye giderek faaliyette bulunmuştur, bu da Osmanlı Devleti'nin buraya katkısının sayıca ne kadar küçük olduğunu göstermektedir. İtalya da pek başarılı olamadı, Dünya Savaşı'na katıldığı süre boyunca Trablusgarp sahilinde 60.000 asker tuttu, İngilizlerin verdiği kayıplar gerçi

önemsizdi, ama savaş koşulları bir hayli çetindi. İngiltere sadece 1916 yılına kadar bu harekât için 80.000.000 sterlin harcamak zorunda kalmıştı, (**219**) İtalya ve Fransa için doğan maliyeti saymıyoruz. Operasyonun ilk evresi, daha sonraki Teşkilât-ı Mahsusa operasyonlarının prototipini oluşturuyordu ve Enver Paşa'nın kafasında şu düşünceyi yaratmıştı: Bedevilerin cihada gitmeye duydukları istek, Müslümanların yabancı saldırganlığına nefretleriyle birleştirilir ve doğru yönlendirilirse, Osmanlı Devleti için Dünya Savaşı'nda bir güç kaynağı oluşturabilirdi. Olaylar bu düşünceyi haklı çıkardı.

Salih Başa Harb, Kuzey Afrika'da 1911'den 1918'e sürdürülen operasyonları, "20. yüzyılda Arap-Türk işbirliğinin genellikle pek iç açıcı olmayan tarihinde en parlak sayfa" (**220**) diye niteler. Bir İngiliz gözlemci şöyle yazmıştır:

> "Bu, kimi yönlerden, düşmanlarımızın savaştaki en başarılı stratejik hareketiydi, çünkü bu son derece zararlı birkaç bin Arap, bir yıldan uzun bir zaman başka yerlerde çok ihtiyaç duyulan 30.000 askeri bu bölgeye bağlamış, ayrıca çöl demiryollarına, çöl arabalarına, ulaşıma vs. o kadar çok harcama yapmamıza neden olmuştur ki, bu harcamalar yüzünden, yeni nesil ömür boyu kişi başına 2 peni daha fazla gelir vergisi ödemek zorundadır." (**221**)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İkinci Kesim

Eşref Kuşçubaşı ve Mısır Harekâtı'nda Teşkilât-ı Mahsusa'nın Rolü

Enver Paşa'nın, Süveyş Kanalı'na ve Mısır'a yapılacak saldırının hazırlıklarına katılmak üzere Suriye'ye gönderdiği Teşkilât-ı Mahsusa birliğine İzmitli Mümtaz Bey komuta ediyordu. (222) Birlik, 1914 sonbaharı başlarında Şam'a vardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti müfettişliği görevine atanan bir grup tecrübeli -subay ve sivil- ajandan oluşuyordu bu müfreze. Birliğin mensupları arasında şu kişiler de vardı: (223) Sapancalı Hakkı, Çorumlu Aziz, Çerkez Ziya, Âyan üyesi Abdurrahman Paşa (prestij amacıyla birliğe alınmıştır), Esat Şukayr Efendi Eşref Kuşçubaşı. Birliğin genel görevi, Suriye ve Filistin'deki aşiret reislerinin Mısır'a yapılacak saldırı için desteğini elde etmekti. Müfettişler, padişah-halifenin verdiği hediyeler ve onun adına yayınlanmış İslam birliği çağrıları götürerek pek çok yeri gezdiler ve gezdikleri Arap bölgelerinde yaşayanların desteğini kazanmaya, ayrıca Bedevilerden ve başka Araplardan yarı-askerî yardımcı kuvvet toplamaya çalıştılar. Örneğin Eşref Kuşçubaşı'ya, Sina'nın doğusundan ve Hicaz'dan mücahit toplamak görevi verilmişti. Mümtaz Bey'in müfrezesi, bu gönüllüleri Şam bölgesinde eğitim görmek üzere hareketli gerilla birlikleri halinde örgütleyecek, aynı zamanda Osmanlı düzenli ordusunda görev yapacak yeni Bedevi ve Arap askerler kaydedecek-

ti. Bu birliklerin bazıları Suriye'de kalarak oraya düşman çıkarması olursa savaşacaktı, ötekilerse Mısır'a saldırı yolunun güvenliğinin sağlanmasına yardımcı olacaktı. (**224**) Nefer kaydetme faaliyetlerinin yanı sıra, Teşkilât-ı Mahsusa birliği, Osmanlı sefer kuvvetini Sina'yı geçerek Mısır'a götürmek için gerekli develeri ve deve sürücülerini sağlamakla yükümlüydü.

Ahmet Cemal Paşa, yeni örgütlenmiş 4. Ordu'nun komutasını almak üzere, 1914 Aralık başlarında Şam'a geldi (**225**) Bu görev, genellikle, Cemal Paşaa'nın üçlü liderlik içindeki gücünün azalması şeklinde değerlendirilir. Ne var ki, esas misyonu çok önemliydi: Mısır'ı yeniden fethetmek. Cemal Paşa görevine azim ve şevkle sarıldı. Süveyş Kanalı'na saldırı planı, Cemal Paşa Suriye'ye gelmeden hazırlanmıştı. Planı, 4. Ordu'ya bağlı, Mersinli Cemal Paşa'nın ve Alman kurmay başkanı Yarbay Von Kress Bey'in komutasındaki 8. Kolordu uygulayacaktı. (**226**) Sina Çölü'nde ordunun ilerleme yolu üzerindeki kilit mevkileri ele geçirmek amacıyla gerilla kuvvetlerinin yapacağı yoklama taarruzuyla başlayan harekât planı, düzenli ordunun Şam'dan Beerşeba'ya kademe kademe ilerleyişini, sonra da Sina'yı geçerek İsmailiye yakınında bir noktaya varışını kapsıyordu. (**227**)

Bu plana uygun olarak, 1914 Kasım'ının başlarında Mümtaz Bey'in alelacele topladığı 1000 kişilik Bedevi kuvveti, Filistin-Mısır sınırının batısındaki bir sahil kasabası olan Ariş'e doğru ilerlemeye başladı. Bu birlik Ariş'i güçlük çekmeden ele geçirdi ve oraya yerleşti. (**228**) Kasım ayının sonuna doğru, Eşref Kuşçubaşı'nın Bedevi mücahitlerden oluşan müfrezesi Sina Yarımadası'nın iç kesimindeki Kal'etü'n-Nahl Vahası'nı ele geçirdi. (**229**) Bir başka birlik, Bedevi süvarilerle takviye edilmiş bir düzenli ordu piyade müfrezesi, Akabe'yi, yapılabilecek herhangi bir İngiliz saldırısına karşı korumak üzere oraya gönderildi, böyle bir saldırı kanala doğru ilerleyen Osmanlı kuvvetlerinin güney kanadını tehdit edecekti.

Bu arada, Sina Çölü'nü geçerek batıya doğru ilerlemeye

başlayan büyük kuvvete yardım etmek üzere Beerşeba'da bir destek taburu oluşturuldu. Kaymakam [Yarbay] Ali Fuad [Erden] komutasındaki 25. Tümen Şam'da eğitim görmekteydi, öteki İttihat ve Terakki müfettişleri ise Suriye'de orduya yeni gönüllüler kaydetmek için sıkı bir şekilde çalışıyorlardı. Bu gönüllüler hem askerî hem de politik amaçlara hizmet edecekti: Orduda, hücum kuvvetini büyütecek, ayrıca Suriye halkından hiç değilse örnek gösterilecek sayıda asker bulunacaktı. Bu, Teşkilât-ı Mahsusa'nın gönüllü yazılma çağrılarındaki ifadeyle, Mısır'ı tahakküm altında tutan ve İslam'ın düşmanı olan İngiltere'ye büyük bir darbe olacaktı.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın Suriye'den ve başka yerlerden topladığı gönüllü birlikler şu şekilde organize edilmişti (sayılara ilişkin tahminler farklılıklar göstermektedir; ayrıca başka birlikler de vardır): (**230**)

1) Trablus'tan bir mücahit müfrezesi (Bu kişiler, Trablusgarp Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti tarafından Suriye'ye yerleştirilmişti.) (**231**) 200

2) Suriye'den bir Çerkez süvari birliği 270

3) Abdurrahman Paşa'nın oluşturduğu ve Miralay Hilmi Müsellemî'nin (Sait Halim Paşa'nın sadrâzamlığı öncesinde ve sonrasında özel kâtibidir) komutasında bir Kürt süvari birliği 100-200

4) Emir Şekip Arslan'ın teçhiz ve idare ettiği bir Dürzi birliği 110-200

5) Nurettin Bey'in kurup idare ettiği bir Bulgar Müslümanları birliği (Nurettin Bey sonradan Maraş mebusu olmuştur) 270

Toplam 950-1140

Ayrıca, Teşkilât-ı Mahsusa, su kuyusu kazmak, pompa takmak ve ekmek pişirmek üzere 257 gönüllü toplamıştır. Çerkez, Dürzi, Kürt ve Bulgar birlikleri, Hicaz Sefer Kuvveti'ne bağlıydı, Trablus gönüllüleri ise Eşref Bey'in müfrezesine mensuptu.

Teşkilât-ı Mahsusa müfreze ve mücahitlerinin ele geçirdiği önemli kasabalar olan. Ariş ve Nahl, 23. Tümen komutanı Kaymakam [Yarbay] Behçet Bey'in kurduğu ikmal ve irtibat organizasyonunun karargâhları haline getirildi. (**232**) Mümtaz ve Eşref Beyler komutasında orada konuşlandırılan Bedevi gönüllüler, Kanal Sefer Kuvveti Beerşeba'daki üssünden kanal üzerindeki İsmailiye'ye doğru ilerlerken, bu kuvveti kanatlardan koruyacaklardı. Behçet Bey'in hesaplamalarına göre, saldırı planı, ihtiyaç duyulan erzakı, su ve teçhizatı Sina Yarımadası'ndan geçirecek 14.000 deve kullanılmasını gerektiriyordu. Teşkilât-ı Mahsusa satın alma ajanları, bu develerin çoğunu İbn üs-Suûd, Şerif Hüseyin ve İbnü'r-Reşid'den sağladı. (**233**)

Cemal Paşa, kuvvetlerini, kanalın yirmi-otuz kilometre doğusunda yığmayı ve oradan üç koordine baskın taarruzu şeklinde saldırıyı gerçekleştirmeyi düşünüyordu: Ortadan en büyük kuvvet İsmailiye'ye; sağ kanat Kantara'ya, kuzeye doğru ve sol kanat Süveyş'e, güneye doğru. Orta kısım ana ilerleme kolu olacaktı; kanat hücumları ise İngiliz kuvvetlerinin dikkatini İsmailiye'den uzaklaştırmaya yönelik şaşırtma hareketleriydi. Eşref ve Mümtaz Beylerin komutasındaki Bedevilerin ve yukarda listesi verilen gönüllü birliklerin yanı sıra, en azından 1500 Bedevinin içinde bulunduğu Kanal Sefer Kuvveti yaklaşık 25.000 kişiden oluşuyordu. Kanal Sefer Kuvveti içinde, 10. ve 25. Piyade Tümenleri (25. Tümen Suriye'de askere alınmış Araplardan kuruluydu) ve Hicaz komutanı ve valisi Miralay Vehip Bey komutasındaki Hicaz Sefer Kuvveti de bulunuyordu. Enver Paşa, Şerif Hüseyin'den, oğullarından birinin komutasında hiç değilse göstermelik bir kuvveti, kanala saldırıda bulunan Vehbi Bey'in küçük tümenine katılmak üzere göndermesini istedi. Şerif Hüseyin, oğlu Ali'nin komutasında 1500 kişilik bir birliği Mekke'den hazırlıklarını tamamlamak üzere Medine'ye göndererek bu isteğe uydu. Şerif Hüseyin, askerlerinin giderleri için 60.000 lira aldığı halde, bu hazırlıklar hiçbir zaman tamamlanamadı. (**234**) Osmanlı Devleti, Arap Yarımadası'nda o sırada sa-

dece dört küçük tümene sahipti, bu tümenlerdeki asker sayısı 24.000 kadardı, bunlardan 6000'i Vehip Bey'in komutasında Hicaz'da bulunuyordu. (**235**) Vehip Bey'in Süveyş Kanalı'na götüreceği askerler bunlardı. Hicaz sefer kuvveti, Mısır için hazır bekletilen öteki iki tümeni takviye edecek, ayrıca Akabe kanadını koruyacaktı.

Sina Yarımadası'nda kademe kademe ilerleyiş, 8. Kolordu sefer kuvveti Şam'dan ayrıldıktan bir ay sonra 1915 Ocak'ının ortalarında başladı. 2 Şubat'ta, Osmanlı kuvvetleri, kanalın yaklaşık on bir kilometre doğusunda mevzilenmişti. Saldırının başarısı, İngilizleri İsmailiye yakınlarında şaşırtmaya ve 5000-6000 kişinin Süveyş Kanalı'nı geçerek karşı yakada bir müstahkem köprübaşı tutmasına bağlıydı. Saldırı kuvvetinin geri kalanı İsmailiye'ye doğru ilerlerken, bu köprübaşı birkaç gün korunmalıydı. Ne yazık ki, İsmailiye yakınlarına İngilizlere fark edilmeden sokulmayı başaran saldırı kuvvetlerinin 600 kişilik ilk kolu gecikmiş, 3 Şubat günü şafak söktükten sonra, düşmanlarının gözleri önünde hareket ederek kanalı geçmiştir. İngilizler hemen bunları yakalamış ve diğerlerinin de kanaldan geçmesi için gerekli olan tombazları tahrip etmiştir.

Sayıca üstün ve önceden uyarılmış bir İngiliz kuvvetiyle (kanal bölgesinde en azından 35.000, ayrıca Mısır'da başka yerlerde daha binlerce asker) bir meydan savaşına girip, ordusunu kaybetmeye hiç de niyeti bulunmayan Cemal Paşa, 4 Şubat 1915 günü, kanalın doğusundaki konaklama yerlerine, oradan da Beerşeba'ya çekilme emrini vermiştir. Osmanlı kuvvetleri düzenli şekilde geri çekilirken takip edilmemişlerdir, çünkü kanalın doğusunda ne tür Osmanlı kuvvetlerinin bulunduğunu bilmeyen İngilizler, başlangıçta elde ettikleri başarılarından yararlanmaya cesaret edememişlerdir. (**236**)

Cemal Paşa, hatıralarında, kanal harekâtını, Mısır'daki İngilizlere karşı bir kuvvet gösterisi, daha sonra yapılacak büyük bir taarruzda hangi kuvvetlerin ve ikmal sistemlerinin gerekeceğini görmek için gerçekleştirilen bir keşif saldırısı diye niteler.

Eşref Kuşçubaşı da, Osmanlı komutanlarından hiçbirinin harekâtın başarıya ulaşacağı veya İsmailiye alınınca Mısırlıların İngilizlere karşı ayaklanacağı (bu, ilk saldırı planının temel parçalarından biriydi) beklentisi taşımadığını belirtmiştir. (**237**) Harekât, en iyi ihtimalle, kanalda hafif bir tahribat yapmaktan ve böylesine büyük bir kuvvetin nereye saldıracağı bilinmeden bu kadar yakına gelmesinden şaşkınlığa uğrayan İngilizleri kaygılandırmaktan öte bir sonuç doğuramazdı. Ne olursa olsun, bu sonuçsuz saldırı İngilizleri savunma sistemlerini yeniden değerlendirmek ve bir süre için Kanal Bölgesi Savunma Kuvveti'ni sayıca genişletmek zorunda bıraktı.

Eşref Kuşçubaşı'nın Teşkilât-ı Mahsusa birliği, Cemal Paşa'nın kendisine gönderdiği 10-11 Ocak 1915 tarihli bir mektupla Enver Paşa'dan, harekâttaki rolüne ilişkin özel emirler almıştı. (**238**) Cemal Paşa, Bedevi kuvvetinin yanı sıra Trablusgarp'tan gelen gönüllüler grubunu da Eşref Bey'in komutasına vermiş; kendisine, adamlarını tehlikeye sokmadan kanalı geçme ve İsmailiye'nin güneyinde kanalın Büyük Acı Göl kıyısı boyunca uzanan kesimindeki düşman mevzilerini yok etme emri vermişti. Eşref Bey, eğer becerebilirse, Süveyş'ten İsmailiye'ye gemilerin geçişini engelleyecek ve Süveyş'le telefon ve telgraf hatlarını kesecekti. Eşref Bey'e, adamlarını şevke getirmek için gerektiği kadar para vaadinde bulunması emrediliyor, müfrezenin başarısı kesinleştikten sonra paraların ödeneceği bildiriliyordu. Cemal Paşa'nın mektubunun önemli bir bölümü, Eşref Bey'in birliğinin savaşçı ruhunu nasıl kabartması gerektiğiyle ilgiliydi: Eşref Bey, öyle bir hava yaratmalıydı ki, adamları ya kanalı geçme, ya da son adam ölünceye dek savaşma yükümlülüğü taşıdıklarını bilmeliydi. Adamlarına görevlerinin önemini ve düşman karşısında firarın cezasını anlatması emrediliyordu.

Eşref Bey, kanalı geçtikten sonra Zagazig'e doğru (Zagazig İsmailiye'nin yaklaşık elli mil batısında bir şehirdi) hızlı bir tarama operasyonuyla ilerleyecekti. Bu arada yol üstündeki köprüleri ve demiryolu hatlarını tahrip edecek ve bütün kırsal alan-

lara bir dehşet havası salacaktı. Aynı zamanda, Müslümanların canını ve malını koruyacaktı. Başka yönlerden ise kendisine, İngilizlere en çok zararı neyin vereceğini düşünürse onu uygulama yetkisi tanınmıştı. Cemal Paşa, en azından İsmailiye'deki başarısızlıktan önce, Kanal Sefer Kuvveti'nin misyonunu şöyle değerlendiriyordu:

> "...İslam âleminin kurtuluşu kanalı geçmemizle alakalıdır. Bu sebeple azami gayret göstermeye karar verdim. Cesur adamlar, kanaldan geri dönmeyi unutmalıdır. Umumî emir şudur: Kanalı geçmeli, ondan sonra İngiliz ordusunu bozguna uğratmak için [Kanal mıntıkasında] azami zarar vermeliyiz." (**239**)

Eşref Bey'in müfrezesi kanalı geçmemiş, bunun yerine Mümtaz Bey'in Kantara'ya yönelik yanıltma harekâtına katılması emredilmiştir. Geri çekilişten sonra, Eşref Bey'in birliğine kanal bölgesi civarında kalması emredilmişti. Bu birlik, telgraf tellerini keserek, geçiş halindeki gemilere pusu ateşi açarak ve makineli tüfekle ateş açarak, Kanal Şirketi'ni kanal temizlenirken gemi seferlerini durdurmak zorunda bırakmak için mayın döşeyerek, gemilerin kanaldan geçişini engelleme emri almıştı.

Sina Yarımadası'ndan özenle geçirilen sınırlı miktardaki mayın (yirmi adet) çok çabuk tüketildi. Eşref Kuşçubaşı, İngiliz üslerinden çalınan kereste parçaları ve sandıkların da mayınlarla hemen hemen aynı psikolojik etkiyi yarattığını görmüştür:

> "Kanal mıntıkasındaki İngilizler o kadar korkaklardı ki, suyun üzerinde yüzen tahta bir sandık bile kanalın bütün bir gün kapatılması neticesini doğuruyordu... Tatlı su kanallarını zehirlediğimiz yolundaki dedikodular İngilizleri suyu test etmekle uğraştırdı. Küçük kuvvetlerimizin kanalı kesemeyeceğini biliyorduk, İngilizler için kanalı normal şekilde işletmeyi zorlaştırmaya gayret ediyorduk sadece." (**240**)

Bu tür faaliyetler, Şubat 1915'teki harekâtın öncesinde ve sonrasında İngilizlerde yalnızca küçük bir rahatsızlık yaratmış,

kanalı ciddi olarak hiçbir zaman tehdit altına sokmamıştı. O sıralarda hiçbir gemi de batırılamamıştır. Ancak, 1915 yazında daha çok mayın satın alındı ve bir gemi batırıldı. Daha sonra 1915 yılında Kress von Kressenstein komutasındaki Teşkilât-ı Mahsusa birlikleri, Kanal Şirketi'ni geceleyin kanalı trafiğe kapatmak zorunda bırakmıştır. En azından bir kere de, Port Said-İsmailiye demiryolunu kullanım dışı hale getirmeyi başarmışlardır. Bütün bunlara rağmen, bu dönemde İngilizler, kanalın her iki kıyısını korurken, Kanal Bölgesi Savunma Kuvveti'ni küçülterek Gelibolu'ya takviye birlikler göndermişlerdir.

Teşkilât-ı Mahsusa müfrezeleri 1915 yazında yeniden düzenlenerek, İngiliz karşı saldırılarından önce gizlenebilecek küçük hareketli kollar oluşturuldu. Bu yıldırım baskınların yarattığı hava, Mısır'da pek çok İngiliz'de, casuslar, sabotajcılar ve terörist komandolar tarafından sarıldıkları duygusunu güçlendirdi. (**241**) Aynı zamanda, Cemal Paşa'nın 1915 Şubat'ındaki harekâtının başarısızlığa uğraması, bazı İngiliz komutanlarını Osmanlıların askerî yeteneklerini küçümsemeye yöneltti. Bu tutumun yanlış olduğunu aynı yıl içinde Çanakkale'de göreceklerdi.

1915 yılının sonlarına doğru Eşref Bey'in birliği, Von Kress Bey'in komutasındaki yeni bir Kanal Sefer Kuvveti'ne bağlandı. Bu arada Eşref Bey de, Enver Paşa tarafından Hicaz'daki İngiliz nüfuzunu kırmak göreviyle Arabistan'a gönderildi. Burada İngilizlere karşı bir teşkilât oluşturma girişimi sonuç vermedi. 1916 yılı ilkbaharında Suriye'ye döndü ve Yemen'deki özel bir göreve gönderilmek üzere İstanbul'a çağrıldığı 1916 Ağustos'una dek burada kaldı.

Mısır harekâtlarında Teşkilât-ı Mahsusa'nın çalışmalarından biri de, 'kâfir' saldırısına karşı Müslümanlara dayanışma çağrısı yapmaktı. Bu çağrının, Mısır'da bulunan binlerce Müslüman Hint askeri arasında firarlara yol açacağı bekleniyordu. Bu program, Harbiye Nezareti'nin İstanbul'daki Hindistan İstiklâl Cemiyeti'yle birlikte çalışmasının bir ürünüydü. (**242**)

Örneğin Nisan 1916'da, Von Kress Bey'in Katya (Kantara'nın yaklaşık otuz mil doğusunda) üzerine baskın saldırısının hemen öncesinde, Enver Paşa, Cemal Paşa'ya, İngiliz ordusundaki Hint Müslümanlarının saf değiştirmesini sağlamak için ne gibi önlemler alındığını soruyordu: Hangi Osmanlı karakollarına teslim olacak ve Osmanlı hatlarını geçerken nasıl tanınacaklardı? (**243**) Cemal Paşa Nisan 1916'da halen yirmi yedi Hintli Müslüman'ın Osmanlı ordusu saflarına katıldığı karşılığını göndermiştir. Firariler başlarına beyaz mendil bağlamalı ve Sina Yarımadası'nda Osmanlı ordusunun ileri gözetleme karakollarının yolu üzerinde, geçiş noktaları olarak saptanan belirli yerlere doğru ilerlemeliydi. Firari askerlerin gelmesi için seçilen karakollarda, kendileri de başlarına beyaz mendil bağlamış olan güvenilir Bedeviler bulunacaktı. İsmailiye ve Süveyş Kanalı boyundaki diğer kasabalardaki gizli ajanlar, geçiş noktalarını belirleyecek ve Kanal Bölgesi'ndeki Hint askerler arasındaki potansiyel firariler için uygun parolalar bulacaktı.

Bütün bu çalışmalara rağmen, Hint Müslümanlarından ve Mısırlılardan Osmanlı ordusuna geçen pek fazla olmamıştır - Kanal Savunma Kuvveti'ndeki bir iki kıtadan birkaç kişi, Süveyş Kanalı boyundaki muhafızlardan bir-iki tanesi ve Batı Sahra'daki Mısır Sınır Kuvveti garnizonlarından biraz daha fazla sayıda asker. (**244**) İngiliz otoriteler, Mısırlı ve Hintli Müslüman askerlerinin çağrıdan etkilenebileceklerini düşünerek, morallerini yükseltecek tedbirler almışlar, örneğin Hintli prensleri ve yüksek mevki sahibi başka kişileri Kanal Bölgesi'ne iyi niyet ve propaganda turlarına yollamışlardı.

Zaten, Eşref Kuşçubaşı'nın pek çok kere belirttiği gibi, (**245**) firarlar, Osmanlı Devleti için İngiltere'ye kıyasla çok daha ciddi bir sorun oluşturuyordu. (**246**) Osmanlı genelkurmayı, orduya kaydettiği Suriyelilerin sadakatinden ve savaşma isteğinden derin kuşku duyuyor, hatta zaman zaman bazı Türk birlikleri için de aynı kuşkuyu taşıyordu. Osmanlı komutanları, Kanal Sefer Kuvveti'ndeki Dürzilerin ve bazı Bedevi askerleri-

nin düşman ateşi karşısında çabucak geri çekilmeyeceğinden de emin değildiler. (**247**) Bütün savaş boyunca, Sina'daki ve başka yerlerdeki Osmanlı kuvvetleri, düşman kuvvetlerinden ayrılarak kendilerine katılanlardan daha fazla askeri, firar sonucu kaybettiler. (**248**)

İlk kanal seferinin planlama aşamasında, hatta daha önce, Teşkilât-ı Mahsusa ajanları, Mısır'daki Müslümanların İngiliz idaresinden memnun olmadıklarını ve bu idareden kurtulmak için harekete geçmekten çekinmeyeceklerini bildirmişlerdi. Bu istihbarat bilgileri, Osmanlı ve Alman başkomutanlıklarının öngörülerinde ciddi yanlışlar yapmalarına neden oldu. En azından kimi yüksek rütbeli subaylar, İngiliz emperyalizminden Mısırlıların duyduğu rahatsızlığın -eğer doğru kullanılırsa- bir iç isyana yöneltilebileceğini sanmışlardı. Bu isyan, Mısır'a batıdan Sünusî ordusu, doğudan Kanal Sefer Kuvveti saldırırken çıkacaktı. Böyle bir plan, başarılı olursa, Mısır'ı İngiliz hâkimiyetinden kurtaracak veya en azından Süveyş Kanalı'nı kullanım dışı bırakarak İngilizlerin savaş gücünü ciddi biçimde kıracaktı. (**249**) Mısır'da bir isyanla desteklenecek bu kıskaç hareketi, kuşkusuz Mısır'ın İngiliz idaresini zor durumda bırakacaktı. Aynı zamanda, Mısır'a yönelik koordine bir saldırı, Enver Paşa'nın Lübnan-Suriye sahiline veya Akabe'ye geniş çaplı bir Fransız-İngiliz taarruzu yapılmasından duyduğu korkuyu dindirecekti.

Osmanlı kuvvetlerinin Süveyş Kıstağı'nı geçerek Mısır'ı aşıp Bingazi'de Sünusîlere katılmasını sağlamak, böylece Kuzey Afrika'da İslam birliği yanlısı büyük bir ayaklanma çıkarmak düşüncesi pek çok bakımdan çekiciydi. Osmanlı ve Alman başkomutanlıkları bu düşüncenin askerî avantajlarını görüyorlardı; ayrıca söz konusu düşünce, Almanya'nın imparatorluk hayallerine ve Enver Paşa'nın Mısır'a ilişkin kaybedilmiş topraklara yeniden sahip olma arzusuna da uygundu. Enver Paşa, Alman denizaltılarının İngiliz ablukasını yaracağına inanıyordu. Ona göre, bu abluka, İslam birliği çağrısının sonuca ulaşması

önünde engel oluşturuyordu. Mısır'a büyük bir taarruz bu ülkeyi İngiltere'den koparabilirdi. Hele Sudan'da Osmanlı Devleti'nin desteklediği ayaklanmalar İngilizlerin dikkatini o yöne kaydırırsa, bu ihtimal gerçekleşirdi. Anlaşılan Enver Paşa, böylece Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı yeniden topraklarına katacağına ve Almanya'nın ise Doğu Afrika topraklarını koruyacağına inanmıştır. Plan, Panislamistler için de memnuniyet vericiydi. Böylesi tehlikeli zamanlarda İslam birliğinin gerçekleşmesini yürekten istiyorlar, ancak cihat ilanının, Mısır ve Irak'ta Osmanlı zaferiyle güçlendirilmezse, pek etkisi olmayacağından korkuyorlardı.

Mısır'daki İngiliz otoriteler ise, Mısır'a Osmanlı tehdidinin, gerçekten çok, hayal olduğu görüşünü taşısalar da, ülke içinde denetimlerini sıkılaştırmak, aynı zamanda Mısır'ı yıkıcı dış etkilerden tecrit etmek için hiç vakit kaybetmediler. Eylül 1914 ile Aralık 1914 arasında alınan bu güvenlik önlemlerinin birçoğu, savaştan sonra İngiltere'ye karşı fazladan bir tepki oluşmasına yol açtı. Bu önlemler arasında, sıkı bir sansür, düşman ülke uyrukluların sürgün edilmesi, düşman gemilerine el konulması, sadakatinden kuşku duyulan Mısırlıların ve başkalarının gözaltına alınması, sert ceza yasaları ve yönetmelikleri, ayrıca kuşatma durumu ve sıkıyönetim ilanı vardı. Hepsinin ötesinde, Mısır üzerinde himaye [*protectorate*] kurulduğunun ilan edilmesini pek çok Mısırlı düpedüz ilhak olarak görmüştü. Tepki çekecek diğer önlemler; İngiliz otoriteler, Mısır halkına, İngiltere'nin sadece Mısır'ın askerî savunma yükünü üstleneceğine dair kesin güvence verdikten sonra alınmalıydı. Çok geçmeden anlaşıldı ki, Mısır, isteyerek veya istemeyerek savaş gücüne büyük bir katkıda bulunacaktı: Mısır'daki orduya erzak ve hayvan sağlanması, binaların kamulaştırılması ve zorunlu çalışma tugayları bu sürecin parçalarıydı. Böylesi tedbirler Mısırlıların İngiltere'ye düşmanlığını derinleştirecekti.

İngiltere'nin Mısır'daki hâkimiyetini güçlendirmeye ve ülkenin Osmanlı Devleti'yle zayıf bağını büsbütün koparmaya

yönelik bir başka tedbir de şuydu: Aralık 1914'te -bir ay önce tahtından indirilmiş olan- Osmanlı yanlısı Hıdiv II. Abbas Hilmi'nin yerine amcası İngiliz yanlısı ve itaatkâr Hüseyin Kâmil getirildi. Hüseyin Kâmil Mısır'ın ilk sultanı (1914-1917) oldu. Abbas Hilmi savaş çıktığı sırada İstanbul ziyaretinde bulunuyordu ve 1919 yılına kadar bu şehirde kaldı. Eşref Kuşçubaşı'ya göre, (**250**) Abbas Hilmi ve taraftarları o kadar sorun çıkardılar ve Osmanlı Devleti'ne öylesine büyük bir dert oldular ki, Enver Paşa bir tarihte bir suikastle sorunu çözmeyi düşündü. Bu iddiayı ve İstanbul'da hıdivin hayatına kastedilmesi girişiminden Teşkilât-ı Mahsusa'nın sorumlu olduğuna ilişkin bir başka gözlemcinin yaptığı suçlamayı doğrulayan hiçbir kanıt yoktur. (**251**) Söz konusu olayda, genç bir Mısırlı, hıdive tabancasıyla ateş ederek onu hafif yaraladıktan sonra, hıdivin korumaları tarafından vurularak öldürüldü. Eşref Kuşçubaşı, bu girişim üzerine bir soru sorulduğu zaman, "Bizim adamımız olsa kaçırmazdı!" demiştir. (**252**) Ne olursa olsun, anlaşıldığı kadarıyla Mısır'da pek sevilmeyen Hüseyin Kâmil, önce görevi kabul etme konusunda gönülsüz davranmış, nihayet sultanlığa geçerek Mısır üzerinde Osmanlı egemenliğine tamamen son vermiştir. (**253**)

Teşkilât-ı Mahsusa açısından, Mısır'ı yeniden ele geçirmeye yönelik büyük planın başarıya ulaşması için kilit faktör, doğudan Osmanlı ordusu, batıdan da Osmanlı Devleti'nin ve Almanya'nın idare ettiği Sünusî mücahitleri taarruza geçince Mısırlı kitlelerin ayaklanmasıydı. (**254**) Mısır'da bir isyan çıkartmaya yönelik çalışmalar yapılabileceği haberi, ülke içinde kontrolü sağlama sorunu olduğunu ve Osmanlı ordusunun Süveyş Kanalı'nı tehdit edebileceğini anlayan İngiliz otoriteler için pek süpriz sayılmazdı.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın ve Almanya'nın Mısır'daki casusluk faaliyetleri en küçük bir başarı sağlayamadı. Çeşitli Osmanlı ve Alman casusların savaşın başından beri Mısır'daki faal olmasına rağmen, birçok İngiliz yorumcu, bu casusların faaliyet-

lerinin pek kayda değer olmadığını bildirmektedir. (**255**) Örneğin,

> "...Almanya, eğer İngiltere'ye saldırı planı hazırlıyorsa, tabiî ki düşmanın sömürgelerine huzursuzluk tohumları saçacaktı. Mısır böylesi faaliyetler için ideal bir yerdi. Ancak, Alman propagandası görünürde de, yeraltında da pek iz bırakmamıştı." (**256**)

Ne olursa olsun, Mısır'da çıkacak bir ayaklanmanın stratejik önemini herkes biliyordu. İngilizler için Mısır, Arabistan'da, Suriye'de ve Boğazlar'da Osmanlı ordusuna yönelik saldırılar için son bir dayanak, İslam birliği hareketinin batıya ve güneye yayılmasının önünde bir engeldi. Bütün bu nedenlerle, Mısır, Teşkilât-ı Mahsusa'nın ana hedefi haline geldi. Aslında söz konusu olan, yerli bir milliyetçi hareketin ve önemli bir Osmanlı yanlısı unsurun bulunduğu, savaştan önce Şeyh Abdülaziz Şâvîş'in yerleştirdiği çok sayıda Pan-İslam ajitatörünün çalıştığı bir İngiliz sömürgesiydi.

Süveyş Kanalı'na yönelik kaygılar, Alman ve Türk ajanlarının faaliyetlerine ilişkin tahminlerle birleşince, Mısır'daki birçok İngiliz, bütün Mısırlı memur ve askerlerin ihanet ettiği kuşkusuna kapıldı. (**257**) Elbette, bazı Mısırlıların Osmanlı Devleti'nin savaş hedeflerine sıcak baktığını düşünmek için gerekçeler vardı.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın yaptığı çağrılara rağmen, (**258**) Mısırlılardan beklenen destek gelmedi. Mısırlıların çoğu -eğer savaşla ilgilendilerse- ya büsbütün hareketsiz kaldılar, ya da İngiliz yanlısıydılar. (**259**) Sadece küçük bir kentli kesim İngiliz boyunduruğundan 'kurtuluş saati'ni bekliyordu. (**260**) Dahası, II. Abdülhamit devrinden kalma sürgünler, Suriye'den ve başka yerlerden gelen adem-i merkeziyetçiler ve Arap milliyetçileri, Cemal Paşa'nın gizli polis teşkilâtından Mısır'a kaçmış bulunan diğer İttihatçı aleyhtarları; İttihat ve Terakki'nin ne denli baskıcı, Suriye'de Cemal Paşa'nın "terör idaresi"nin ve "yapay olarak yaratılmış kıtlık"ın ne kadar korkunç olduğunu göstermeye

yönelik sürekli propaganda yapıyorlardı. (**261**)

Daha dikkatli bazı Mısırlılar ise, Osmanlı Devleti'nin, Teşkilât-ı Mahsusa propagandası aracılığıyla Mısır'ı kurtarmayı önerirken, aynı zamanda bu ülkeyi bir savaş meydanına çevirmeyi de önermiş olduğunu düşünerek hoşnutsuzluk duyuyorlardı. (**262**) Onların bakış açısına göre, Osmanlıların zaferi Mısır'a ne yarar sağlayabilirdi ki? Bu, sadece bir yabancı askerî yönetimin gidip yerine bir yenisinin geçmesi anlamına gelmez miydi? Eşref Kuşçubaşı'ya göre, Teşkilât-ı Mahsusa, kendi ifadesiyle, Mısırlıların bu tür yenilgiye razı olma ve pasif kalma tutumlarını değiştirecek etkili tedbirler getiremedi. (**263**)

Eşref Kuşçubaşı, "Teşkilât-ı Mahsusa'nın başarısızlıkları içinde en çok göze çarpanı" diye nitelediği bu gelişmelerin nedenlerine ilişkin uzun analizinde, aşağıdakileri önemli faktörler olarak belirlemiştir: (**264**)

1) İngiltere'nin karşı tedbirleri, Teşkilât-ı Mahsusa'nın beklediğinden daha etkili oldu.

2) Şeyh Abdülaziz Şâvîş, Şeyh Salih et-Tunusî ve başkaları, İngiltere'ye karşı mücadeleye, esas olarak İslamî açıdan yaklaşarak, Enver Paşa'yı İslam birliğinin Mısırlıların hayatında olduğundan daha büyük bir kuvvet taşıdığına inandırmışlardı.

3) Teşkilât-ı Mahsusa, yanlış olarak, Mısırlıların İngiliz yönetimine duydukları tepkiyi Osmanlı Devleti'ne belli bir yakınlık duyduklarının göstergesi saymıştı. Aynı zamanda, teşkilât, Mısırlıların hayatında Osmanlı yanlısı unsurların etkisini olduğundan büyük sanmıştı.

4) Teşkilât-ı Mahsusa, Süveyş Kanalı'nda bir zaferin Mısırlıların morali üzerinde Osmanlı yanlısı canlandırıcı etkisinin çok fazla olacağını tahmin etmiş, özellikle beklenen zafer yerine bir yenilgiye uğranılınca bu tahmin boş çıkmıştır.

5) Süveyş Kanalı'nı sabote etme ve Mısır içine teröristler yerleştirme çalışmaları küçük çaplıydı ve iyi planlanmamıştı. Bunun nedeni aşırı güven ve Mısır'da böylesi faaliyetler için

hazır parasal kaynak bulunmamasıydı.

6) Teşkilât-ı Mahsusa, yetersizliklerinin farkında olsa da, silah altına aldığı kişilerin birçoğunun, özellikle Bedevi yardımcı kuvvetlerinin savaş yeteneğini, göreve bağlılığını ve dinsel coşkusunu olduğundan büyük tahmin etmiştir.

Aynı zamanda, Eşref Kuşçubaşı, denizlerin hâkimi olan ve dev orduları, çok büyük miktarda teçhizatı bulunan İngiltere ile müttefiklerinin Boğazlar'ı aşamadığını, aylar süren muharebelerde "Avrupa'nın hasta adamı"nı dize getiremediğini hatırlayarak teselli buluyordu. Öte yandan, Filistin ve Suriye'de doğuya ve kuzeye doğru ilerlemeye geçmeden önce Mısır'ı gerçekten müstahkem bir yere dönüştürmek için yaklaşık üç yıl harcadılar.

> "İttihad-ı İslam kampanyamız netice vermedi..., ama bu kampanyanın İngilizleri rahatsız ettiğine ve bir şey yapmadan beklememize kıyasla onlara daha fazlaya mâl olduğuna inanıyoruz... İngiltere, Gelibolu'dan çekildikten sonra [Suriye ve Irak'a doğru] ilerlemek yerine, Suriye'deki Osmanlı gücünü ve Mısır'a tehdidimizi gözünde fazla büyüttü. Aynı zamanda, İngiltere'nin Mısır'da almak zorunda kaldığı tedbirler, oradaki problemlerini uzun vadede halletmesini daha da zorlaştırdı. Bu, belki de, bizim askerî mücadelemizin ve propaganda faaliyetimizin bir yan ürünüdür -çok çalışmaya karşılık, bize bir faydası dokunmayacak kadar geç gelen bir mükâfat." (**265**)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Üçüncü Kesim

Süleyman Askerî ve Irak'ta Teşkilât-ı Mahsusa

Süleyman Askerî'nin Irak'taki faaliyetleri, Teşkilât-ı Mahsusa'nın Arap düzensiz kuvvetleriyle giriştiği gerilla hareketi türünün iyi bir örneğidir. Süleyman Askerî'nin bu ülkedeki operasyonları, Enver Paşa'nın teşkilâtı kurma amaçlarını gösterir, Süleyman Askerî'nin Teşkilât-ı Mahsusa'nın lider kadrosu içinde üstlendiği önemli rol nedeniyle özel önem taşır. Çeşitli tarihçilerce, teşkilâtla ilişkisi en çok belirtilen kişi odur.

Süleyman Askerî 1905'te Harbiye'den kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. (**266**) Mezuniyetinden sonra Manastır'a atanmış, burada II. Meşrutiyetin ilanına yol açan olaylara faal olarak katılmıştır. (**267**) 1909'da kolağası olmuş ve Bağdat'a jandarmaları reorganize etmeye gönderilmiştir. 1912'de Trablusgarp Savaşı'nda Bingazi'de görev almış, aynı yıl 10. Kolordu'ya tayin edilmiştir. 1913'te Bağdat'ta jandarma okulu öğretmenliğine getirilmiştir. 1914'te Teşkilât-ı Mahsusa'nın yönetiminde ikinci adam olmuş, nihayet 1915'te Basra valiliğine atanmıştır.

Süleyman Askerî'nin jandarma okulu öğretmenliğinden kısa sürede Basra valiliğine gelmesini açıklayacak bir ipucu Galip Vardar'ın anılarında bulunabilir: Vardar, Süleyman Askerî'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde Birinci Dünya Savaşı öncesinde önder.

Süleyman Askerî'nin jandarma okulu öğretmenliğinden kısa sürede Basra valiliğine gelmesini açıklayacak bir ipucu Galip Vardar'ın anılarında bulunabilir: Vardar, Süleyman Askerî'nin

İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde Birinci Dünya Savaşı öncesinde önde gelen on beş-yirmi kişiden biri olduğuna işaret eder. (**268**) Cemiyet, 1913'te bir darbeyle iktidarı ele geçirince, on beş-yirmi kişilik bu grup ülke yönetiminde daha da çok söz sahibi olmuştur. Söz konusu kişilerin hemen hemen hepsi, önemli devlet görevlerine gelmiştir. Bu kişiler arasında şunlar sayılabilir: Sapancalı Hakkı, Hüsrev Sami, Yakup Cemil, Dr. Nâzım, Bahattin Şakir, Mustafa Necip, Ohrili Eyüp Sabri, Mithat Şükrü, Nail, Topçu İhsan, Hilmi, Atıf, İzmitli Mümtaz, Talât ve Enver. Bu kişilerden birçoğu, başka görevlerin yanı sıra Teşkilât-ı Mahsusa'nın üst düzey yönetiminde yer aldılar.

Bağdat'ta jandarma birliklerinin reorganizasyonu görevinden sonra Süleyman Askerî, Binbaşı Aziz Ali Bey'in kurmay başkanlığı ve Enver Bey'in Derne önündeki karargâhı ile Bingazi'deki harekâtlar arasında irtibat subaylığı göreviyle Bingazi'ye gönderildi. Fedai Zabitan'ın Kuzey Afrika'da İtalyanlara karşı örgütlediği savunmada rolünün önemli olmasına rağmen, buradaki çalışmalarının ayrıntıları bilinmemektedir. Eşref Kuşçubaşı Trablusgarp Savaşı'nı anlatırken Süleyman Askerî'den seyrek olarak bahseder, oysa Mustafa Kemal'in rolünü ayrıntılı olarak anlatır. (**269**) Eşref Kuşçubaşı, kendisi kadar hırslı olan Süleyman Askerî ile çoğu zaman rakip olduklarını kabul etmiştir; (**270**) birçok anı yazarı gibi kendisini olayların merkezine yerleştirmeye de bir hayli yatkındır.

Süleyman Askerî Balkan Savaşı'ndaki Teşkilât-ı Mahsusa operasyonlarında da önemli rol oynamıştır. Bu çalışmaların incelenmesi bu kitabın kapsamı dışında kalmakla birlikte, Süleyman Askerî'nin o sıradaki faaliyetlerine birçok yazarın büyük ilgi gösterdiğini belirtmeliyiz. Örneğin Cemal Paşa, Süleyman Askerî'nin savaşın kritik bir döneminde Batı Trakya'da yaptığı çalışmalardan övgüyle bahseder. (**271**) Teşkilât-ı Mahsusa birlikleri, bölgede bir Türk devleti kurmak üzere hazırlanmış ayrıntılı bir plan uyarınca Edirne civarında stratejik bakımdan kilit niteliğinde birçok kasabayı ele geçirmiştir. "Garbî Trakya Hükümet-i Muvakkatesi" adı verilen bu devletin başında, aynı za-

manda oradaki silahlı kuvvetlerin komutanı olan Süleyman Askerî bulunuyordu. Oluşum halinde bir bürokrasisi, ordusu, bayrağı ve posta pulları olan bu kısa ömürlü devlet, Temmuz 1913'te Edirne'nin geri alınması ile aynı yıl içinde Osmanlı-Bulgar barış antlaşmasının imzalanması arasındaki devrede Trakya'da Osmanlı hâkimiyetini sürdürmek için kurulmuştu. (272)

Enver Paşa, Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, Süleyman Askerî'yi (artık çete savaşında uzman olarak şöhret kazanmıştı) tekrar Balkanlar'a yolladı, ona yeni bir savaş çıkması halinde Sırplara karşı kullanılmak üzere gizli bir kuvvet oluşturma görevini verdi. (273)

Teşkilât-ı Mahsusa üzerine yapılan bir inceleme açısından, Süleyman Askerî'nin kısa ve renkli kariyerinin en önemli evresini, onun 1914 ve 1915 yıllarında Irak'ta yaptığı faaliyetler oluşturur. Gerçi burada Osmanlı Devleti'nin Mezopotamya'da savaşı nasıl yürüttüğünü ayrıntılı olarak incelemeye çalışmayacağız, ama Süleyman Askerî'nin Irak'ta İngiliz kuvvetlerine karşı harekâtı, Teşkilât-ı Mahsusa'nın askerî harekâtlarının niteliklerini o kadar iyi gösterir ki, üzerinde durulmaya değer.

İngilizlerin 22 Kasım 1914'te Basra'yı ele geçirmesi, İstanbul'da büyük kaygı yarattı ve Osmanlı kuvvetlerinin takviye edilmesi için yeni girişimler yapılması sonucunu doğurdu, çünkü Irak'ta Osmanlı askerlerinin sayısı düşman kuvvetlerininkiyle kıyaslandığında tehlike yaratacak ölçüde azdı. (274) Trakya ve Trablusgarp'ta elde ettiği mütevazı başarılardan dolayı gerilla kuvvetlerinin askerî değerine büyük güven duyan Enver Paşa, Bedevilerden düzensiz askerî birlikler oluşturarak güney Irak'taki garnizonları takviye edebileceğini düşündü. Bölgede Osmanlı ordusuna duyulan soğukluğu azaltmak ve Arap aşiretlerinden asker toplamak üzere dikkatlice seçilmiş, tecrübeli bir grup Teşkilât-ı Mahsusa subayını Irak'a göndermeyi planladı. Bu profesyonel askerî heyet Irak'a varmadan, Enver Paşa en azından iki ajanını ellerinde aşiretlere dağıtılacak emirlerle bölgeye ulaştırmıştı. Bunlar, İngilizlere karşı Arap-Türk ortak ha-

reketinin planlarını koordine edecekler ve büyük grubun gelişi için hazırlıklar yapacaklardı. (**275**)

Aralık 1914'te, Osmanlı ordusu aynı ay içinde Kurna'da yenilgiye uğradıktan sonra, Enver Paşa, o sırada Teşkilât-ı Mahsusa'nın kendinden sonra ikinci adamı olan, binbaşı rütbesindeki Süleyman Askerî'yi 38. Fırka'nın kumandasını almak üzere Irak'a göndermiştir. Fırkanın önceki kumandanı, Kurna'da 1000 adamıyla birlikte esir düşmüştü. Basra'ya gönderildiği kararı çıktığı sırada Süleyman Askerî, Dahiliye Nezareti'nde Muhacirîn Müdürü olarak da çalışıyordu. (**276**) Süleyman Askerî'nin Irak'taki görevi bir hayli önemliydi: İngilizlerin kuzeye doğru ilerlemesini durdurmak ve Bedevi düzensiz kuvvetlerinden -henüz silah altına alınıp eğitilmesi gereken kuvvetlerden oluşan- bir orduyla Basra'yı geri almak. Sayıca üstün ve tecrübeli İngiliz askerlerine ve İngiliz subayları komutasındaki kuvvetlere karşı böyle disiplinsiz bir ordunun etkili olup olmayacağına dair ciddi kuşkular duyuluyordu. (**277**)

Gerçi harekât riskliydi, ama Enver Paşa'nın başka seçeneği de yoktu. Irak'taki sayıca yetersiz düzenli ordu birliklerini genişletme imkânları kısıtlıydı. Ağustos 1914'te ilan edilen genel seferberlik öncesinde, Osmanlı Devleti'nin Irak'ta hemen hemen hiç askeri yoktu. (**278**) Harbiye Nezareti, bölgenin bir İngiliz saldırısına maruz kalabileceğini göz önüne alarak, Ağustos 1914'te Mezopotamya'ya iki düzenli ordu tümeni yolladı. Kafkasya'da ve Suriye'de askerî kuvvet eksikliği daha tehlikeli boyutlara ulaştığı için, bu tümenler çok geçmeden Mezopotamya'dan alındı, arkalarında zayıf garnizonlar ve aceleyle toplanmış az sayıda Bedevi yardımcı kuvveti bırakmışlardı. (**279**)

Süleyman Askerî, 3 Ocak 1915'te üstlendiği yeni sorumluluklar, hizmet süresinin uzunluğu, Enver ve Talât'la yakın ilişkileri dikkate alınarak kaymakamlık (yarbaylık) rütbesine terfi olundu ve Basra vilayetine vali ve komutan tayin edildi. (**280**) Derhal İstanbul'a çağrılan önceki komutan Cavit Paşa'nın yerine geçti. (**281**) Süleyman Askerî'nin elinde bulunan düzenli ordu kuvvetleri, iki müfrezeden ve Osmancık Gönüllü Birli-

ği'nden ibaretti. (**282**)

Süleyman Askerî, her zamanki enerjisiyle gayri nizamî kuvvetlerden bir ordu oluşturma işine girişti. Asker toplama planları başka yerlerdeki Teşkilât-ı Mahsusa operasyonlarına benzer niteliktedir. Görevlendirilen teşkilât adamları bölgedeki aşiretleri dolaşarak altın ve başka hediyeler dağıttılar. Başka yerlerde olduğu gibi, Teşkilât-ı Mahsusa, Müslümanların kardeşliği temasını kullanarak çok sayıda İslam mücahidini silah altına almayı tasarlıyordu, bunlar iman kuvvetiyle İngiliz 'kâfirlerini' Basra Körfezi'ne dökecekti. Bu korkusuz savaşçılar, eğitim, tecrübe ve donanım yönünden eksiklerini imanlarının sağlamlığıyla kapayacaklardı. Teşkilât-ı Mahsusa'yı saflıkla suçlamadan önce, şunlar hatırlanmalıdır: 1) Elde başka hiçbir kuvvet yoktu. 2) Çarpışmalarda ölecek Bedevi savaşçılar askerî açıdan kesinlikle gözden çıkarılabilir nitelikteydi. 3) Osmanlı Devleti'nin çok sınırlı para ve insan gücü kaynakları dikkate alınarak, temel kaygıyı, en düşük maliyetle zafer kazanmak oluşturuyordu. Eğer İslam birliği propagandası sonucu İngilizler, Mezopotamya'daki Müslüman Hint askerlerinin sadakatinden endişeye kapılırlarsa, daha da iyi olurdu. Kısacası, Almanya'nın finanse ettiği propagandanın doğuracağı iman kuvveti, teorik olarak, binlerce Osmanlı düzenli ordu askerinin yerini dolduracaktı. (**283**) Gerçekte, bu politika İngilizlerin aynı aşiretlerin desteğini kazanma gayretlerinden daha riyakâr değildi. İki taraf aşiretlere yönelik benzer politikalar izlemişlerdi. Eşref Kuşçubaşı şu değerlendirmeyi yapmıştır:

> "...Ahalinin çoğu hareketsiz kaldı, ne bir yanı, ne de öbür yanı destekledi. Hepsi hangi tarafın kazandığını görmek için bekliyordu. Maalesef, biz İngilizlerden fazla kaybettik... Eğer Araplar bizim için dövüşmeyecekse, İngilizlere pek hayırları dokunmamasını temin etmek Teşkilât-ı Mahsusa'nın vazifesiydi." (**284**)

Teşkilât-ı Mahsusa'nın düzensiz birlikler toplama gayretleri, bekleneceği üzere, gayet karışık, ince pazarlıklar gerektiriyordu. Bu görüşmelerin ayrıntılarının karanlık ve çok çelişkili olmasına rağmen, kısa bir özet, teşkilâtın, Birinci Dünya Savaşı'nda yalnızca Irak'ta değil, aynı zamanda Arap Yarımadası'nda, Suriye'de, Sudan'da ve Trablusgarp'ta ne tür düzenlemeler yapmaya çalıştığını göstermesi açısından önemli olacaktır.

Kasım 1914'te cihat ilan edilmesinin hemen ardından Enver Paşa, ajanlarından birini, Talip Bey'i (kendisi mebustu) Arabistan'a, Necd Emiri Abdülaziz İbn üs-Suûd ve Şammar aşireti emiri İbnü'r-Reşid'le görüşmeler yapmaya gönderdi: Talip Bey, göz boyama ve hediyeler yoluyla İbn üs-Suûd'u ve can düşmanı İbnü'r-Reşid'i, aralarındaki anlaşmazlıkları bir yana bırakıp İngilizlere karşı cihada katılmaya ikna edecekti. (**285**) Bu görüşmelerin sonunda, İbn üs-Suûd savaş boyunca İbnü'r-Reşid'le barış içinde yaşamaya söz verdi. Ayrıca, Basra'yı savunmak için 4000 atlı Bedevi gönderme taahhüdünde bulundu. Bu anlaşmayla Şammar topraklarında İbn üs-Suûd'un saldırı tehdidinden kurtulan İbnü'r-Reşid ise, Sina'ya gidip Süveyş Kanalı harekâtına yardımcı olacaktı. Osmanlı genelkurmayı gayet talihsizdi: Basra o kadar çabuk İngilizlerin eline geçti ki, bu planlar hiçbir zaman uygulamaya geçirilemedi. (**286**)

Enver Paşa, 1914 yılı ilkbaharında, İbn üs-Suûd'un desteğini kazanma planının bir parçası olarak ona Basra vilayetinin askerî yönetimini vermeyi düşündü. Daha sonra, bu gerçekleşmeyince, İbn üs-Suûd'u Süleyman Askerî'nin kurmay başkanı atamayı planladı. (**287**) İbn üs-Suûd'un, İbnü'r-Reşid'den de, Bingazi'de İtalyanlara karşı Fedai Zabitan'la etkili işbirliğinde bulunan Seyyid Ahmed eş-Şerîf es-Sünusî'den de daha güçlü bir müttefik olacağı kesindi. Enver Paşa'nın gayretlerine rağmen, İbn üs-Suûd her iki taraftan da para aldı ve savaş boyunca esas olarak tarafsızlığını korudu. (**288**) Verdiği söze bağlı kalarak, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmadı ve rakibi İbnü'r-Reşid'e de saldırmadı. İngilizler de, İbn üs-Suûd'un desteğini elde

etmek için, Yüzbaşı Shakespeare ve Yüzbaşı Philby idaresindeki heyetlerle bir hayli çaba sarf ettiler, ama İbn üs-Suûd ile İngilizlerin müttefiki Şerif Hüseyin bin Ali (Mekke Emiri, Hicaz'ın hükümranı) arasındaki şiddetli düşmanlık nedeniyle, İngiliz hükümeti İbn üs-Suûd'un hayırhah tarafsızlığını devam ettirmekle yetindi. (**289**) İbnü'r-Reşid ise, Osmanlı Devleti'ne sonuna kadar sadık kaldı, bunun temel nedeni de, İbn üs-Suûd'a karşı alabileceği bütün yardımlara ihtiyacı olduğunu düşünmesiydi.

Osmanlı Devleti, Arap Yarımadası'ndaki zayıf durumu yüzünden, oradaki aşiretlerin, özellikle Şammar aşiretinin desteğine dayanmak zorundaydı. Savaş çıkınca, geniş araziler, Osmanlı Devleti'ne sadakat yemini eden aşiret reislerinin denetimine bırakıldı. Birçok aşiretin desteğini elde edememiş olmak, Teşkilât-ı Mahsusa'nın çalışmalarını azaltmadı. Teşkilât ajanlarından biri, Kaymakam [Yarbay] Çorumlu Aziz, çeşitli Vahhabî grupları arasında uzun yolculuklar yaptı ve pek çok şeyhin padişaha sadakat yemini etmesini sağladı. Bu şeyhlerden bazıları, Enver Paşa'nın davetiyle İstanbul'a gittiler, kendilerine etkileyici bir karşılama yapıldı, çeşitli hediyeler verildi. Ancak, Osmanlı Devleti'nin uğradığı yenilgiler, sonunda Enver Paşa'yı, kilit önem taşıyan aşiret reislerinin sadakatlerini sağlamak için daha sert tedbirler almak zorunda bıraktı. Örneğin, Suriye'nin ileri gelen birtakım şeyhlerinin oğulları, yatılı okulda eğitim görecekleri bahanesiyle rehine olarak İstanbul'a getirtildi. (**290**)

Süleyman Askerî, çeşitli zorlukları aştıktan sonra önemli sayıda bir kuvveti silah altına aldı, ama ordusunun dörtte üçünden fazlası disiplinden uzak aşiret mensuplarıydı. Ocak 1915'te Enver Paşa, Süleyman Askerî'ye Dicle-Fırat deltasını geri alma harekâtına girişmesini emretti. O ayın sonunda, Süleyman Askerî, ordusunun yetersizliklerini göz önüne almadan, Kurna'ya (Basra'nın yaklaşık 50 mil kuzeydoğusunda bir kasaba) doğru ilerlemeye başladı. Bu tarihte, komutası altında yaklaşık 17.000 Arap ve Kürt mücahit vardı. (**291**) Düzenli ordu kuvvetlerinin sayısı ise sadece birkaç yüzü buluyordu. Böyle bir kuvvetin Basra'daki sayıca üstün İngiliz birliklerine karşı başarılı

olma şansı yoktu. Süleyman Askerî, Ocak 1915'te Kurna yakınlarında bir keşif hareketindeyken bacağından ağır yaralandı, ama komutayı elinden bırakmadı. (**292**)

Nâsıriye, Şuayba, Ahvaz ve Kurna civarındaki manevralar ve çarpışmalar, Süleyman Askerî'nin Basra üzerine esas taarruzuna bir başlangıç oluşturuyordu. 3 Mart 1915'te Süleyman Askerî'nin kuvvetlerinin Ahvaz yakınlarındaki Abadan petrol rafinerisinin kilometrelerce boru hattını tahrip ettiği bildirildi. (**293**)

İki ordunun ilk büyük çatışması, 12-14 Nisan'da üç günlük bir muharebeyle Şuayba Ormanı yakınlarında gerçekleşti. Süleyman Askerî'nin taarruzu büyük bir başarısızlıkla sonuçlandı. Düzensiz birlikleri oluşturan askerleri silahlarını bırakarak kaçtılar, ancak kimi birlikler, özellikle düzenli ordu müfrezeleri, düşmana kayıplar verdirecek kadar savaş meydanında kaldılar. 14 Nisan gecesi mücahit ordusundan geri kalanlar kuzeye doğru geri çekildiler. Süleyman Askerî, yarasından bitkin ve ümitsiz bir halde, yenilgiyi kendi kişisel hatası saydı ve intihar etti. (**294**) Kuvvetlerinden 3000 kişi ölmüş, 800 kişi de esir düşmüştü. İngiliz kayıpları -ölen ve yaralanan- 60 subay ve 1000 askerdi. (**295**) Süleyman Askerî'nin yerine geçen enerjik komutan Miralay Nurettin de Basra'yı geri alamadı. Şuayba muharebesi, General Townshend Irak'a gelip İngiliz kuvvetleri komutanı olmadan kısa süre önce yapılmıştı. General Townshend'in daha sonra (Nisan 1916'da Kut-ül Amare'de) yenilerek teslim oluşu, Irak'taki Osmanlı kuvvetlerinin moralini geçici olarak yükseltecekti. (**296**)

O sırada Kafkas cephesinde ordu kumandanı olan Ali İhsan Sâbis, Irak'taki harekâta ilişkin analizinde, Süleyman Askerî'nin Şuayba muharebesine yönelik planlarını kusurlu diye niteler. Ona göre, Bingazi'de İtalyanlara karşı iyi dövüşmüş olan kuvvetlerin Irak'ta İngilizlere karşı başarılı olacağını sanmak bir hesap hatasıydı. (**297**)

Süleyman Askerî kuşkusuz cesur ve cüretkâr bir kimseydi, kesinlikle bir vatanseverdi. İstikrarsız, sorumsuz aşiret mensup-

larıyla neler başarabileceğine ilişkin hesaplarında -Enver Paşa gibi- yanılmıştı. T. E. Lawrence'ın *Seven Pillars Of Wisdom** isimli kitabında anlattığı düzensiz Arap kuvvetleri de aynı sorunları yaratmıştı: Disiplin yokluğu ve yağmaya girişme eğilimi. (**298**) Şuayba felaketi, Eşref Kuşçubaşı'yı ve diğer Teşkilât-ı Mahsusa ajanlarını bu tür harekâtlar hakkında bazı acı dersler çıkartmaya yöneltti. Bunlar kısaca şöyle özetlenebilir: (**299**)

1) Arap vilayetlerinde cihat çağrısı çok etkili olsa ve orada yaşayanların hepsi Osmanlı Devleti'ni savaşta desteklese bile, İngilizleri Irak'tan veya başka yerlerden çıkartmak için -ne kadar ateşli olursa olsunlar- düzensiz Arap kuvvetleri yetersiz kalacaktı:

> "Hiçbirimiz... Süleyman Askerî'nin ve Enver'in gayri nizamî kuvvetlere duyduğu güveni duymuyorduk. Hele bir Garp ordusu veya Garplı subayların idaresindeki bir ordu karşısında..."

2) Aşiret mensupları, kimde harcayacak çok para varsa, kimin kazanma şansı yüksekse onun için dövüşen veya tarafsız kalan pratik kafalı insanlardı. Kaybeden tarafı çabucak terk ediyorlardı. Çoğu savaşa karışmamayı tercih ederek, sabırla yabancı güçler arasındaki bu savaşın sonucunu bekliyordu. "Çok para harcadık... İngilizler daha fazla harcadı ve biz onlardan daha fazla muharebe kaybettik." Teşkilât-ı Mahsusa ve cihat propagandası, güçlü bir ordunun veya cömertçe verilen altınların yerini tutmuyordu.

3) Birçok aşiret, Osmanlı Devleti'ni İngiliz İmparatorluğu kadar uzak ve yabancı görüyordu. Enver Paşa bu sevimsiz gerçeği kabul etmekte zorlandı. Aşiretlerin kararsızlığının ve gösterdikleri düşmanlığın üstesinden, etkileyici zaferlerin destek olduğu sabırlı görüşmeler veya rüşvet yoluyla gelinebilirdi. Uzun vadede İngiltere'ye karşı kesin zafer kazanma umudundan yoksun bulunan Teşkilât-ı Mahsusa'nın amacı "... elimizde yetersiz kaynak olduğuna göre, savaşı uzatmak ve İngilizlere

**Bilgeliğin Yedi Direği* adıyla Rey Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

mümkün mertebe pahalıya mâl etmekti."

Eşref Kuşçubaşı bu konu üzerine söylediklerini, meşhur bir değerlendirmeyi kendi yorumuyla ifade ederek bitirdi:

> "Hasta Adam o kadar hastaydı ki, onun acılarına son vermek İngilizlerin dört senesini aldı... Bizim işimiz hastayı mümkün olduğu kadar uzun yaşatmaktı."

Irak'taki cihat çağrısı -esas olarak İngiliz ordusuna değil, oradaki şeyhlere yönelikti- her şeye rağmen İngiliz komutanlarında, Müslüman Hint askerlerinin sadakati ve savaşma azmi konusunda kuşkular uyandırdı, oysa bölgenin önemli bir bölümü savaşın daha başlarında İngilizlerin kesin kontrolü altına girmişti. (**300**) Bir otoritenin bildirdiğine göre, Irak'taki İngiliz ordusunda Paştu askerlerinden oluşan üç bölük yine İngiliz ordusunda görev yapan Hindu askerlerine saldırmış, Paştular silahsızlandırılarak bir çalışma koluna dönüştürülmüştü. (**301**)

Eşref Kuşçubaşı, Süleyman Askerî'nin harekâtını kendine has dobralıkla (ve 1917'de Hicaz'da başına gelenler düşünülünce gayet insafsız denebilecek bir şekilde) şöyle değerlendirir:

> "...Süleyman Askerî tecrübeli bir çeteci ve sadık bir cemiyet mensubu [İttihatçı] olmasına rağmen, Irak'ın kaderini büyük kuvvetlere kumanda etmemiş düşük rütbeli bir subaya teslim etmek bir hataydı... Bir başkumandan olmak için namus ve dürüstlükten daha fazla şeye ihtiyaç vardır... Ahlaksız ve korkak aşiret mensuplarını İngilizlere karşı kullanmak için, onları pekiştirecek bir avuç Türk askeri yetmez... Hepimiz çetelere onun kadar ümitle baktık..., ama birçoğumuz çetelerin savaş kazanamayacağını anlamıştı." (**302**)

Cemal Paşa, Süleyman Askerî'yi iyimser, biraz aceleci, atılgan bir idareci diye niteleyerek över: Cesur, kendine güvenen, kendini feda etmekten çekinmeyen bir asker. (**303**) Teşkilât-ı Mahsusa ajanlarında bulunması gereken ve onların tipik niteliklerini oluşturan bu sıfatlar, teşkilâtın başarı ve başarısızlıklarının da bir kısmını açıklayabilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAP VİLAYETLERİNDE OSMANLI POLİTİKALARI

Giriş

Bu bölümde, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Suriye'deki Arap milliyetçi hareketinin ilişkileri derinlemesine incelenmeyecektir, ayrıca Osmanlı Devleti'nin 1916'da Şerif Hüseyin'in isyanına karşı tutumu da ayrıntılı olarak ele alınmayacaktır. Bu konular gerçi bugüne dek yapılanlardan daha titiz incelemeleri gerektirmektedir, ama elde kullanılmamış pek fazla Türk kaynağı da bulunmamaktadır. Daha fazla kaynağın ortaya çıkmaması da mümkündür. Bu bölümde sadece, İttihatçı yönetimin ve onun Suriye'deki kumandanı Cemal Paşa'nın belirli Arap vilayetlerinde sorunlardan bazılarını nasıl halletmeye çalıştığına ilişkin kısa bir inceleme girişimi yapılacaktır. Bu sorunlara Osmanlı Devleti memurları ve Teşkilât-ı Mahsusa ajanları nasıl baktıysa, o açıdan bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Aşağıda görüleceği üzere, 4. Ordu karargâhı ve Harbiye Nezareti çoğu zaman Teşkilât-ı Mahsusa'nın programlarını ve eylem önerilerini göz ardı etmiştir.

Osmanlı Devleti, Dünya Savaşı'na girince, Suriye ve Arap Yarımadası'ndaki vilayetlerinde güçlüklerle karşılaştı. Suriye bir geçiş bölgesiydi, İstanbul ile Osmanlı Devleti'nin Asîr ve Yemen kadar uzak bölgelere uzanan askerî ve idarî organizasyonları arasında bir koridordu. Osmanlı Devleti'nin güvenliği bakımından, bu ulaşım ve iletişim hattı birçok noktada zayıftı. Bu zayıf noktalar arasında Hicaz ve Yemen'e geçişi kontrol

edebilecek Akabe ve daha önemlisi İskenderun da vardı. Aslında, Lübnan-Suriye sahil şeridinin tamamı düşman saldırısına karşı hemen hemen korunmasız durumdaydı.

Osmanlı Devleti'nin Arap vilayetlerinde askerî bakımından zayıf olduğunu İstanbul'da politika üretenlerin en atılganları bile gayet iyi biliyordu. Suriye'de askerî durum cesaret kırıcı ise, Arabistan'daki durum son derece tehlikeliydi. Osmanlı Devleti'nin Arabistan'daki emirlerle kurduğu ittifaklar pek sağlam değildi, geçmişte pahalı seferlerle bastırılan aşiret kavgaları, kilit merkezlerde Osmanlı hâkimiyeti zayıflar zayıflamaz yeniden baş gösterecekti. Osmanlı Devleti, Asîr ve Yemen'deki isyanların (1908-1913) ardından Arabistan'daki garnizonlarını takviye etmiş olmasına rağmen, bu kaçınılmazdı.

Toplamı belki 24.000'i bulan askerlerin çoğu, Medine'ye giden Hicaz demiryolu boyunca ve kervan yollarındaki menzillere yerleştirilmişti. Diğer birlikler önemli şehirlerde ve sahil şeridindeki küçük kalelerde bulunuyordu. Bu kuvvetler zamanlarının çoğunu devriye gezerek harcıyorlardı. Çeşitli emirlerin, eşkıyalığı önlemek, hacıların ve diğer yolcuların kervanlarına eşlik etmek üzere gönderdiği Bedevi kuvvetleri güvenliği sağlamada kendilerine yardımcı oluyordu. Bu dağınık askerî birlikleri hac kervanlarına eşlik etme yükünden kurtarmak için, Dünya Savaşı patlak verince hacca gidiş durdurulmuştur. Yine de İngilizlerin Kızıldeniz ve Akdeniz sahillerini abluka altına alması, mesafelerin büyüklüğü ve İngiliz altınının ve vaatlerinin kışkırttığı aşiretlerin eylemleri, ulaşımı ve kıta intikallerini güçleştiriyordu. Bütün bunlara bir de düşman işgali gibi gerçek bir tehdit ekleniyordu.

Ancak, Arabistan'daki aşiretler savaşın ilk üç yılında Osmanlı ordusuna pek ciddi bir tehdit oluşturmadılar. 1916'da Şerif Hüseyin'in isyanından sonra bile, bölgedeki komutanlar, genellikle aşiretleri birbirlerine karşı başarıyla kullandılar, sahil şeridinde deniz gücü, başka yerlerdeyse adam ve ikmal maddeleri yönünden İngiliz desteği olmadıkça da, Bedevi saldırılarını

savuşturdular. İkmal ve ulaşım ise problem olmaya devam etti. Örneğin, Almanların Yemen'deki izole Osmanlı kuvvetlerini ve sadık aşiretlerini ikmal etmeye yönelik çalışmaları başarılı sonuç vermedi: Bu uzak bölgeye giden karayolu, düşman aşiretler tarafından kesilmişti, uçak yoktu ve burası Alman denizaltılarının menzili dışındaydı. (**304**)

Cemal Paşa, 1914 yılı sonbaharının sonlarında yeni kurulmuş 4. Ordu'ya komuta etmek üzere Şam'a geldiğinde, önünde üç zor görev bulunuyordu. Birincisi, İngilizlerin gerekli savunma tedbirlerini çoktan almış olduğu Süveyş Kanalı'na ve Mısır'a bir saldırı gerçekleştirecekti. (**305**) İkincisi hem askerî amaçla hem de İslam birliği propagandası için Mekke, Medine ve Hicaz'ın diğer kesimlerindeki garnizonlarla muhabere hattını açık tutmalıydı. Üçüncüsü, hayatî önem taşıyan Suriye koridorunun güvenliğinden sorumluydu. Bu da, Cemal Paşa'nın İskenderun'a veya başka bir yere yapılacak bir İngiliz ve Fransız çıkartmasını püskürtmesi gerektiği anlamına geliyordu. Eğer Süveyş Kanalı harekâtı başarısızlıkla sonuçlanırsa, komutası altındaki bölgeyi Mısır'dan gelebilecek bir İngiliz taarruzuna karşı savunmak zorunda kalacaktı, ayrıca Osmanlı savunma hattının çökmesi halinde Irak'tan da bir saldırı gelebilirdi. (**306**) Sorumluluklarının ağırlığı dolayısıyla, Cemal Paşa'ya politik ve idarî meselelerde geniş bir serbestlik tanınmış, ayrıca parasal kaynak ve ikmal maddeleri çok büyük olduğu düşünülen miktarlarda sağlanmıştı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Araplar

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Arap vilayetlerine yönelik politikaları genellikle berraklık kazanmamıştı; bazen bu politikalar çelişkili ve kötü hazırlanmış nitelikteydi. Cemiyet, genel olarak, Sultan Abdülhamit devrinde başlatılan politikalar sürdürdü ve birtakım değişiklikler yaptı. Cemiyetin politikaları arasında şunlar sayılabilir:

1) Göçer aşiretleri, belirli vergilerden muaf tutma ve mümkün olan yerlerde toprak verme gibi yerleşik hayata geçirecek tedbirler. Aynı zamanda devlet belli bir kontrolü kurmak için yararlı şekilde kullanılamayacak aşiret örgütlenmesini dağıtmaya çalıştı. Bunu gerçekleştirmek için valiler bazı şeyhlere diğerlerinden daha fazla yerel otonomi sağladılar; böylece işbirlikçi şeyhler kendilerinden daha az Osmanlı yanlısı olan komşularının zararına yardım gördüler. Bu politikanın amacı, aşiretlerden destek elde etmek ve aynı zamanda işbirliğine yanaşmayan aşiretler arasında ayrılık ve huzursuzluk yaratmak, kısacası böl ve yönet tekniğiyle göçer nüfus üzerinde devletin denetimini kurmaktı.

2) Sultan Abdülhamit'in Hicaz demiryolunun yapılması buyruğuyla amaçladığı gibi, merkezî yönetimin kesin kontrolü altında olmayan bölgelerle bağlantıyı kolaylaştırmak için karayolu ve demiryolu yapımı.

3) Güvenilir gruplardan ek garnizonlar ve tarım kolonileri oluşturulması, örneğin Osmanlı Devleti Suriye'ye Çerkez ve Trabluslu cemaatler yerleştirmiştir.

4) Arap ayrılıkçılığını bastırmaya ve devletin merkezîleştirme ve Türkleştirme politikalarından Arapların duyduğu endişeyi gidermeye yönelik olarak İslam birliği propagandası ve başka tedbirler.

Bunlar ve diğer politikalar Arap vilayetlerinde sükûneti sağlamak için hazırlanmıştı ve büyük ölçüde -Hicaz istisna edilirse- başarılı oldu. İttihatçıların bakış açısına göre, önceki politikalar kargaşa ortamı yaratmış, merkezî otoritenin gücünün azalmasına neden olmuştu. 1914'e gelindiğinde, devlet politikasını belirleyenler, kendi politikalarının öncekilerden daha başarılı olduğuna inanıyorlardı. Örneğin, İttihat ve Terakki idaresinde Arap vilayetlerinde Osmanlı ordusu için daha çok sayıda nefer kaydedilmişti. Ayrıca, yarı-özerk aşiret kuvvetleri -sözgelimi Süveyş Kanalı harekâtında- pek çok yardımcı askerî birlik oluşturdular. Bu vilayetlerdeki Hıristiyanlar -bir düşman işgali

halinde potansiyel bir beşinci kol sayılıyorlardı ve hükümetin sıkı güvenlik önlemleriyle sindirilmişlerdi- Teşkilât-ı Mahsusa'nın İslam birliği ajitasyonundan endişeye kapılmışlardı.

Arap sorunu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuşkusuz rahatsız etmiştir. 1908 devriminden kısa süre sonra anlaşılmıştı ki, cemiyetin izlediği merkezîleştirme ve Türkleştirme politikaları, yeni doğan Arap milliyetçi hareketine karşıttı. Bu hareket, önce Osmanlı İmparatorluğu içinde daha fazla politik otonomi elde etmeye çalışmış, bir süre sonra imparatorluktan ayrılma hedefini benimsemişti. Arap milliyetçiliğinin girişimi üzerinde duran Eşref Kuşçubaşı'ya (**307**) göre, 1913 yılına gelindiğinde artık şu anlaşılmıştı: Birçok Arap, iktidardaki Türk unsurunun Arap aleyhtarı olduğunu, Araplar için bir anlatım aracından ötesinde anlam taşıyan Arap diline bile düşmanlık beslediğini hissediyordu. Kuşçubaşı'nın gözlemlediği kadarıyla, resmî başvuru ve dilekçelerde Arapça kullanılmasını yasaklayan hükümet, sadece Arap aleyhtarlığıyla değil, aynı zamanda İslam düşmanlığıyla suçlanmıştır. Kuşçubaşı 1918'de yazdığı anılarda (**308**) geçmiş on yılı değerlendirirken şu saptamada bulunur: 1908 inkılabından sonra görülen 'Arapçılık' akımları "milliyetçi bir mesele" olarak başlamamıştır. Ona göre, Araplar ve onları destekleyen "sarıklı mebuslar," 1908/1909'da, Arnavutların kurmaya çalıştığı gibi ayrı bir devlet kurma fikri taşımıyorlardı. Bunun yerine, Osmanlılık çatısı altında (ittihad-ı anasır) yarı-özerklik ve belirli ölçüde kültürel ve politik özgürlük istiyorlardı. Kuşçubaşı'ya göre, bir yandan Arnavutların elde ettiği başarının etkisiyle, öte yandan İngiliz ve Fransız etki ve cesaretlendirmesiyle, ayrılıkçı düşünce belirli Araplar arasında gelişti, sonunda yarı-özerklik fikri büsbütün kayboldu. O sırada kendisi - günümüzdeki birçok Türk gibi- Arap milliyetçiliğinin hemen hemen bütünüyle İngiltere ve Fransa'nın ürettiği bir mesele olduğuna inanıyordu.

Eşref Kuşçubaşı, anılarında ayrıca, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, özellikle Dünya Savaşı öncesi yıllarda, Arap ayrılıkçı-

lığı tehdidine karşı çok yanlış hareket ettiğini belirtir. Ona göre cemiyet, Suriye vilayetlerindeki nispeten kültürlü Araplarla ilişkilerinde, milliyetçiliğin yabancı bir kavram kaldığı ve görüşmeleri aşiretler arasında daha önceden tecrübesi olan kişilerin yürüttüğü Arabistan'daki Araplarla ilişkilerinden daha az başarı elde etmiştir. **(309)**

Arabistan dışındaki Arap vilayetlerindeki eşrafla yapılan görüşmeler için uygulanan plan, daha fazla otonomi ve özgürlük isteyen Arap sözcülerin (çoğunlukla İstanbul'daki el-Muntada el-Edebî [Edebiyat Kulübü] veya Beyrut Reform Cemiyeti üyeleriydiler) taleplerini dinlemek üzere İttihatçı liderleri -genellikle Talât Bey'i (sonradan sadrâzam olmuştur) veya Midhat Şükrü'yü- göndermekti. Görüşmeleri yürüten İttihatçılar, genellikle reformlar yapılmasını kabul ediyorlar, ama çok geçmeden ya anlaşmaları reddediyorlar, ya da pek önem taşımayan hükümlerden birkaçını yürürlüğe koyuyorlardı. **(310)** 1913'te Arap reformculara verilen sözleri tutma konusundaki bu isteksizlik, cemiyetin Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilenmesine yönelik planlarını uygulamakta kaybettiği zamanı telafi etme çabasının ürünüydü. Bu planlar 1912 yılında yapılmıştı. O yıl, cemiyetin muhalifleri iktidarı ele geçirmişti. Yeni yönetim, imparatorluk içindeki Türk olmayan unsurların desteğini kazanmak için yerel otonomi fikrini benimsemişti. Ayrıca dış baskılar vardı. Örneğin cemiyet, Mart 1913'te, Batılı devletlerin sıkıştırmasıyla vilayet kanununu çıkartmak zorunda kaldı. Bu kanunun amacı, Ermenilere ve diğer Hıristiyan azınlıklara imparatorluk içinde daha fazla otonomi sağlamaktı. Aynı zamanda cemiyet, yeni kanunun yerel tepkileri ortadan kaldıracağını, böylece dolaylı olarak merkezî yönetimin otoritesini güçlendireceğini umuyordu. Kuşkusuz, hükümet, yapmak zorunda kaldığından daha fazlasını yapmak niyetinde değildi. Arap vilayetlerine veya başka unsurlara daha fazla otonomi sağlayacak bir kanun çıkartmıştı. Nisan 1916'da Eşref Kuşçubaşı'ya bir mektup yazan Cemal Paşa, **(311)** yeni kanunu, Araplara askerî, malî alanlar ve dış politika dışında belirli bir otonomi getirebilecek özgürlükçü

bir adım diye niteliyordu, ama ona göre, Arap liderler İttihatçı yönetime güvenememişlerdi. Dolayısıyla kanun onlara uygulanamazdı. "Bu Araplar" diye yazıyordu mektubunda, "kendi anarşilerini istikrarlı Osmanlı idaresine tercih ederler."

Savaş çıktıktan sonra, cemiyet Araplara yönelik politikalarının hem dirayetli hem de yumuşak olduğuna hükmetti. Osmanlı Devleti için gerçi Arapların desteğini ve güvenini kazanmak gittikçe önem kazanmıştı, ama İttihat ve Terakki Cemiyeti imparatorluğun zayıflamasına veya İtilaf Devletlerince işgaline yol açacak her türlü harekete karşı durmaya kararlıydı. Suriye ve Lübnan'daki bağımsızlık hareketleri, Arabistan'daki aşiretlerin taşkınlıkları ve Ermenilerin toprak kazanma emelleri bu kategoriye giriyordu. Böylece, Araplara yönelik uzlaşma politikası saydığı yollarla başarı sağlayamayan Osmanlı yönetimi, Suriye ve Arap Yarımadası üzerinde kontrol kurmak için, sert baskı tedbirlerine başvuracaktır. Aynı zamanda, Osmanlı yönetimi, İslam dayanışması konusuna yeni bir ağırlık vererek Türkleştirme politikalarını geri plana ittiğini düşünüyordu.

Mekke Emiri Şerif Hüseyin İsyanı

Haziran 1916'da Mekke Emiri Hüseyin bin Ali, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni padişaha ve İslam'a karşı çeşitli suçlar işlemekle suçlayıp buna misilleme olarak İttihat ve Terakki yönetimine isyan ilan etti. (**312**) Şerif Hüseyin ile oğlu Emir Abdullah'ın bir süredir İngilizlerle temas içinde bulunduğunu İstanbul'daki yönetim çoktandır biliyordu. (**313**) İşin şaşırtıcı yanı, Şerif Hüseyin'e karşı isyan başlamadan çok önce harekete geçmemiş olmasıydı. Ne de olsa, birçok Osmanlı devlet görevlisi, Şerif Hüseyin'i, 1908 devriminden kısa zaman sonra Mekke Emiri tayin edildiğinden beri bir maceracı sayıyordu. Çok daha önceleri, Sultan Abdülhamit kendisini İstanbul'a getirterek ve denetim altında tutulabileceği çeşitli fahrî görevlere atayarak ona güven duymadığını göstermişti. (**314**)

1913 yılının sonlarında hükümet, Hicaz idaresinin de imparatorluğun diğer yerlerinde uygulamaya sokulan merkezîleştirme modeline uymak zorunda olduğuna karar vermişti. Mekke Emiri buna karşı çıkınca, hükümet onu görevinden almaya karar verdi. Ancak, 1914 ilkbaharında, muhtemelen İstanbul'da Panislamistlerin artan nüfuzunun sonucu olarak, Şerif Hüseyin'i çok eleştiren Hicaz valisi ve kumandanı Miralay Vehip Bey'e İslam birliğinin korunması için onunla barışması talimatı verildi. (**315**)

1914 sonbaharına gelindiğinde Vehip Bey, İngilizlerle Abdullah aracılığıyla temas içinde bulunduğundan kesinlikle emin olduğu Şerif Hüseyin'in görevden alınması için bir plan hazırlamış durumdaydı. Vehip Bey'in planına göre, Arabistan tahliye edilecek ve Şerif Hüseyin tutuklanacaktı. (**316**) Hicaz valisi, Osmanlı ordusu ciddi bir yenilgiye uğradığı anda, Arabistan'daki aşiretlerin sadakatinin yok olacağından korkuyordu. Dolayısıyla, mevcut şartlar altında savunulamayacak bir arazinin kontrolünü elde tutmak için hiçbir neden yoktu. Ne var ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki Panislamist unsurlar, Vehip Bey'in planını yenilgiye razı ve radikal bir tavır sayarak reddettiler; Arabistan'da statükonun korunmasına karar verildi: Mekke ve Medine şehirleri elde tutulacak ve mevcut kuvvetlerin geri kalanı Mısır'a taarruz için kullanılacaktı. (**317**) Şerif Hüseyin'e en yakın yerde bulunan devlet görevlisi konumundaki Vehip Bey'in cesareti hemen kırılmadı. 10 Aralık 1914 tarihinde Cemal Paşa'ya şu telgrafı çekti:

> "Şerif bir dakikada ne söylerse öteki dakikada daima tersini söyler. İngiliz taraftarıdır. Ondan mücahit elde etmeye uğraşmaktan vazgeçmek ve 'Sarf ettiğin gayretler için müteşekkiriz' demek, asla yapmadığı bir şey için ona devamlı para vermekten daha iyi olur." (**318**)

Alman kruvazörü Emden'in bir kısım mürettebatının başından geçenler, Vehip Bey'in ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın Şerif Hü-

seyin'in sadakatinden duydukları kuşkuları doğruladı. (**319**) 1914 sonbaharında gemileri kaybolunca Sumatra yakınlarında karaya çıkan bir grup, nihayet Ocak 1915'te kruvazörle Yemen'e ulaşır. Burada kuzeye giden karayolunun Bedevi çapulcular tarafından kesildiğini öğrenirler. Bir yelkenliyle Lis'e geçen grup, karadan Mekke'ye doğru ilerler, ama yolda bir Bedevi çetesinin saldırısına uğrar. Bu olay Nisan 1915'te olur. Osmanlı komutanı Cidde'ye yolladıkları yardım çağrısını alınca, Almanları kurtarmak için Emir Abdullah'ı gönderir. Abdullah, hayli gecikmeden sonra sağ kalanları Cidde'ye götürür. Cidde'de kardeşi Faysal, sözde treni yakalamaları için onları Medine'ye gönderme teklifinde bulunur. Artık Alman komutan ihanet kuşkusu duyar. Teklife uymayarak, yelkenliyle Vech'e gider ve doğuya doğru ilerleyip demiryoluna gelerek treni yakalar. Haziran 1915'te İstanbul'a gelince olayları Osmanlı hükümetine bildirir. Hükümet, Abdullah'ın gecikmesinin kuşku uyandırdığı, ayrıca Faysal'ın hareketlerinin de şüphe doğurduğu kanısına varır. Enver Paşa, iki emirin kendilerini tehlikeye atmadan Almanları rehine olarak tutmak istediklerine karar verir.

Ancak, Şerif Hüseyin'in ve oğullarının güvenilirliklerine ilişkin kuşkulara karşın, Hicaz'da sorun yaratmamalarını sağlamak için hiçbir şey yapılmaz. Eşref Kuşçubaşı'ya göre, hükümetin tedbir almamasının sorumluluğu Cemal Paşa'ya aittir. Kuşçubaşı'nın sözlerine bakılırsa, Cemal Paşa, Mekke Şerifi'nin sadakat vaatlerine safça kanmıştır: "Kimse Cemal Paşa'yı, [Suriye] ve Hicaz'daki Araplarla 'itilaf' siyasetinin hatalı olduğuna ikna edemedi, en sonunda kendisi bunun farkına varana kadar." (**320**)

"Objektiflikten yoksun, askerî meselelerde bilgisiz, sinirli, kafası pek çalışmayan" (**321**) Şerif Hüseyin, sonunda harekete geçmeye karar verdi, Osmanlıların Mekke ve Medine'deki gücünden endişelenmekteydi. Kendisi Osmanlı garnizonlarıyla uğraşırken, ordu komutanlarının, Arabistan'daki rakiplerinin ona saldırmasına yardımcı olacağından korkuyordu. (**322**) İngil-

tere'den silah ve para almasına rağmen, kurmaya çalıştığı 'Arap Ordusu'na komuta etmek üzere gayri Müslim yabancı subayların Hicaz'ın iç kesimlerine girmesine izin vermedi. Temkinli davranıyordu, çünkü "ne kâfir İngilizlere güveniyor, ne de Türklerin intikam alması riskini göze almak istiyordu." (**323**) 1914 sonbaharında ve sonrasında Mısır üzerine yapılan saldırıya katılacak askerler gönderilince, Osmanlı kuvvetlerinin sayısında meydana gelen azalmadan yararlanmadı. Onun yerine, oğlu Faysal aracılığıyla, Cemal Paşa'yla yürüttüğü görüşmeleri uzattı. Şunu da belirtmek gerekir ki, Cemal Paşa, Şerif Hüseyin'in sadık kalmasını sağlamak için, oğulları Faysal'ı Kudüs'te, Ali'yi Medine'de az çok rehine gibi alıkoydu. Anlaşılan Şerif Hüseyin, Hicaz'da daha büyük ayrıcalıklar elde etmeye çalışıyordu: Daha çok otonomi ve kendi soyu için babadan oğla geçen emirlik kazanmak istiyordu. Aynı zamanda, ne kadar ilave destek verebileceklerini öğrenmek için İngilizlerle görüşmeyi sürdürüyordu. Cemal Paşa'dan istediklerini elde edemeyince, 1915 yazında Osmanlı Devleti'ne isyan etmeye karar verdi. (**324**) Biraz üzerinde düşündükten sonra isyanı bir yıl erteledi. 1915 yılında, Cemal Paşa, bir şeylerin ters gittiğinden nihayet şüphelenerek, Suriye üzerindeki denetimi sağlamlaştırmak için milliyetçilere ve ayrılıkçılara karşı sert tedbirler aldı. Hicaz valisi ve kumandanı Galip Paşa'ya Mekke'ye hâkim tepelerde ilave savunma mevzileri hazırlamasını emretti. Cemal Paşa, aynı zamanda, vekili Fahrettin Paşa'yı, Medine'deki Osmanlı kuvvetlerinin savunma gücünü artırmaya yönelik bir plan hazırlaması için bölgeye bir teftiş gezisine yolladı.

Haziran 1916'da Şerif Hüseyin, Yemen'e giden kalabalık bir Osmanlı takviye müfrezesine deve sağlamayı reddetti. İsyan ettiğini duyurdu. (**325**) Kuvvetleri, Yanbu ile Lis'in yanı sıra, İngiltere'den ikmal sağlamak için gerek duyulan Mekke'yi (Galip Paşa'nın şehre hâkim tepelerdeki mevzileri hariç) ve Cidde'yi (İngiliz donanmasının desteğiyle) çabucak ele geçirdiler. Kısa sürede Osmanlıların pek çok çöl garnizonu teslim oldu. Temmuz 1916'da, şehir kısa bir topçu ateşine tutulduktan sonra,

Mekke'deki Osmanlı kuvvetleri de silahlarını bıraktılar. Haziran ayının ortalarında Galip Paşa ve 2000 adamı Mekke'den Taif'e çekilmişti, burada Abdullah'ın kuvvetlerinin kuşatmasına üç ay direndiler. 1916 Eylül'ünün sonuna doğru açlık tehlikesi yüzünden teslim oldular.

Şerif Hüseyin'in oğulları Ali ve Faysal komutasındaki isyancı ordular, Medine'deki Osmanlı savunması karşısında başarı elde edemediler. Medine, Hicaz demiryolunun büyük önem taşıyan son durağıydı. Ayrıca Hz. Muhammed'in kabri de burada bulunuyordu. Haziran 1916'da, şehrin kuşatması sürerken, Cemal Paşa, Suriye'den demiryoluyla takviye kuvvetleri göndermeyi bile başarmıştı. Temmuz ayında Fahrettin Paşa, sayısı 10.000 ile 14.000 arasındaki savunma kuvvetinin komutasını üstlendi. (**326**) Görevi Medine'yi ve kuzeyde Maan'a dek uzanan demiryolunu savunmaktı. Fahrettin Paşa'nın şehri gayretli şekilde savunması, isyan hareketine ağır bir darbe indirdi. Topçuların koruduğu müstahkem mevzilere saldırmaya pek yanaşmadığı bilinen Bedevilerin (Şerif Hüseyin'e bağlı kuvvetler) cesareti kırıldı. Bunun sonucu olarak da, Hicazlılar, komşu aşiretlerin savunması daha zayıf olan bulunan mevkilerine ve kamplarına yöneldiler, bunları yağmaladılar.

İngiltere'nin Şerif Hüseyin isyanından beklentileri gerçekleşmemişti. Şerif Hüseyin Medine'de başarılı olamamış, ayrıca, kısmen rakibi İbn üs-Suûd'un çabalarından ötürü, Arabistan'da geniş bir Osmanlı karşıtı hareket yaratamamıştır. Kuvvetlerinin sayısının çok ve değişken olmasına rağmen, oğulları, Türkleri Arabistan'dan atacak iyi eğitim görmüş, güvenilir bir Arap ordusu oluşturamamıştır. Eğer Fransız ve İngiliz askerî misyonları ve daha önce Osmanlı ordusunda görev yaparak askerî tecrübe kazanmış yüzlerce Iraklı'dan oluşan bir çekirdek kadro olmasaydı, herhangi bir ordu kurabilecekleri şüphelidir.

Hicaz'ın dışındaki Araplar, Şerif Hüseyin'in isyanına ve "Arap Kralı" olduğu iddiasına pek ilgi göstermemiştir. Aslında, müttefiki İngilizler bile bu unvanı tanımayı reddetmiştir. İngi-

lizler onu sadece "Hicaz Kralı" olarak tanımıştır. Örneğin Mısır'da Şerif Hüseyin'in isyanı Mısırlı aydınlar arasında rahatsızlık yaratmış, bunlar, Hicaz isyanının Osmanlı İmparatorluğu'nun itibarını sarsmak için ortaya çıkarılmış bir İngiliz blöfü olabileceğini düşünmüşlerdir. (**327**) Çok yaygın bir teori şuydu: Şerif Hüseyin, tıpkı önceki Seyyid Ahmed es-Sünusî'nin yapmaya çalıştığı gibi İngilizlerle oynuyordu. Bazı kimseler ise, gerçekten bir isyan çıktığını kabul ediyorlar, ancak bu isyanı Arap Yarımadası'nda sürüp giden kargaşanın yeni bir evresinden ibaret sayıyorlardı. Ayrıca, Arapların Osmanlı ordusu önünde çok dayanamayacak denli bölünmüş olduğu, Almanya Avrupa'daki savaşı kazanır kazanmaz Osmanlıların kaybettikleri toprakları geri alacağı şeklinde bir düşünce de vardı. Mısırlı milliyetçiler, Şerif Hüseyin'i bir İngiliz kuklası sayıp küçümsemek eğilimindeydiler. Yine de, çoğu kişi isyanın sonuçlarını bekliyordu: Şerif Hüseyin başarıya ulaşırsa kendisiyle dost olunacak, başarısızlığa uğrarsa, sultan-halifeye itaatsizliğinden dolayı suçlanacaktı.

Kuşkusuz Osmanlı Devleti, Şerif Hüseyin'in isyanını, hiçbir zaman bir Arap ayaklanması olarak görmedi, şerifin önderlik ettiği ve İngiltere'nin kendi çıkarı için altın ve ikmal desteği sağladığı yerel bir Hicaz isyanı saydı. Osmanlılar açısından, bu isyan diğer Arap vilayetlerinin güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturmuyordu. (**328**)

Medine'de hüsrana uğrayan Arap ordusu ile bu ordunun İngiliz ve Fransız danışmanları, Medine-Maan demiryolu hattını kesme hedefine yöneldiler. Yüzlerce kilometrelik demiryolunu bu iş için görevlendirilen 5000 ile 7000 kişiyle savunmanın ve onarmanın güçlüğüne rağmen, Fahrettin Paşa, bu hattı, Mısır'dan yapılan İngiliz taarruzu kuzeyden kesene kadar açık tuttu. Tren tahrip edenlerin ve demiryolu dinamitleyenlerin maceralarını T. E. Lawrence melodramatik bir şekilde anlatmıştır. Bu tür faaliyetleri birçok Türk (ve İngiliz) subayının çok büyük bir savaştan küçük serüvenler sayıp önemsememiş olduğu anla-

şılmaktadır, yine de Türk subayları böylesi faaliyetlerin Medine'de hayatı güçleştirdiğini ve Osmanlı kuvvetlerini hattı açık tutmak için kapsamlı onarımlar yapmak zorunda bıraktığını kabul ederler. Fahrettin Paşa'nın, demiryolu tamirinde döşenmemiş Mekke-Medine hattı için Medine'de bulunan stoktan kullandığı malzemeler 1918 yılı ilkbaharına kadar yetmiştir. Ancak, demiryoluna yapılan saldırılar ve şehrin sürekli kuşatma altında tutulması, Medine'yi savunanları müstahkem mevkilerine hapsetmiş ve Mekke'ye doğru hücuma geçmekten alıkoymuştur.

Hicaz isyanının, Aden'deki İngilizlere saldırmaları emredilen ve Yemen'de bulunan Osmanlı garnizonlarına kuzeyden desteğin kesilmesi bakımından etkisi olduğu kesindir. Ayrıca bu isyan, Osmanlıların Kızıldeniz kıyısındaki ordugâhlarını kaybetmeleri anlamına geliyordu. Söz konusu ordugâhlar Mısır'a yönelik propaganda yürütülmesinde ve kaçakçılıkta kullanılıyordu. Padişahın elinde İslam'ın kutsal şehirlerinden sadece biri kalmıştı: Fahrettin Paşa'ya ne pahasına olursa olsun Medine'yi savunma emrinin verilmesinin bir nedeni de buydu. Demiryolunun ve Medine'nin savunulması, başka yerlerde şiddetle ihtiyaç duyulan çok sayıda askerin yerinden kıpırdamamasını zorunlu kılmıştı. Medine garnizonu, artık, İngilizlerin Mısır'dan ilerlemeleri halinde güney kanadını tehdit edecek durumda değildi. Savaşın sonuna doğru, kuzeyde geri çekilen Osmanlı ordularına karşı yapılan Arap akınları bu geri çekilişin düzensiz niteliğini bir kat daha arttırdı. Yine de, isyan İngilizlere büyük miktarda paraya mâl oldu (**329**) ve 1924'te o kadar cömertçe desteklediklerı kişi, kendisinden daha yetenekli rakibi İbn üs-Suûd tarafından yeni krallığından atıldı.

Eşref Kuşçubaşı, Hicaz isyanının yol açtığı zarar için İttihat ve Terakki liderlerini -özellikle Cemal Paşa'yı- suçlar:

> "Teşkilât-ı Mahsusa için, [Suriye'deki] Arap ajitasyonu ve Hicaz isyanına yol açan hadiseler bilinmeyen şeyler değildi. İsyandan bir buçuk sene evvel Hüse-

yin'in ilk bulduğu fırsatta bize karşı harekete geçeceğini tahmin etmiştik ve Suriye'de vaziyetin sıkıntılı olduğunu biliyorduk. Ve raporlarımızı Cemal Paşa'ya, Enver ve Esat Şukayr'a [4. Ordu'nun müftüsü], hatta İttihat ve Terakki Cemiyeti merkez-i umumîsine yolluyorduk... Fakat [politika saptayanlar] Hicaz'da veya başka bir yerde tek bir insicamlı hareket programı takip edemedi. Evvela, Arapları imparatorluğun imtiyazlı muhtar bir ünitesi saydılar... ve onlara bizim kendi emniyetimizi tehlikeye sokacak kadar fazla hürriyet vaat ettiler. Bunun farkına varan cemiyet ve Cemal Paşa hemen bir istibdat programına atlamak zaruretinde kaldı. Şam'daki ve İstanbul'daki pek çok idareci, karar alan adamlara kulak vermişti... ve Araplarla mahallerinde yaşamış adamların raporlarını kaale alan yoktu... Halbuki bu adamlar, Hüseyin'in yerinden alınarak ağır şekilde cezalandırılmasını ve hükümetin [Suriye vilayetlerinde] sağlam ve âdil bir siyaset takip etmesini istiyorlardı." (**330**)

Teşkilât-ı Mahsusa ve Lübnan ve Suriye'deki Vilayetlerin İç Güvenliği

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Arap ihtilalci faaliyetleriyle ilgilenmesi Trablusgarp Savaşı'ndan önce başlamıştı. Eşref Kuşçubaşı'ya göre, (**331**) daha 1910 yılında, Osmanlı parlamentosundaki Arap mebuslardan bazılarının faaliyetlerinden ötürü, İttihatçılar, Halep, Şam, Beyrut, Nablus, Kahire, Kudüs, Derne ve Sana'da gizli hücreler oluşturdular. İttihat ve Terakki politikalarına gerçekten bağlı, Arap kökenli gizli müfettişler buralara yollandı. (**332**)

Trablusgarp Savaşı çıkıncaya kadar, bu hücreler, ayrılıkçı uluslar ve milliyetçi ajitatörler hakkında bilgi toplamakla ve gelecekte görev vermek üzere güvenilir kişileri aralarına almakla

meşgul oldular. 1911'de gönüllüler Bingazi'ye gelmeye başladıktan sonra, Derne'de bulunan Enver Bey'e Kahire'deki ajanlardan şu haber ulaştı: Osmanlı ordusundaki bazı Arap subaylara, bilhassa Binbaşı Aziz Ali Bey'e ve Kolağası Bingazili Abdülkadir Gannavi'ye, Kahire'de yaşayan Suriyeli Araplar, Bingazi ve Derne'yi İngiliz himayesine geçirmeleri karşılığında büyük miktarda para teklif etmişlerdi. Eşref Bey ile Şeyh Salih eş-Şerîf et-Tunusî bu haberi araştırdılar ve doğrulayacak bilgi elde edemediler, ama bu arada Arap kökenli başka subayların Suriye'de ve başka yerlerde bulunan gizli Arap cemiyetleriyle bağlantıları olduğunu ortaya çıkardılar. Enver Bey, Şam'daki İttihatçı hücrelere bu subayları gözetim altında tutmalarını emretti.

1914 yılının sonuna gelinceye dek, Suriye'de Mümtaz ve Eşref Beylerin idaresinde Teşkilât-ı Mahsusa hücreleri şeklinde örgütlenmiş bulunan Osmanlı ajanları, bozguncu faaliyetlere karıştıklarından şüphelenilen birçok Osmanlı subayı hakkında dosyalar oluşturmuşlardı. Teşkilât-ı Mahsusa, bu subayları, Fransa ile ayrı barış yapmayı planlamak, Suriye'nin bağımsızlığını ilan etmeyi tasarlamak ve birliklerine komuta eden Türk subaylarına suikast tertiplemekle suçluyordu. (**333**) Teşkilât-ı Mahsusa raporlarına dayaharak, 1915 yılı yazında bu subaylara ilişkin işlem yapıldı, ama raporlarda önerildiği gibi ihanet ettiklerinden şüphelenilen subaylar hapsedilmedi; Enver Paşa, bunun yerine, Cemal Paşa'dan, sorun çıkartabilecek bu kişileri, görünüşte Çanakkale Muharebelerinde ölen ve yaralanan subayların yerini almak üzere Gelibolu'ya göndermesini istedi. Gelibolu'da Osmanlı ordusunun verdiği kayıplar o kadar yüksekti ki, oraya yollanmak neredeyse ölüm cezası niteliğindeydi. Suriye, Gelibolu ve Trablusgarp'ta Osmanlı savunmasının büyük ölçüde Arap askerlerine dayandığını bilen Enver Paşa, düşmana karşı savaşmak için tek bir askerin bile büyük değer taşıdığı bir zamanda, Arap milliyetçilerinden geniş bir gruba karşı sert hareketlerde bulunmaktan özenle kaçındı. Şüphelenilen subaylardan bazıları da, Suriye içinde başka bölgelere veya Avrupa'ya gönderildi. (**334**)

Eşref Kuşçubaşı'ya göre, haklarındaki iddialar göz önüne alınırsa şüphelenilen subaylar bu işten çok ucuz kurtulmuşlardır. Cemal Paşa'nın Suriye'de sivil milliyetçilere karşı aldığı çok daha sert tedbirleri ise üç faktöre bağlar: (**335**)

1) Gelibolu, Kafkaslar, Beerşeba ve Medine'ye çok sayıda asker gönderilmesinden dolayı, Suriye'de, özellikle sahil şeridinde, Osmanlı ordusunun durumu tehlikeli ölçüde zayıftı.

2) Cemal Paşa'nın Suriyelilerin desteğini kazanmaya yönelik uzlaşma siyasetleri başarılı sonuç getirmemişti. Osmanlılara, sert tedbirler tek çözüm görünüyordu. Cemal Paşa çok iyi biliyordu ki, birçok Lübnanlı Fransa'ya sempati duymaktaydı, Hüseyin Arabistan'da sorun yaratacaktı ve Kahire'deki Suriye Cemiyeti, İngilizlerin yardımıyla, Suriye'de Osmanlılara karşı komplolar hazırlıyordu. İdaresi altındaki bölgede iç güvenliği sağlamak için harekete geçmek zorundaydı ve sonuçta başarılı da oldu. Gerçi Arap ahalinin yakınlık ve desteğini tamamen kaybetti, ama Suriye'yi asayiş içinde tuttu.

3) Savaşın başında Beyrut ve Şam'daki Fransız konsolosluklarında ele geçirilen belgeler, Fransa'nın Suriye'deki emelleri konusunda Osmanlıların duydukları endişelerin haklılığını ortaya koyuyordu. Bu belgeler, ayrıca, Teşkilât-ı Mahsusa'nın ve Cemal Paşa'nın beklentilerine uygun olarak Suriyeli eşraftan belirli kimselerin, Arap bağımsızlığının Fransız himayesinde alabileceği şekil konusunda Fransızlarla temas içinde olduklarını gösteriyordu. 1914 yılında bu belgelere el konulduğunda, bunların etkili biçimde nasıl kullanılabileceği belli değildi. Gerçi bu evraklarda belirli kişilerin sadece 1913 genel affından önceki dönemde çeşitli faaliyetlere karıştıkları ortaya çıkıyordu, ama bu, Cemal Paşa'nın gizli polisini ve Teşkilât-ı Mahsusa'yı, ilgili kişilerin affı ciddiye aldıkları konusunda ikna etmemişti. Fransız konsolosluk belgelerinde ismi geçen bu kişilere karşı daha önce harekete geçilmemesi, onların sadakatlerinden şüphe duyulmamasından veya çok önemli şahsiyetler olmalarından dolayı değildi (gerçi içlerinden birçoğu saygın mevkilerde bulu-

nuyordu). Bunun nedeni, Enver Paşa'nın, Arabistan'da görüşmeler devam ederken, İtilaf Devletlerinin ne zaman ve nereye saldıracağı anlaşılana kadar, statükoyu değiştirecek hiçbir şey yapılmaması yolundaki emriydi. (**336**)

Ne var ki, Teşkilât-ı Mahsusa'ya yalnız belgelerde ismi geçen kişiler hakkında değil, aynı zamanda şüphelenilen herkes için dosya tutulması emredilmişti. Bu kişilerin yargılanması için hazırlıklara, 1915 yılı Şubat'ında Cemal Paşa'nın vekili (daha sonra Medine kumandanı) Fahrettin Paşa ve Cebel-i Lübnan bölgesi kumandanı Miralay Rıza Bey denetiminde başlanmıştır.(**337**) İlk yargılamalar aynı yıl içinde Şam, Halep ve Beyrut'ta başladı. İkinci büyük dava 1915 yılı sonlarına doğru Beyrut'ta Âliye'de açıldı, 1916 yılı ilkbaharında sonuçlandı. Bu davaya bakan mahkemeye Binbaşı Şükrü Bey başkanlık ediyordu. Şükrü Bey, İstanbul'dan Cemal Paşa'nın ardından, Eylül 1915'te bölgeye gönderilmişti. Fransız konsolosluğu belgelerinde adı geçen kişilere karşı dava açma kararı veren odur. Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin yaveri Binbaşı Hasan Bey de askerî mahkemenin üyeleri arasındaydı.

Her davada ölüm cezası, Cemal Paşa'nın mahkemeye emirlerinde tarif edilen iki suç işlenmişse veriliyordu: İhanete yönelik kulüp veya cemiyetlerden birine veya birden çoğuna üye olmak ve Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla herhangi bir şekilde irtibat kurmak. Aynı zamanda, hainleri teker teker öldürmek yerine olaylara hukukî bir görünüm kazandırmak daha cazip bulunmuştu. Hükümet, sanıkların suçlu olduğunun herkes tarafından görüldüğüne ve mahkemelerin hainâne faaliyetlere girişmeyi düşünenler için bir uyarı niteliği taşıyacağına emindi.

Beklendiği gibi, Âliye'de bütün sanıklar suçlu bulundu, gene de hepsi ölüme mahkûm edilmedi. Birçoğu hapis cezalarına çarptırıldı veya uzak yerlere sürgün edildi. Çok sayıda sanık gıyaben yargılanmıştı. Ölüm cezasına çarptırılanlar Ağustos 1915'te ve Mayıs 1916'da, bazıları Beyrut'ta, diğerleri Şam'da, halkın gözü önünde asılarak idam edildi. Eşref Kuşçubaşı, Ce-

mal Paşa'nın kendisine Âliye'deki askerî mahkemenin başkanlığını teklif ettiğini ve kendisinin kabul etmediğini söylemiştir. Bu görevi niçin reddettiğini şöyle açıklamıştır:

> "Ben fazilet numunesi değildim... lâkin Cemal'in o işi nasıl yürütmek istediğini de biliyordum. O şekilde de yapamazdım... kendi hukuk görüşüme sadık kalmaya çalışsam, kendisiyle başım belaya girerdi... [Cemal Paşa] başka ne bekleyebilirdi ki? Tabiî herkes mahkemelerden şikâyet etti... ama ne de olsa harpteydik!" (**338**)

Eşref Bey, Cemal Paşa'nın diğer hatalarının yanı sıra, yargılamalar hakkında çok fazla gürültü koparark, bu işi kötü yürüttüğünü yazmıştır. Ancak, savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin normal adalet mekanizmasının genel olarak çöktüğünü kabul eder. Dolayısıyla, ne kadar üzücü de olsa, acele kararlar verilmesinin şart olduğunu belirtir. Ama sonunda Eşref Kuşçubaşı şu inancını dile getirir:

> "Mahkemeler Arap milliyetçiliği hareketinin belini kırmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun birliğini ve bütünlüğünü, Osmanlı sisteminin ifade ettiği her şeyi muhafaza etmek için zaruriydi... Zaten hiçbir hükümet herhangi bir tür ihanete, hele harp zamanında, göz yumamaz ve her şey olup bittikten sonra... Arapların bize karşı hislerine rağmen, bu mahkemelerle ne kaybettiğimizi bana söyleyebilecek olan var mı?" (**339**)

Âliye'deki mahkemenin daha yakından tanıklığına dayanan bir değerlendirmeyi, o sırada 4. Ordu kurmay başkanı olan Ali Fuat Erden yapar. (**340**) O zamanki resmî görevi dolayısıyla dava ve infazları anlattığı kısa bölümü ayrıntılı şekilde ele almak gerekir. Şükrü ve Hasan Beyler Âliye'ye gelince, Miralay Ali Fuad'dan yargılamalar sırasındaki görevlerine ilişkin talimatlarını almak istemişlerdir. Kendilerine hiçbir talimat bulunmadığını söyleyince, bunun işlerini kolaylaştırdığını düşünmüşlerdir. 1916 yılı Nisan'ına kadar sanıkların hepsi mahkeme önüne çı-

karılmış ve dava karar aşamasına gelmişti. Mahkeme üyeleri, üç-dört sanığı ölüm cezasına çarptırmayı, diğerlerine de hapis cezaları vermeyi düşünüyordu. Ali Fuad'a gidip bu cezaların verilmesini onaylamasını istedikleri zaman, Ali Fuad onları Cemal Paşa'ya göndermiş ve tarihin hükmünü düşünerek insaflı davranması gerektiğini kendisine hatırlatmalarını söylemiştir. Şükrü Bey ziyaretten dönünce, pek çok kişi idama mahkûm edilmiştir. Birkaç gün sonra Cemal Paşa Osmanlı Devleti adına verilen cezaları onaylamış, mahkemenin hukuk müşavirinden cezaları onaylama ve infaz etme emrini yazmasını istemiştir; müşavir bu talimatı gönülsüzce yerine getirmiştir. Ali Fuad da, mahkemenin hukuk müşaviri de emirnameye tasdik için ikinci imzayı koymamıştır. Kanuna göre, ordu komutanları, askerî mahkemelerin verdikleri cezaları, İstanbul'a onay için göndermeden geçerli ilan edip uygulayabiliyorlardı. İnfazlardan sonra dava evrakı İstanbul'a yollanmış, önce hükümet, sonra da padişah cezaları onaylamıştır.

Arap yazarların sık sık öne sürdükleri, Fransız konsolosluğunda ele geçirilen ve davaya dayanak oluşturan bütün belgelerin tarihinin 1913 affından önceki döneme ait olduğu şeklindeki suçlama konusunda, Ali Fuad şunları yazar: Sanıklar, dava sırasında, genel aftan sonra Lâmerkeziye Cemiyeti'yle hiçbir ilişkileri olmadığını iddia etmişlerse de, cemiyet Mısır'da faaliyetlerini sürdürmüştür. Askerî mahkeme sanıkların masum oldukları şeklindeki sözlerini dikkate almamış, kurdukları iddia edilen cemiyetle bağlantılarının bir afla kopacağına inanmamıştır. Açıkçası, sanıkların 1913'ten sonra cemiyetin Mısır şubesiyle temasta bulunmadıklarını kanıtlamaları zordu. (**341**)

Arap ayrılıkçı hareketinin gücünü değerlendirmek göreviyle Ali Fuad Bey Şam'a gitmiştir. Bu, hükümete göre, Suriye'nin savunması ve iç güvenliği açısından önem taşıyordu. Ali Fuad Bey Şam'da ölüme mahkûm edilen kişilerin infazlarda nasıl davrandıklarını gözlemlemiş ve kalabalıkların reaksiyonunu anlamaya çalışmıştır. Bir grup infaz 6 Mayıs 1916'da Şam'da Hü-

kümet Meydanı'nda yerine getirilmiş, bir başka grup infazsa aynı zamanda Beyrut'ta yapılmıştır. Darağaçları meydanın etrafında kurulmuş, idamların daha iyi görülmesi için elektrikle aydınlatma sağlanmıştır. Mahkûmlar, hükümlerini bir şey söylemeden dinlemişlerdir. İdamlardan sonra, bütün meydan derin bir sessizliğe gömülmüştür, Ali Fuad Bey, bu sessizliğin, ağıtlar, bağırmalar ve çığlıklardan daha uğursuz olduğunu düşünmüştür. Ona öyle gelmemiştir ki, bu sessizlik, daha doğrusu sessizliğin ima ettiği kararlılık, Suriye'nin bağımsızlığının şafağının başlangıcıydı. Sonradan bunun yalancı şafak olduğu görülecektir.

Gün boyunca meydan sessiz insanlarla dolup taşmıştır: Büyük, hareketsiz bir kalabalık. Darağaçlarını, o sırada Şam garnizonunu oluşturan Mevlevî Taburu'ndan askerler beklemiştir. Sabah gazeteleri, Cemal Paşa'nın adalet ve kamu güvenliği adına yaptıklarını övüyor, kendisine Suriye'yi hainlerden ve bozgunculardan kurtardığı için teşekkür ediyordu. Ali Fuad Bey, idamlarla ilgili yazıların infazlardan önceki gece basıldığını belirtir. (**342**)

Ali Fuad Erden, ayrıca, Beyrut ve Şam'daki idamların Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne isyan etme kararı almasındaki rolü konusu üzerinde de durur. O sırada 2. Ordu kumandanı olan Ahmed İzzet Paşa'ya göre, Şam'daki idamlar ertesi ay Hicaz isyanının çıkmasına sebep olmuştur. (**343**) Ali Fuad Erden ise, bunun kesinlikle doğru olmadığını söyler. Şerif Hüseyin, Mayıs 1916'daki idamlardan çok önce kararını vermişti ve Osmanlı Devleti'ne karşı askerî işbirliği karşılığında bağımsız bir Arap devleti için İngilizlerin desteğini elde etme umuduyla yaklaşık iki yıldır İngilizlerle temas halinde bulunuyordu. Dolayısıyla, Ali Fuad Erden'e göre, idamlar isyanın sebebi olamazdı, ama Şerif Hüseyin tarafından isyanın bahanelerinden biri olarak kullanıldı.

Kaynaklar Üzerine Bir Not

Arap milliyetçi hareketini ve Osmanlı Devleti'nin bu harekete yönelik tavrını araştıran bir yazar kaynak sıkıntısıyla karşı karşıyadır. Konu üzerine olan kitapların sayısı artıyorsa da, incelenecek kaynaklar hemen hemen aynı sayıda kalmaktadır. Bundan dolayı, veriler sürekli olarak yeniden ele alınarak çeşitli yorumlara tâbi tutulmakta, oysa temel bilgi hazinesi çok sabit durmaktadır. Örneğin 1916 yılındaki yargılamalar ve cezalar konusunda çok sık kaynak gösterilen bir eser, davalar bittikten sonra Cemal Paşa'nın emirleriyle 4. Ordu tarafından İstanbul'da yayınlanmış bir kitaptır. Bu kitap Osmanlı yönetiminin yapacağı işleri haklı göstermek ve açıklamak amacını taşır. (344) İçinde, sanıklar aleyhindeki kanıtların bir özeti ve mahkemenin verdiği hükümler bulunmaktadır. Bu kitap, hükümetin yalnızca davalara ilişkin değil, ama aynı zamanda çeşitli örgütlerin faaliyetlerine ilişkin resmî bakış açısını temsil ettiği için incelenmeye değer. 1914'te Fransız konsolosluğunda ele geçirilen belgelerden bir kısmı için de tek kaynak odur. Kitabın önsözünde, sanıklara yönelik suçlamalara ilişkin hemen hemen bütün belgelerin -pek önemli olmayan birkaç tanesi hariç- kitapta sunulduğu bildirilir. Suçlamalara dayanarak oluşturulan kanıtlar üç tür malzemeden oluşmaktadır: Sanıklar ile düşman devletler arasındaki yazışmalar, sorgulamalar sırasında elde edilen itiraflar, Beyrut ve Şam'daki Fransız konsolosluklarında bulunan evraklar. Kitaba göre ilkin Osmanlı topraklarında yaşayan Arapların çıkarlarını gözetmek amacıyla kurulan sekiz cemiyetin faaliyetleri ele alınır. Kitapta, bu cemiyetlerin kurulmasından sonra ortaya çıkan bütün kargaşalardan söz konusu cemiyetlerin liderleri sorumlu gösterilir ve onların Osmanlı Devleti'ni ve Arap halkını yanlış yola sürüklediği iddia edilir. Bu kitaba göre, her cemiyetin hem açık hem de gizli programı vardır. Gizli olanlar, sadece cemiyetlerin menfaatperest liderlerinin çıkarlarına uygun hainâne programlardır. Bu kişiler, düşmanlarla temasa geçmiş,

bundan dolayı ihanet suçuyla mahkeme önüne çıkarılmışlardır. Kitapta, mahkemenin bu cemiyetlere iyi niyetle katılan Araplarla ilgilenmediği, sadece liderleri yargıladığı belirtilir ve davanın bir milliyet meselesine (yani Arap olma olmama meselesine) değil, vatana ihanet suçlamasına dayalı olduğu vurgulanır. Bütün cemiyetlerin üyelerinin aşağı yukarı aynı kişiler olduğuna işaret edilen kitapta, ilgili Hıristiyan ve Müslümanların sayısının 200'den az olduğu kaydedilir. (**345**) Kitaba göre, bütün sınıflardan Arapların çoğu, liderleri her yerde Arapların masumiyetini ve iyi niyetini kötüye kullanan kişilerden oluşan bu bozguncu hareketlerin dışında kalmıştır.

Bu kitap, Cemal Paşa'nın hatıraları ve bir-iki tane daha başka kaynak, Birinci Dünya Savaşı'nda Arap milliyetçiliği hareketi konusuna eğilen diğer yazarların çıkış noktalarını oluşturur. (**346**) Benzer şekilde, Hicaz isyanı üzerinde duran yazarların kullandıkları malzemenin hepsi, çok kısa bir kaynaklar üstesinde bulunabilir. (**347**) Saptayabildiğimiz kadarıyla, Arap milliyetçiliği veya Hicaz'daki isyan hakkındaki Batılı ve Arap yazarların standart kitapları içinde, herhangi bir Türkçe malzeme kullanan pek yoktur. Hatta konuya ilişkin, kolayca bulunabilir hatıralar ve genel kaynaklar bile kullanılmamıştır.

SONUÇ

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üç liderinin her biri 1911 ile 1918 arasında kendisine bağlı özel istihbarat örgütü oluşturmuştu. Bu çalışmanın konu edindiği Teşkilât-ı Mahsusa, Enver Paşa'ya bağlı Batı tarzı "force spéciale" idi. Enver Paşa, bu teşkilâtı, Osmanlı Devleti'nin iktidar yapısı içindeki konumunu korumasında kendisine yardımcı olması için kurmuştu. Teşkilât, aynı zamanda, iç güvenlik ve Avrupalı devletlerin saldırısı gibi zor problemlerin üstesinden gelmesinde kendisine hizmet edecekti.

Teşkilât-ı Mahsusa, Enver Paşa'ya sadık bir grup maceracıdan oluşmuştur. Teşkilât, Enver Paşa'ya göre Osmanlı devlet sistemini tehdit eden güçlere karşı bazı mütevazı başarılar elde etti, ancak Teşkilât-ı Mahsusa kurulduğu sırada bu sistem her açıdan yıkılmıştı.

Yukarıda anlatıldığı üzere, Teşkilât-ı Mahsusa'nın başarısı oldukça sınırlıydı. Amaçları ve hedefleri açısından teşkilâtın faaliyetlerinin sonuçlarını değerlendirmeye çalışırken, elde ettiği başarıları kısaca özetlemek gerekir: Bingazi ve Trablus'ta, Teşkilât-ı Mahsusa ve onun öncüsü Fedai Zabitan Grubu, bölgeden toplanan Arap müttefik kuvvetleriyle birlikte, İtalyanların Libya'yı işgaline karşı koyan Osmanlı savunmasını oluşturmuştur. Teşkilât-ı Mahsusa, ayrıca, İngiltere'yi, batı sınırında yapılan taarruz karşısında Mısır'ı savunmak zorunda bırakmıştır. Süveyş Kanalı harekâtında Teşkilât-ı Mahsusa, Osmanlı ordusunun Sina Yarımadası boyunca ilerleme yolu üzerindeki kilit önem taşıyan vahaları ele geçirme ve kanalda gemi trafiğini engelleme gibi sınırlı görevleri yerine getirmekle yükümlüydü ve pek küçük başarılar elde etti. Bu iki faaliyet bölgesinde

teşkilât, çeteci ve yardımcı kuvvet olarak pek çok Arap'ı silah altına aldı. Teşkilâtın, Osmanlı Devleti'nin Irak vilayetlerindeki asker kaydetme çabaları da başarılı sonuçlar verdi. Süleyman Askerî'nin Bedevi yardımcı kuvvetlerinden kurulu müfrezesinin Basra'ya yönelttiği saldırı Osmanlılar için büyük bir felâketle sonuçlanmıştı. Nihayet Teşkilât-ı Mahsusa, Suriye ve Lübnan'daki yerli milliyetçi faaliyetlerin kontrol altına alınmasında önemli bir rol oynamıştır.

Teşkilât-ı Mahsusa, Enver Paşa'nın verdiği görevleri yerine getirebilmek için, yukarıda ayrıntılı biçimde anlatılan birtakım teknikler kullanmıştır. İslam birliği propagandası, dünyadaki bütün Müslümanların Osmanlı Devleti'ne desteğini kazanmaya ve bilhassa Hindistan, Mısır, Fransız Kuzey Afrikası ve Orta Asya'da mevcut idarelere karşı isyanlar çıkartmaya yönelikti. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Müslüman liderlerle, Osmanlı askerî harekâtlarına maddî destek verme konusunda kendilerini ikna etmek için görüşmeler yürütüldü. Casusluk ve karşı casusluk için hücreler ve başka gizli gruplar kuruldu. Askerî ve paramiliter operasyonlar için düzensiz kuvvetleri silah altına almak, eğitmek ve idare etmek üzere çete savaşı uzmanı kadrolar oluşturuldu.

Yukarıdaki bölümlerde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap halkına ilişkin kararlarını uygulamaya sokmada Teşkilât-ı Mahsusa'nın rolü incelenmiştir. Teşkilât-ı Mahsusa gizli bir örgüt olduğu için, bu inceleme ön çalışma olmaktan öteye gidememiştir. Bundan dolayı, çalışmanın sonuçları da kesinlikten uzaktır, ilerideki çalışmalarla düzeltilecek niteliktedir. Bu inceleme, Teşkilât-ı Mahsusa'nın ne olduğunu, nasıl örgütlendiğini, amaçlarının neler olduğunu ve belirli koşullarda nasıl çalıştığını saptamaya çalışmıştır. Bu amaçla, İttihat ve Terakki liderlerinin yorumladığı şekliyle İslam birliği düşüncesini incelemek, İslam birliği propaganda kampanyasında Almanya'nın rolünü değerlendirmek ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın İslam dayanışması adına giriştiği faaliyetleri bir ölçüde

ayrıntılarına inerek- gözden geçirmek gerekmiştir. Yazar ayrıca, Teşkilât-ı Mahsusa'nın kimi faaliyet bölgelerindeki eylemlerini incelemiş, özellikle analiz için bilgi bulunan olaylara ağırlık vermiştir. Ne yazık ki, bu teşkilât hakkında eksiksiz bir inceleme için gerekli arşiv malzemesi (eğer böyle bir malzeme varsa) elde bulunmamaktadır. Bu nedenle, Teşkilât-ı Mahsusa'nın halen hayatta olan az sayıdaki üst düzey görevlilerinden biriyle yapılan görüşmelere ve teşkilâtın faaliyetlerine değinen hatıralara başvurma gereği duyulmuştur. Bu araştırma tekniğinin getirdiği kısıtlamalar olmasına rağmen, sanırım şunu söyleyebiliriz: Teşkilât-ı Mahsusa, Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin güvenliğine yönelik tehditler saydığı hareketlerle mücadelede önemli bir mekanizmaydı. Kimi bölgelerde, örneğin Güney Irak'ta ve Kuzey Afrika'daki Osmanlı vilayetlerinde, Teşkilât-ı Mahsusa, Osmanlı topraklarından yeni bir kayıp verilmemesi için işgalciler karşısında direnen tek İttihatçı güçtü. 1915'te Mısır'a yapılan harekâtta teşkilât, düzenli Osmanlı ordusuna yardımcı -ikincil de olsa- bir rol oynamıştı. Ancak, bu harekâta hazırlık olarak Mısır ve Sudan'da isyan çıkartmaya yönelik çabaları sonuç vermemiştir. Hayatî önem taşıyan Suriye koridorunun iç güvenliğine ilişkin olarak, Teşkilât-ı Mahsusa ve Cemal Paşa'nın gizli polisi, devletin düşmanları sayılan kişilerin yakalama sorumluluğunu paylaşmıştı.

Bu sınırlı başarılara rağmen, Teşkilât-ı Mahsusa bir bütün olarak savaşın akışını etkilememiştir. Teşkilât, İtilaf Devletlerine Müslüman ahalinin yaşadığı sömürgelerde büyük sorunlar yaratamamıştır. Bu başarısızlık, Teşkilât-ı Mahsusa'nın kusuru olmaktan çok, uzun süreden beri Avrupa devletleriyle savaş meydanlarında ne zaman karşılaşsa yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünden kaynaklanıyordu. Ne var ki, teşkilâtın yaptığı muhakeme hatalarından kimilerine de işaret etmek gerekir:

1) Teşkilât, İtilaf Devletlerinin İslam birliği propagandasına karşı tedbirlerinin etkililiğini küçümseme hatasına düşmüştür. İtilaf Devletlerinin sömürgelerinde yaşayan Müslümanların

hayatlarında İslam birliği düşüncesinin gizli bir güç olmadığını görememiştir. Bunu görmüş olsaydı bile, milliyetçi hareketlerinin o evresinde Müslümanların, İtilaf Devletlerinin Avrupa cephelerinden büyük çapta kuvvet çekmesine yol açabilecek durumda bulundukları şüphelidir.

2) Teşkilât, Hıristiyan emperyalizmine duyulan tepkinin, Müslümanları otomatik olarak efendilerine karşı isyan etmeye götüreceği, böylece Osmanlı Devleti'ne yardımcı olacakları varsayımında bulunmuştur.

3) Teşkilât-ı Mahsusa, büyük ölçüde Trablus ve Bingazi'de elde ettiği mütevazı başarılara dayanarak, düzensiz kuvvetlerin askerî değerini olduğundan büyük sanmıştır.

Ancak, bugün yaşayan teşkilât mensupları, gösterilen gayretlerin harcanan parayı kat kat karşıladığı inancındadır. Ayrıca teşkilâtın faaliyetlerinin, savaşın uzamasına ve İtilaf Devletlerinin insan ve malzeme kaybının artmasına yol açtığı görüşündedirler. Eğer Eşref Kuşçubaşı tipik sayılabilirse, Teşkilât-ı Mahsusa kesinlikle dikkate değer insanları bir araya toplamıştı denebilir. Osmanlı Devleti'nin geleceğine ilişkin görüşlerinin belirsizliğine rağmen, bu kişiler teşkilâtın özgül hedeflerini çok iyi kavramışlardı. Pek iyi anlamadıkları veya belki pek önemsedikleri bir devlet sistemini korumak için gayretle ve büyük bir yaratıcılıkla çalışmışlardı, içlerinden birçoğu da hayatını kaybetmişti.

Ağustos 1962'de yapılan bir görüşmede Eşref Kuşçubaşı, Teşkilât-ı Mahsusa ajanlarının tutumunu şöyle özetlemiştir:

> "İçimizde kimsenin kaybedecek bir şeyi yoktu. Davamızın haklı olduğuna ve çalışmalarımızın mühim olduğuna inanmıştık. Sonunda kazanamayacak oluşumuzu göz ardı etmeye meyyaldik. Hiç değilse, harbin sonunda etrafımızdaki dünya çökmeden, ufak tefek birkaç zafer daha kazanabilirdik..."

Olaylardan kırk yıl sonra felsefî bir renk verilerek dile getirilmiş de olsa, bu görüşte doğruluk payı vardır.

EK-I
EŞREF KUŞÇUBAŞI

Eşref Kuşçubaşı 1873 yılında İstanbul'da doğmuştur. (**348**) Babası Mustafa Nuri Bey Kafkaslar'dan gelmiş bir Çerkez'di. Mustafa Nuri, karısı ve çeşitli akrabaları, 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Ruslar bölgeyi işgal edince, Kafkaslar'dan ayrıldılar. Sayısız Çerkez'e sığınma imkânı sunan Sultan Abdülaziz'in daveti üzerine Bursa yakınlarında bir çiftliğe yerleştiler. Mustafa Nuri'nin kız kardeşi, saray hiyerarşisinde küçük bir mevkide bulunan biriyle evlenmiş, bu kişi de Mustafa Nuri'yi Sultan Abdülaziz'in kuşçubaşısı Reşit Bey'le tanıştırmıştır. Mustafa Nuri, sarayın Kuşçu Ocağı'na (burada yüzden fazla kuşçu bulunuyordu) alınmış ve yıllar sonra Sultan Abdülhamit tarafından kuşçubaşılığa terfi edilmiştir.

Eşref Bey, Beşiktaş'taki Hamidiye İlkokulu'na gitmiş, daha sonra Sultan Abdülhamit'in emriyle Kuleli Askerî Lisesi'ne alınmış, burada saray görevlilerinin çocuklarının okuduğu 'sınıf-ı mahsûs'ta eğitim görmüştür. Okul idaresinin baskısına dayanamayarak, sınıf arkadaşlarının bu idareye karşı örgütlediği ajitasyona katılmıştır. Bu faaliyet sonucu, sorun çıkaran öğrenciler padişahın emriyle sürgüne yollanmıştır. Bazıları Bursa'ya, bazıları da -Eşref Bey dahil- Edirne'ye gönderilmiş, üç yıl sürgünde kalmışlardır.

Eşref Bey İstanbul'a dönmüş, liseyi bitirmiş ve Mekteb-i Harbiye'ye girmiştir. Mezun olduktan (yaklaşık olarak 1898) sonra, Makedonya'ya atanmıştır. Buradaki politik faaliyetleri sonucu yine sürgün edilmiş bu defa babası ve kardeşi Selim Sa-

mi'yle (1877-1927) birlikte Hicaz'a gönderilmiştir. Eşref Bey, Eylül 1900'de Taif'teki kaleye hapsedilmiştir. Birkaç hafta sonra kaçmış, Cidde'de yakalanmış ve Mekke'deki Cihad Kale'sine konmuştur. Çok geçmeden tekrar Taif e gönderilmiştir. Nihayet, Mekke Valisi Ahmet Ratıp Paşa mahkûmiyeti ağır olan tek mahkûmundan kurtulmaya karar vermiş; Eşref Bey'i Medine'deki kaleye yollamıştır. Eşref Bey, tekrar tekrar kaçma girişiminde bulunmasına rağmen, bir buçuk yıl burada kalmıştır. Sonunda, kardeşi Selim Sami ve bir başka Çerkez'in, Çerkez Tahir'in yardımıyla kaçmayı başarmıştır. Derhal, padişahın Hicaz'daki idaresine karşı bir cemiyet kurmuştur. Bu cemiyette, ilkin Selim Sami, Tahir ve bir Arap, Farac ibnü'l-Mısrî bulunuyordu. Kendisine Arap İhtilal Cemiyeti adını veren bu örgüt, 1903 yılının ilk yarısında Medine bölgesinde faaliyetlerine başlamıştır.

Arap İhtilal Cemiyeti önce, çeşitli aşiret reislerini, bitmez tükenmez kavgalarını bir yana bırakıp ortak düşmanları padişaha karşı birleşmeleri için ikna etmeye çaba harcamış, pek başarı elde edememiştir. Cemiyet, faaliyetlerini Hicaz ve çevresine yayınca, devletin disiplinsiz ve iyi eğitilmemiş kuvvetlerine karşı giriştiği terörist eylemlerle belli bir kötü şöhret kazanmıştır. Cemiyetin amacı, padişahın idaresinin çürümüşlüğünü ve verimsizliğini göstermekti. Yaptıkları eylemler içinde en cüretlisi, Eşref Bey'in, Medine'de tören meydanında üç tabur askeri denetleyen Mustafa Vasıf Bey'i kaçırmasıdır. Vasıf Bey, padişahın yaveriydi ve Medine garnizonu komutanı Şükrü Paşa'nın oğluydu. Eşref Bey'in anlattığına göre, kendisi, Medine valisi ve Şeyhülharem Osman Ferit Paşa'nın oğlu Arif Bey'i (**349**) de kaçırmayı düşünmüştür.

Cemiyet üyeleriyle çatışmak yerine onları parayla satın almanın daha ucuza geleceğini hesapladığı anlaşılan padişah, Eşref Bey'e ve ötekilere, silahları bırakmaları karşılığında af ve her birine aylık elli lira maaş verme teklifinde bulunmuştur (1903/1904). Eşref Bey ve cemiyet üyeleri teklifi kabul etmiştir.

Medine vilayetinden ayrılmasına izin verilmese de, Eşref Kuşçubaşı, Medine'ye giden telgraf hattının bir bölümünü koruma gibi görünüşte bir görev sahibi olarak serbestçe dolaşabiliyordu. Bir defa daha bir gerilla kuvveti oluşturmaya girişmiş, ama çalışmaları fark edilmiş ve Medine'nin kuzeydoğusundaki dağlara adamlarıyla birlikte kaçmak zorunda kalmıştır. Cemiyet mensupları, Abdülhamit'i küçük gördüklerini göstermek amacıyla, padişahın Mekke'ye her yıl âdet olduğu üzere gönderdiği hediyeyi (Sürre-i Hümayun) çalmıştır. Bu, halife ve kutsal toprakların koruyucusu rolünü vurgulayan II. Abdülhamit'i çileden çıkarmıştır. Padişah, o sırada dindarlığını ve azmini göstermek amacıyla Hicaz demiryolu yapımı için para topluyordu. Ancak, halife İslam'ın kutsal şehirlerine giden yolları bile koruyamaz duruma düşmüştü. Eşref Bey'in belirttiği gibi, cemiyet, devletin durumuyla ilgili kaygılarını ortaya koymak ve aynı zamanda hürriyet için bir adım atmak gayretiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun başka yerlerinde başka birçok grubun yaptıklarından farklı bir şey yapmıyordu. Eyleme geçmek isteyen herkes için koşullar elverişliydi.

Cemiyetin İbnü'r-Reşid ile İbn üs-Suûd'u barıştırma girişimleri sonuç vermedi. Ancak, cemiyet, Irak'ın güneyinde Osmanlı Devleti'ne isyan eden (1904) Sadun Paşa'ya yardım etti. Eşref Bey, bu sırada gemiyle Hindistan'a gitti, amacı Hint milliyetçilerinden kendi hareketine politik ve malî destek sağlamaktı. Medine'ye, Süleymaniye'den geçerek döndü. Süleymaniye'de Kürt ayaklanmacılar padişahın jandarma kuvvetlerine karşı hayli başarı kazanmışlardı.

Bu arada, Abdülhamit, Eşref Bey'in babasını bağışladı ve İstanbul'a saraya dönmesine izin verdi. Eşref Bey, çok geçmeden, bir kere daha Sürre Alayı'na saldırdı. Ayrıca, Mısır'dan gelen hacı kervanına da saldırıda bulundu ve Mekke'ye, Kâbe'ye götürülen 'Kisve'yi çaldı. Eşref Bey'e göre, 1900-1908 dönemi boyunca, Arap Yarımadası anarşi ve şiddet eylemleriyle kaynıyordu, çeşitli aşiretler yağma ve mevki için bir-

birleriyle mücadele ediyordu. Osmanlı Devleti bu duruma son vermekten âcizdi. Padişah, kanun ve nizamı sağlamak için, Eşref Bey ile örgütünün üyelerinin teslim olmaları halinde, tamamen affedilecekleri duyurdu. Cemiyet mensupları affı kabul etti, ancak padişahın fikrini değiştirdiği ve afları geri aldığı görüldü. Eşref Bey, yine kaçarak Bahreyn'e gitti, burada bir süre saklandı, sonra Maskat'a geçti. Tekrar Hindistan'a giderek, Hindistan'ın bağımsızlığı için çalışan çeşitli örgütlerin üyeleriyle bir kere daha temas kurdu. Bu temaslar daha sonra, Teşkilât-ı Mahsusa'nın Hindistan ve Orta Asya'da yürüteceği İslam birliği propaganda kampanyasında yararlı olacaktı.

Eşref Bey, güçlüklerle karşılaşsa da, Hindistan ve Türkistan'da pek çok yeri gezdi. Padişahın Panislamist ajitasyonu, Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen ajitatörlerin faaliyetlerine karşı İngiliz ve Rus hükümetlerini hazırlıklı olmaya yöneltmişti. Özellikle Hindistan'da, sürekli gözetim altında tutulan Eşref Bey, çeşitli kılıklara girerek ve daha sonra Türkistan'ın daha güç ulaşılır kesimlerine giderek yakalanmamayı başardı. Nihayet Afganistan ve İran'a gitti, en sonunda Hicaz'a döndü.

Bu arada, Mustafa Nuri Bey hainâne politik faaliyetlerde bulunmak suçlamasıyla İstanbul'da tekrar tutuklanmıştı. Eşref Bey ve çetesi Hicaz'daki bir grup hükümet müfettişini kaçırdı ve padişah Mustafa Nuri Bey'i serbest bırakana dek rehine olarak tuttu. Babası tekrar affedilip özgürlüğüne kavuştuktan sonra Eşref Bey, padişahın hafiyelerinden kurtulmak için Mısır'a geçti. Amacı, padişahı devirmeye veya en azından ciddi reformlar yapmaya zorlamaya çalışan, Avrupa'daki ihtilalcilere katılmaktı. Hacdan dönen fakir bir Müslüman kılığına girip, Mısır'a giden bir hacı kafilesine katıldı. Nihayet Kıbrıs'a geldi, burada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir hücresi bulunuyordu.

Paris'e giden (1907) Eşref Bey, artık Abdülhamit'le kişisel savaşına dönüşmüş olan mücadelenin son evresi için bu şehirde cemiyete girdi. Ne var ki, Ahmet Rıza, Dr. Nâzım ve oradaki diğer Jön Türklerin gayretli çalışmalarına rağmen, Paris, Eşref

Bey'e göre, ihtilalin anahtarını elinde tutmuyordu. Osmanlı ordusu içindeki İttihat ve Terakki hücrelerinin daha etkili olduklarına inanıyordu. Bu nedenle, cemiyetin faal olduğu Makedonya'ya geçti.

Makedonya'da İttihat ve Terakki Cemiyeti hücreleri oluşturmak için dolaşan Eşref, Eyüp Sabri, Enver, Süleyman Askerî, Resneli Niyazi ve diğerleri ordudaki teşkilâtlarını genişlettiler. Kısa bir zaman sonra Abdülhamit cemiyetin isteklerine boyun eğecekti. Bu arada, Eşref Bey bir divan-ı harp tarafından gıyaben idama mahkûm edilmişti. Karadağ'a giderken yakalandı (1908), işkenceden geçirildi ve nihayet Üsküp'e gönderildi. Üsküp'te İttihat ve Terakki yanlısı Mahmut Şevket Paşa vali ve komutandı. Şemsi Paşa'nın (7 Temmuz 1908'de cemiyetin bir üyesi tarafından vurularak öldürülecektir) da içlerinde bulunduğu yüksek rütbeli birçok subayın araya girmesiyle işkence durduruldu, ancak Abdülhamit Eşref'in kontrol altında tutulmasını istiyordu. Nihayet, Mahmut Şevket ve (Makedonya Umumî Müfettişi) Hüseyin Hilmi Paşalar, Eşref Bey'in bir daha 'hainâne' faaliyetlere karışmayacağına söz verince, hapisten salıverildi ve bağışlandı. (**350**) Eşref Bey, İzmir yakınlarında Tepeköy'de padişahın arazisinde zorunlu ikamete memur edildi ve kendisine sessiz sakin bir hayat sürdüğü müddetçe günlük bir altın lira gelir verileceği bildirildi. Mustafa Nuri ve Selim Sami de onunla birlikte Tepeköy'e gönderildi.

İzmir, padişahı devirme planları yapmak için elverişli bir yerdi, çünkü buradaki hafiyeler, İstanbul'dakilere göre, hem sayıca azdı, hem de iyi teşkilâtlanmamıştı. İzmir'de dış ticaretle uğraşan geniş kitle Avrupa'yla haberleşmeyi kolaylaştırıyordu; kaçış yolu da çoktu. Eşref, Selim Sami, Çerkez Reşit ve on iki arkadaşı, İzmir'de İttihat ve Terakki Cemiyeti hücresi kurmayı başardılar, ancak padişaha bağlı kalan iç kesimlerde güçlük çektiler. Tütün tüccarı diye kendilerini tanıtarak seyahat edip, eşkıya çetelerine (özellikle ünlü eşkıya Çakırcalı'ya) katılacaklardı. Eşref Bey, bu çetelere saklanma ve lojistik destek konu-

sunda güveniyordu. Eşref Bey'e göre, böyle gruplarla işbirliği yapmış olması, acımasız bir eşkıya diye kötü bir ün sahibi olmasına yol açmıştır. Eşref Kuşçubaşı, kendi grubunun eylemlerinin Abdülhamit'in istibdadına son vermeye yönelik olduğunu, kişisel çıkar elde etme amacıyla yapılmadığını belirtir.

Nihayet, 24 Temmuz 1908'de padişah, 1876 anayasasını yeniden yürürlüğe koydu. Devrim başarıya ulaşmıştı. Eşref, Selim Sami ve diğerleri bir anda saygın kimseler olmuşlardı. Abdülhamit onları bağışladı ve ironik şekilde, İzmir yöresi polis ve jandarma birliklerinin şefleri oldular. Eşkıyalarla dolu ve anarşiye batmış bir bölgede devrimin güvenliğini sağlamaktan sorumlu makamlara getirilen Eşref ve Sami Beyler, halkın her türlü otoriteden rahatsızlık duyduğunu gördüler. Halkın gözünde, devlet görevlileri önceki dönemden kalma acı dolu çağrışımlar taşıyordu. İnkılabı yapanlar, kanun düzenini tekrar kurmakta ve halkın yeni yönetime desteğini elde etmekte zorluk çektiler. Eşref Kuşçubaşı, çok uzun süre kanunun "uzak tarafında" yaşamış biri olarak, halkın bakış açısını anlayabildiğini söylemiştir. Selim Sami, daha büyük zorluklarla karşılaşmıştı; bir keresinde başka jandarma birlikleri kendisini eşkıya sanarak takip etmişlerdi. Eşref Bey ve çalışma arkadaşı Binbaşı Mısırlı Aziz Ali Bey (Aziz Ali el-Mısrî), Meclis-i Mebusan üyeleri tarafından yeni yönetime karşı yerel ayaklanmaları bastırırken, fazla gayretkeşlik göstermek ve sert davranmakla suçlanmıştır. Eşref Kuşçubaşı'nın deyişiyle, "Gayret ve ehliyet, meclisteki Türk olmayan unsurlardan birçok mebusun husumeti sayesinde, tahkikat ve tekdirlerle mükâfatlandırılıyordu." (**351**) Bu suçlamalardan aklanan Aziz Ali Bey Rumeli'ye tayin edildi. Eşref Bey, olanlara öfkelenerek ordudan istifa etti ve at ticaretine atıldı. Eşref Kuşçubaşı, görevinden istifa ettikten sonra, Enver Bey'in, Abdülhamit'e uzun süre muhalefet etmesinin bir ödülü olarak kendisine çeşitli politik mevkiler teklif ettiğini söylemiştir, ancak Kuşçubaşı, bunları, kendisine bir iş başarma duygusu vermeyecek sıkıcı görevler sayarak geri çevirmiştir.

Bu tarihte (1909), artık imparatorluk içinde çeşitli ayrılıkçı ve irredantist hareketler oluşmuştu. Türk olmayan Müslümanlar ve Müslüman olmayan unsurlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin koyduğu inkılap hedeflerinden giderek daha fazla hayal kırıldığına uğruyorlardı. Ne var ki, Eşref Kuşçubaşı hâlâ cemiyeti desteklemeyi görev bilmiş ve yeni isimler arayan çeşitli muhalif gruplardan hiçbirine katılmaya yanaşmamıştı. Birkaç yıl önce yapılan bir görüşmede "Ben bir Osmanlı'ydım, Türkçe konuşan bir Osmanlı... Dağıstan hayali kuran bir Çerkez milliyetçisi, veya Arap yahut Rum değildim" demişti.(**352**)

İtalyanlar 1911 yılında Trablus ve Bingazi'yi işgal edince, Enver Bey eski silah arkadaşlarına haber göndererek kendisinin komutasında bir direniş hareketi oluşturmaları gerektiğini bildirmişti; aksi takdirde İtalya, Afrika'daki son Osmanlı toprağını ele geçirebilirdi. (**353**) Eşref Bey ve başka pek çok kimse, Trablus ve Bingazi'ye giden gönüllüler grubuna derhal katıldı. Eşref Bey, Derne'de Bedevi mücahitlerinden bir birliğe komuta etti. Bu, Enver Bey'in Türklerin komutası altında düzensiz Arap kuvvetleri oluşturmak amacıyla İslam birliği ideolojisini kullanmaya yönelik ilk ve en başarılı girişimiydi. (Daha önce Abdülhamit, Arap ve Kürt Bedevi paralı askerlerine orduda görev vermişti.)

1912 yılında Balkan Savaşı patlak verince, Enver Bey Bingazi'den ayrıldı ve gizlice İstanbul'a döndü. Eşref, Çerkez Reşit, Aziz Ali Bey, Süleyman Askerî ve daha birçokları Afrika'da kalmıştı. Nihayet Enver Bey, Eşref ile Süleyman Askerî'nin İstanbul'a gelmelerini emretti ve onları Trakya'ya gönderdi. Trakya'da gerilla kuvvetleri oluşturacak, eğitecek ve nihayet geçici bir hükümet kuracaklardı.

Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa (Ocak 1913'teki Babıâli Baskını'ndan beri sadrâzamdı) bir suikast sonucu öldürülünce, o sırada İstanbul kumandanı olan Cemal Bey (Paşa), Eşref ve Selim Sami Beylere, başkente gelerek suikastçileri ve onları kiraladığına inanılan örgütü ortaya çıkarmalarını emret-

mişti. Suikastçiler uzun bir yargılamadan sonra idam edildiler, İttihatçı yönetim bu yargılamayı muhalefeti sindirmek için bir bahane olarak kullandı.

Eşref Bey, suikastçiler tutuklandıktan sonra Trakya'ya gitti, 8 Temmuz 1913'te Edirne'nin geri alınışında Enver Bey'in yanındaydı. İkinci Balkan Savaşı'nı sona erdiren barış antlaşması o yıl içinde imzalandı, bunun üzerine Eşref Bey İzmir yakınlarındaki çiftliğe döndü. 1914 yılı başlarında, harbiye nazırlığına gelmiş bulunan Enver Paşa, Belçika'da Hindistan İhtilal Cemiyeti'nin temsilcileriyle görüşmesini istedi. Eşref Bey, İstanbul'a dönünce verdiği raporda Hint temsilcilerinin gayretliliğinden ve İngiltere'ye karşı politik eylem yapma planlarından bahsetti, bunlar da Enver Paşa'yı yüreklendirdi ve sevindirdi. Enver Paşa, hem onların hareketinin hem Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına uygun bir işbirliği planı hazırlanabileceğine inanıyordu. (**354**) Eşref ve Selim Sami Beylere ve başkalarına Hindistan'a gidip İngiltere'ye karşı, İslam birliği adına şiddetli bir propaganda kampanyası başlatmalarını ve eğer mümkün olursa bu kampanyayı Orta Asya'da Ruslara karşı da yürütmelerini emretti. Grup Bombay'a giden gemideyken, Almanya ile Üçlü İtilaf arasında savaş patlak verdi. Eşref Bey'e derhal İstanbul'a dönmesi emredildi. Selim Sami ve dört arkadaşı İstanbul'a dönmediler, önce Hindistan'a, sonra da Türkistan'a gittiler.

Eşref Bey, İstanbul'a döndükten sonra, yeni oluşturulan Teşkilât-ı Mahsusa'da Arabistan'daki faaliyetleri yürüten bölge sorumluluğuna getirilmişti. ('Arabistan,' Arap Yarımadası'nı, Sina'yı, Filistin'i, Lübnan'ı ve Suriye'yi içine alacak şekilde tanımlanıyordu.) Enver Paşa'dan sonra teşkilâtın ikinci adamı olan Süleyman Askerî ise, Araplardan düzensiz kuvvetler toplayarak bir ordu meydana getirmek üzere Irak'a gitmişti. Tekrar askerî üniforma giyen Eşref Bey, Arap Yarımadası'ndaki çeşitli aşiret reisleriyle, özellikle İbnü'r-Reşid, İbn üs-Suûd ve Mekke Şerifi'nin oğlu Emir Ali'yle birçok görüşme yaptı (1914-1916). (**355**)

Kendisine verilen görev, hediyeler sunarak ve vaatlerde bu-

lunarak İngilizlerin tekliflerini kabul etmemelerini ve Osmanlı Devleti'ne verdikleri desteği geri çekmemelerini sağlamaktı.

Birinci Dünya Savaşı'nda Arap Yarımadası'ndaki durum, savaş öncesine göre daha da kötüleşti. Teşkilât-ı Mahsusa, Trablusgarp'ta, Arabistan'a kıyasla çok daha büyük başarı elde etmiştir. Arabistan'da İngilizler altın ve vaatler sunarak etkinlikler gösteriyorlardı, aşiret kavgaları ise bitip tükenecek gibi değildi. Eşref Kuşçubaşı'ya göre, aşiret reislerinin çoğu, ya Mekke Şerifi 1916 yılında Osmanlı Devleti'ne isyan edince ona katıldılar, ya da sağ kalanlarla kavgalarını sürdürmek üzere oturup savaşın bitmesini beklediler. Eşref Bey, şehirliler arasında da pek bir başarı elde edemedi, yine de Süveyş Kanalı harekâtı için Hicazlı Bedevileri silah altına alma ve 1916'daki Yemen seferi için başka kuvvetler toplama becerisini göstermişti. Şubat 1915'te Süveyş Kanalı'na yapılan ilk saldırıda Sina Çölü'nde Bedevi yardımcı kuvvetlerden bir birliğe komuta etti ve kanal bölgesinde sefer kuvvetinin ilerlediği iki hattan biri üzerinde bulunan önemli bir vahayı, Kal'etü'n-Nahl'i ele geçirdi.

1915-1916 kışında İbnü'r-Reşid'le görüşme yaptıktan sonra, Enver ve Cemal Paşalar, kendisine, Suriye ve Lübnan'da bulunan Arap milliyetçisi belirli kişilere karşı bir davanın hazırlanmasında yardımcı olma görevini verdiler. Söz konusu kişilerin, Fransız devletiyle temas halinde bulunduğundan ve yıkıcı milliyetçi örgütlere girmiş olduğundan şüphe ediliyordu. Bu kişilerin birçoğu, bir süredir zaten izleniyordu, ama hükümet daha fazla somut kanıta ihtiyaç olduğunu düşünüyordu. Eşref Bey'in müfrezesi, 1914 yılında, Beyrut'taki Fransız konsolosluğunda birtakım belgeleri ele geçirmişti. Bu belgeler,* 1916 yılı ilkbaharında söz konusu Araplar yargılanırken iddia makamının temel dayanaklarını oluşturdu.

Enver Paşa tarafından Teşkilât-ı Mahsusa ajanlarından ve yardımcı kuvvetlerden oluşan küçük bir grupla Yemen'e tehli-

* Bkz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayrılıkçı Arap Örgütleri "Âliye Divan-ı Harb-i Örfîsi"*, Arba Yayınları, İstanbul, 1993.

keli bir göreve gönderilen Eşref Bey, Ocak 1917'de Emir Abdullah'ın kuvvetlerince esir alındı. Daha sonra İngilizler kendisini Malta'ya götürdüler ve 1920 yılına kadar orada kaldı. (**356**) Eşref Bey, Malta'dan dönünce, kendisini "Yüzellilikler" listesinde buldu, yeni Türk hükümetine bağlılığından kuşku duyulan kişiler arasındaydı. Fevzi Paşa [Çakmak], ismini temize çıkarttı, listeye alınmasına şu olası gerekçeleri göstermişti: Ya birisi ona karşı kin besliyordu, ya da Ankara hükümetine karşı padişah için çalışan bir başka Çerkez'le karıştırılmış olacaktı. (**357**) Eşref Bey, kısa süre sonra, İzmir yöresinde eskiden Teşkilât-ı Mahsusa mensubu olan subaylardan kurulu bir gruba katıldı. Bu grubun amacı, Türkiye'nin batısında Yunanlılara karşı yürütülen mücadele için silah, para ve adam toplamaktı. Eşref Bey, Ali Fuad Paşa [Cebesoy] komutasında Geyve cephesinde görev yaptı ve daha sonra Adapazarı yöresinde Kuva-yı Milliye'nin kumandanı oldu. (**358**)

Kurtuluş Savaşı sona erince, Eşref Bey, çiftliğine çekildi. (Bu çiftliği yıllar önce babasına Sultan Abdülhamit vermişti!) Bugün burada kızları ve başka akrabalarıyla birlikte sakin bir hayat sürdürmektedir. Seksen dokuz yaşında hâlâ dinç, gücü kuvveti yerinde olan Eşref Kuşçubaşı, maceralı askerlik hayatını hatırlayarak heyecan dolu bir devrin geçmişte kalmasına üzülmekte ve ciltler tutacak hatıraları üzerinde çalışmaktadır. 1957 yılında, çiftliğe çekilmeden önceki hayatını şöyle anlatmıştır:

> "Durmadan çalıştım... bu işe gönül vermiştim, mantık ne derse desin... hiçbir zaman filozof yahut siyasetçi olmadım ve bu işten iyi dostlar, yara izleri ve kalça çıkığı, birkaç madalya ve memleketim için çok iyi dövüştüğümü bilmenin verdiği tatmin dışında hiçbir şey elde etmedim." (**359**)

EK -II

FEDAİ ZABİTAN VE TEŞKİLÂT-I MAHSUSA ÜYELERİ

Fedai Zabitan Kısmî Listesi

*1. *Cezayirli Emir Ali Paşa* Osmanlı Meclis-i Mebusan reis-i sanisi, Emir Abdülkadir el-Cezayir'in oğlu.

2. *Abdülkadir* Emir Ali Paşa'nın oğlu.

3. *Abdülkadir Gannavî* Osmanlı Meclis-i Mebusan üyesi.

4. *Dr. Abdurrahman Bey*

5. *Yüzbaşı Ali*

6. *Topçu Teğmen Şehreminli Çerkez Sadık* Yüzbaşı Ali'nin kardeşi.

*7. *Afyonlu Ali [Çetinkaya]* (1878-1949) Ankara İstiklâl Mahkemesi reisi (1926), mebus, Türkiye Cumhuriyeti nafıa vekili.

*8. *Binbaşı Ali Fethi Bey [Okyar]* (1880-1943) eski Paris askerî ataşesi, sonradan mebus, dört ay başvekil (1924-1925), Paris ve Londra büyükelçisi.

*9. *İşkodralı Ali Rıza*

*10. *Teğmen İskeçeli Arif* sonra Garbî Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nde faal.

Bir isimden önce kullanılan (*) işareti, ilgili kişi için Eşref Kuşçubaşı'nın veya başka kaynakların Teşkilât-ı Mahsusa'da faal dediğini gösterir.

*11. *Atıf [Kamçıl]* Temmuz 1908'de Şemsi Paşa'yı vurarak öldürmüş, sonradan İsmet Paşa'nın [İnönü] kurmay başkanı olmuştur.

12. *Binbaşı Mısırlı Aziz Ali Bey (Aziz Ali el-Mısrî)* sonradan Şerif Hüseyin'in harbiye nazırı (1917) ve Mısır ordusunda general olmuştur.

13. *Besim Ağa* padişahın saray görevlilerinden.

14. *Gazzeli Cemal*

15. *Cevat Abbas*

16. *Dadaş Selim* (pilot).

* 17. *(Piyade) Yüzbaşı Hacı Emin*

*18. *Binbaşı Enver Bey* (1881-1922) eski Berlin askerî ataşesi, sonradan harbiye nazırı.

*19. *Nuri Bey [Killigil]* Enver'in kardeşi, sonradan önemli bir sanayici oldu.

20. *Kaymakam [Yarbay] Nâzım Bey* Enver'in kayınbiraderi.

21. *Kurmay Binbaşı Halil* Enver'in amcası.

22. *Teğmen Boşnak Fazıl*

*23. *Yüzbaşı Hacı Fehmi*

24. *Ferhat Bey* Osmanlı parlamentosunda Trablus mebusu.

*25. *Binbaşı Fuat Bey [Bulca]* daha sonra Türk Hava Kurumu başkanı.

26. *(Süvari) Yüzbaşı Fuat*

*27. *Sapancalı Hakkı*

28. *Kaymakam [Yarbay] Dr. İbrahim Tali [Öngören].*

29. *Teğmen İslâm Bey* [Deli] Fuad Paşa'nın (1835-1931) oğlu.

30. *Reşid* [Deli] Fuad Paşa'nın oğlu, Balkan Savaşı'nda şehit düşmüştür.

*31. *(Topçu) Yüzbaşı İsmail Hakkı*

32. *(Jandarma) Yüzbaşı Kadri*

*33. *Kâzım Bey (süvari subayı)*

*34. *Kuşçubaşızade Eşref Bey [Eşref Kuşçubaşı]*

35. *Binbaşı Mustafa Kemal Bey [Atatürk]* (1881-1938) Hareket Ordusu kurmay başkanı, sonradan Gelibolu'da kolordu komutanı, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı.

*36. *(Süvari) Yüzbaşı İzmitli Mümtaz* sonradan Enver'in yaveri.

37. *Miralay Neşet*

*38. *Beşiktaşlı Niyazi Bey*

*39. *Teğmen Nuri (Pilot)* 1914 yılında Mısır'a İslam birliği bildirilerini götürürken uçak kazasında öldü.

*40. *Binbaşı Süleyman Askerî* (Öl. 1915).

*41. *Yüzbaşı Manastırlı Nuri [Conker]* Süleyman Askerî'nin kayınbiraderi, sonradan son Osmanlı Meclis-i Mebusan üyesi.

*42. *Ömer Naci* (1880-1916) Paris'te İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucularından.

43. *Dr. Refik [Saydam]* (1881-1942) sonradan mebus, sıhhiye vekili, başvekil (1939-1941).

*44. *(Piyade) Yüzbaşı Çerkez Reşit* Çerkez Ethem'in ağabeyi.

45. *Sadi* İttihat ve Terakki merkez-i umumî üyesi Ahmet Rıza'nın (1859-1930) yeğeni.

*46. *Şeyh Salih eş-Şerîf et-Tunusî*

*47. *Dr. Sezaipaşazade Nihat Sezai*

48. *Trabzonlu Veysel Bey*

*49. *Trablusgarplı Süleyman el-Barunî* Meclis-i Mebusan'da Cebel-i Nafrusa mebusu.

*50. *(Piyade) Teğmen Yakup Cemil* Ocak 1913'te Babıâli Baskını'nda Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'yı öldürdü, 1916'da vatana ihanetten idam edildi.

51. *Bingazili Yusuf Şetvan* sonradan Askerî Temyiz Mahkemesi reisi.

Trablus ve Bingazi'de Bulunan ve İtalyan İşgalinden Sonra Fedai Zabitan'a Katılan Subaylar

1. *Halepli Ethem Paşa* Trablus'taki Osmanlı kuvvetlerinin eski başkomutanı.
2. *Halil Bey Muzaffer*
3. *Yüzbaşı Hasan Fehmi*
4. *Yüzbaşı Tahir*
5. *Kaymakam [Yarbay] Muhittin Bey* geçici olarak sahilde görevlendirilmiş bir donanma subayı.

Eşref Kuşçubaşı veya Diğer Kaynaklar Tarafından Teşkilât-ı Mahsusa Ajanları Arasında Sayılan Başka Kişiler

1. *Şeyh Abdülaziz Şâvîş* (öl. 1929)
2. *Abdurrahman Paşa* Âyan üyesi
3. *Ahmed Fuad* Mısır'da görevli bir ajan
4. *Kaymakam [Yarbay] Çorumlu Aziz*
5. *Dr. Bahattin Şakir* İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucularından, sonradan Teşkilât-ı Mahsusa siyasî büro müdürü
6. *Mithat Şükrü [Bleda]* Teşkilât-ı Mahsusa siyasî büro müdürü, İttihat ve Terakki Cemiyeti merkez-i umumî üyesi
7. *Binbaşı Emrullah [Barkın]* sonradan başvekâlette memur
8. *Esat Şukayr Efendi* 4. Ordu müftüsü

9. *Ohrili Eyüp Sabri*

10. *Ferit Bey* Mısır'da görevli bir ajan

11. *Fuad [Balkan]*

12. *Filibeli Halim Cavit* Piyade Subayı

13. *Hayreddin*

14. *Teğmen Hilmi Müsellemî* 1915 yılındaki Süveyş Kanalı harekâtında Kürt mücahitlerin komutanı Sait Halim Paşa'nın kâtibi.

15. *Eyüplü Hüsameddin [Ertürk]* süvari subayı

16. *Manastırlı Hüsrev Sami [Kızıldoğan]*

17. *(Topçu) Yüzbaşı İhsan*

18. *Yüzbaşı Bağdatlı Kasım*

19. *Halife İbn Asker* Tunus'ta görevli bir ajan

20. *Kuşçubaşızade Selim Sami* (1877-1927) Eşref Bey'in kardeşi, Türkistan'da Teşkilât-ı Mahsusa harekâtlarının idarecisi

21. *Kolağası Trabzonlu Rıza*

22. *Çerkez Tahir* Arap İhtilal Cemiyeti (1903-1907) üyelerinden

23. *Çerkez Ziya* Şam'da görevli bir ajan

24. *Mehmet Akif* (1873-1936)

25. *Lütfü [Süman]*

26. *İsmail Canbulat* Balkan Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa üyelerinden, daha sonra dahiliye nazırı, 1926'da İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanıp idam edildi

27. *Erzurumlu Necati Bey*

28. *Edremitli Necati Bey* sonradan TBMM üyesi

29. *"Deli" İbrahim* (süvari subayı)

30. *Yüzbaşı Kırkkiliseli Ali Rıza*

31. *(Piyade) Teğmen Beykozlu Reşat*

32. *Teğmen Hasan* Reşat'ın kardeşi

33. *Hüseyin* Reşat'ın kardeşi
34. *(Piyade) Teğmen Refik*
35. *Tahsin* piyade subayı
36. *Yüzbaşı Üsküdarlı Muhtar*
37. *Rüsuhi* piyade subayı, sonradan Atatürk'ün yaveri
38. *Hakeki Tarlalı Fuad*
39. *Şevket* piyade subayı
40. *Dağıstanlı Nuri* Millî Mücadele döneminde paşa
41. *Yüzbaşı Şerif*
42. *Yüzbaşı Lütfi* mitralyöz subayı
43. *Yüzbaşı Beylerbeyli Hayri*
44. *Yüzbaşı Harputlu Avni*
45. *Tevfik* Çerkez Reşit ve Çerkez Ethem'in kardeşi
46. *Dr. Eğinli Hasan Rıza*
47. *Talip Bey* Meclis-i Mebusan'da Bursa mebusu
48. *Yüzbaşı Giritli Ruşeni Bey* sonradan TBMM üyesi
49. *Filibeli Hilmi Bey* İttihat ve Terakki Cemiyeti müfettişi, sonradan TBMM üyesi, 1926'da İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanıp idam edildi

NOTLAR

BİRİNCİ BÖLÜM

1) İslam birliği (Pan-İslam) akımının ayrıntılı bir analizi bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Kısa bir özet için bkz. Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (Londra, 1961), s. 121, 317 ve devamı, 334-337. Ayrıca bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, (I; II, 4. kısım; III, 3. kısım; Ankara, 1940-1957), II, 4, 88-97, 374-397; Tarık Z. Tunaya, *Âmme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyet'in Siyasî Tefekküründe "İslamcılık" Cereyanı* (İstanbul, 1954); Celâl Nuri [İleri], *İttihad-ı İslam* (İstanbul, 1331); Şeyh Muhsin-i Fâni [Hüseyin Kâzım Kadri], *Yirminci Asırda İslâmiyet* (İstanbul, 1339); George Wyman Bury, *Pan-Islam* (Londra, 1919).

2) Kanun-ı Esasî (İstanbul, 1328), s. 3. Daha önce, Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) yapıldığı zaman, I. Abdülhamit (1774-1789) halifelik iddiasını öne sürmeye çalışmıştı. Antlaşmanın İtalyanca metninde padişahtan "Yüce İslam Halifesi" diye bahsedilir; oysa Türkçe metinde Arapça unvanlar ("İmamü'l-Müminîn ve Halifetü'l-Muvahidîn") kullanılır (Bkz. Lewis, s. 317, dipnot).

3) İslam birliği fikrinin Abdülhamit'e gururunu okşadığı için çekici göründüğü şeklindeki abartılı sav çok sık tekrarlanır. Örneğin, bkz. Ahmed Emin, *Turkey in the World War* (New Haven, 1930), s. 180. Ne yazık ki, II. Abdülhamit üzerine akademik bir inceleme bulunmamaktadır.

4) Demiryolu, kısmen bütün dünyadaki Müslümanlar tarafından finanse edilmişti.

5) Lewis, s. 334-337.

6) İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi 12 Şubat 1906 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir yazıda şunları söylemektedir:

> " Padişahın inananların halifesi olarak İslam dünyasında sahip olduğu nüfuzu kullanmaya Alman İmparatorluğu'nun hazırlandığını kaydetmek gerekir. Osmanlı tahtına geçenler arasında sadece o, halifeliği saltanatın sıfatlarından biri yapmayı başarmıştır..." G. P. Gooch ve Harold Temperley (ed.) *British Documents on the Oriental Origins of the War*, (1898-1914) (11 cilt; Londra: 1926-1938). III, 248.

7) Lewis, s. 228-229. *"

8) Türkçülük'ün kısa bir analizi şu kaynakta bulunabilir: Lewis, s. 339-346, 351-352. Ayrıca bkz. [S. H. Taghizade], "Le Panislamisme et le Panturkisme", *Revue du Monde Musulman,* XXIII (1913), 179-220; Bayur, II, 4,398-436; Uriel Heyd, *The Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Zia Gökalp* (Londra, 1950). Başka çalışmalar: Edwin Pears, "Turkey, Islam and Turanianism", Contemporary Review, CXIV (1918), 371-379; İngiltere Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, *Manual on the Turanians and Pan-Turanianism* (Londra, 1918); İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Tarih Bölümü, "The Pan-Islamic Movement", (96b); "The Pan-Turanian Movement", (96d), (Londra, 1919); Tekin Alp [M. Cohen], *Türkismus und Pantürkismus* (Weimar, 1915)

9) İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi, Temmuz 1910 tarihli raporunda İttihatçıların Osmanlılık yerine İslam birliğine ağırlık vermeye başladıklarını bildirir. Aynı raporda büyükelçi, Osmanlı hükümetinin Arapların desteğini kazanmadığı için kaygılandığını belirterek, bu nedenle Arapların kolayca İngiltere'ye yakınlaşabileceği yorumunu yapar. Bkz. Gooch ve Temperley, X, 1,181, no. 161.

10) Ne yazık ki, bu faaliyet üzerine Türk kaynakları yetersizdir. Mısır'da İslam birliği düşüncesinin etkilerinin bir değerlendirmesi için bkz. Ronald Storrs, Orientations (2. basım; Londra, 1943), s. 82-84,109-110. O sırada Kahire'deki İngiltere Bürosu'nun [*British Agency*] Doğu İşleri Sekreteri olan Storrs, Mısırlı milliyetçilerin Pa-

nislamizm'i İngiliz işgaline karşı halkı birleştirmek amacıyla kullandıklarını belirterek, bunun göz önünde tutulması gereken bir faktör olduğunu yazmıştır. Ona göre, Panislamizm konusunda telaşa kapılınması, kısmen, Hindistan Şubesi'nin 60.000.000 Hint Müslüman'ın bu akımdan etkilenebileceğinden duyduğu kaygının sonucuydu. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nda söz konusu akım itibarını kaybedinceye kadar, İngiltere hükümetinin kaygısı büsbütün dayanaksız değildi, örneğin İtalya'nın Trablus'u işgali Mısır'da büyük bir tepki doğurmuştu. Mısır ve İngiltere hükümetlerinin aldıkları baskı tedbirlerine rağmen, Mısırlılar, Türklerin direniş hareketine katılmak üzere ülkelerinden geçmesine yardım etmişler, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bağışta bulunmuşlar ve Trablus ve Bingazi'ye silah kaçırmışlardı.

11) Örneğin bkz. Gooch ve Temperley, I, 1, 583, no. 488. Ayrıca, cemiyetin Türkistan'da yürüttüğü ve Hindistan'a doğru genişletebileceği propaganda faaliyetleri için bkz. X, 1, 600-601, no. 637. İngiliz hükümeti, eğer İngiltere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden uzaklaşırsa, bu ajitasyonun etkisini çok geçmeden Mısır'da hissedeceğine ilişkin kaygısını dile getirmiştir.

12) Fransa, Ministere des Affaires Étrangères, Commission de Publication des Documents relatifs aux Origins de la Guerre de 1914, *Documents diplomatique français*, 1871-1914, 3ieme serie (36 cilt; Paris, 1929-1939), VI, 256-258.

13) İbid., VII, 12.

14) Edward Meade Earle, *Turkey, the Great Powers and the Baghdad Railway: A Study in Imperialism* (New York, 1923), s. 127. Almanya'nın 1880-1914 dönemindeki Yakındoğu politikasına ilişkin incelemeler için bkz. Bernard Vemier, *La Politique islamique de l'Allemagne* (Paris, 1939); E. F. Benson, *Deutschland über Allah* (Londra, 1917); A. Cheradame, *Le Plan pangermanist démasqué* (Paris, 1916); M. Alishan, "Berlin to India, German Use of Pan-Turanism", *Asia* (New York), XVIH (1918), 359-368; Mahmud Muhtar Paşa, *Maziye Bir Nazar: Berlin Muahedesinden Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye Almanya Münasebeti* (İstanbul, 1341); Karl Helfferich, *Die deutsche Türkenpolitik* (Berlin, 1921); Lucien Hubert,

L'Islam et la Guerre (Paris, 1918); Almanya, *Auswärtiges Amt. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette 1871-1914*, ed. Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy ve Friedrich Thimme (40 cilt; Berlin, 1922-1927).

15) İslam birliği fikrinin askerî ve stratejik bir silah olarak formüle edilişinde Alman oryantalistlerinin rolünü abartmak, kolayca düşülen bir hatadır. Örneğin Martin Hartmann, 1914 yılında, iyice düşünüp değerlendirmeden İslam'a aktif bir rol yüklemenin yanlış olacağını yazmıştır. Genel olarak önerdiği tutum, Almanya'nın dinî çatışmalara girmekten kaçınması, ama aynı zamanda Müslümanların dostluğunu kazanmasıdır. Almanya, İttihat ve Terakki'nin devleti canlandırma çabalarına köstek olmamalı, tersine bunları desteklemelidir. Bu, İtilaf Devletleri karşısında Almanya'ya bir avantaj sağlayacaktır. Hartmann'a göre, İtilaf Devletlerinin liderleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne güvenmediklerini pek çok defa ilan etmişlerdir. Bkz. Hartmann, "Islampolitik", *Kolonial Rundschau* (1914), s. 580-604, özellikle s. 597-602. Gerçi Hartmann İslam birliği propaganda kampanyasının yürütülüşüne karışmak istemiyordu, ama birçok Alman bu silahı tecrübesiz Türklerin eline bırakmaya hiç de niyetli değildi. Alman bilginleri ve askerleri yalnızca kampanya planlarına değil, Teşkilât-ı Mahsusa'nın faaliyetlerini yönlendirme girişimlerine yoğun bir şekilde müdahale ettiler.

16) Örneğin bkz. A. Wirth, *Was muss Deutschland an Kolonien haben* (Frankfurt, 1918); C. H. Becker, Deutschland und der Islam (Stuttgart, 1914) ve "Islampolitik", *Welt des Islams*, VI (1918), 101-120; Ernst Jäckh, *Die deutsche-türkische Waffenbrüderschaftwerte* (Stuttgart, 1915); Hugo Grothe, *Die Türken und ihre Gegner* (Frankfurt, 1915) ve *Türkisch-Asien und seine Wirtschaftwerte* (Frankfurt, 1916).

17) Misyon, Aralık 1913'te kırk iki subayla faaliyetlerine başladı ve İtilaf Devletlerinin büyükelçileri tarafından protesto edildi. Kasım 1918'e gelindiğinde, misyonda görevli 600'ü subay yaklaşık 7000 asker vardı. 25.000'i aşkın Alman askeri de başka Osmanlı birliklerine bağlıydı. Bkz. Maurice Larcher, *La Guerre turque dans la Guerre*

mondiale (Paris, 1926), s. 609-615; O. V. K. Liman von Sanders, *Five Years in Turkey* (Annapolis, 1928), s. 2. Diğer yararlı kaynaklar şunlardır: Robert J. Kerner, "The Mission of Liman von Sanders", *Slavonic Review*, VI (1927 ve 1928), 12-27, 344, 363, 543-560, VII (1928), 90-112; *Die Grosse Politik...* cilt XXXVIII; Joseph Pomiankowski, *Der Zusammenbruch des ottomanischen Reiches: Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges* (Zürich, 1928); Ulrich Trumpener, "German Military Aid to Turkey in 1914: an Historical Re-evaluation", *Journal of Modern* History, XXXII (1960), 145-149; Carl Mühlmann, *Deutschland und die Türkei,* 1913-1914 (Berlin, 1929).

18) Eşref Kuşçubaşı'ya (biyografisi için bkz. Ek 1) göre, cihat ilan etme ve Panislamizm'i İtilaf Devletlerine karşı kullanma fikri, bir Alman planıydı ve General von der Goltz tarafından 1914 yılının ilk yarısında Enver Paşa'ya çok ikna edici bir şekilde önerilmişti (Kuşçubaşı'nın 24 Aralık 1961 tarihli mektubu). Ali İhsan Sâbis de, bu fikrin Almanlardan çıktığını, özellikle Alman Askerî Misyonu üyelerinin ve 'Bronsart Paşa'nın bu konuda etkili olduğunu belirtir. *Harp Hatıralarım, II* (Ankara, 1951), s. 23-43.

19) Osmanlı Devleti'yle ittifak kurmak Almanya'ya en azından 180.000.000 Türk lirasına (1918 değerleriyle 800.000.000 dolara) mâl olmuştur. Gerçi birçok Alman bu paranın çoğunun boşa harcandığını düşünmüştür, ama askerî işbirliğinin çok sık kesintiye uğraması, Osmanlı başkomutanlığından kaynaklanmamıştır, aynı görevleri üstlenen Alman birlikleri arasındaki kötü organizasyonun sonucudur. Savaş boyunca Türkiye'ye gönderilen binlerce ton ikmal malzemesine rağmen, Almanya Avrupa'daki harekâtlarını ihmal etmemeye özen göstermiştir (bkz. Larcher, s. 609-615). Ancak, birçok kaynak, Almanların ittifaktan hiçbir zaman memnun olmadığını belirtir. Almanlar, Osmanlı Devleti'nden daha fazla yarar elde edemeyişlerinden rahatsızlık duymuşlar ve Almanya'nın ittifaktaki rolünü abartmışlardır. Pek az Alman, Enver Paşa'nın imparatorluğun toprak bütünlüğünü koruyacağına dair Almanya'nın verdiği sözü tutması konusunda hiç ısrar etmediğine değinir. İslam birliği propaganda kampanyasında Osmanlıların

rolüne yönelik Alman tutumu, büyük ölçüde, bu kampanyanın İtilaf Devletlerinin kolonilerinde beklenen karışıklıkları çıkaramamış oluşuyla açıklanabilir.

20) Eşref Kuşçubaşı dahil birçok yorumcu, ittifak kurulmasının ilkin Enver Paşa tarafından Haziran 1914'te Almanlara teklif edildiğini söylemiştir. Almanlar bu teklifi kabul edince, 2 Ağustos tarihli anlaşmaya kaynaklık eden görüşmeler başlamıştır. İttifaka ilişkin belgeler için bkz. Almanya, Auswärtiges Amt, *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch, 1914*, der. Karl Kautsky, ed. Max Montgelas ve Walther Schucking, (4 cilt; Berlin, 1919), IV, no. 726,723. Ayrıca bkz. Larcher, s. 35-38,605-60: Cari Mühlmann, *Das deutsche-türkische Waffenbündnis im Weltkriege 1914-1918* (Leipzig, 1940). Ahmed Bedevi Kuran (kendisi İttihatçı aleyhtarıdır), Enver Paşa ile Alman büyükelçisi Hans von Wangenheim arasındaki -ittifak kurulmasıyla sonuçlanan- son görüşmelerin o sırada sadrâzam olan Sait Halim Paşa ve Talât Paşa dışındaki bütün nazırlardan gizli tutulduğunu yazar. Bkz. Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele* (İstanbul, 1956), s. 570-571. Cemal Paşa'nın ittifak ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girişine ilişkin görüşmeler hakkındaki görüşü için bkz. *Hatıralar: İttihat-Terakki ve Birinci Dünya Harbi* ed. Behçet Cemal (İstanbul, 1959), s. 121-153 (bundan sonra Hatıralar). Ayrıca bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, IV* (İstanbul, 1955), s. 410-419; *Ziya Şakir, 1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik* (İstanbul, 1943).

21) Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, I (İstanbul, 1943), s. 101-102. Binbaşı Ali İhsan (kendisi genelkurmayda görevliydi) ve Binbaşı Kâzım Karabekir (ikinci istihbarat şubesinin başıydı) Osmanlı-Alman ittifakının ilk evresi için yararlı kaynaklardır. Bkz. Kâzım Karabekir *Cihan Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik* (İstanbul, 1937), s. 432-437; Bayur, III, I, 215-219. 2 Ağustos 1914 tarihli genel seferberlik emri, İngilizleri, Osmanlı Devleti'ni tarafsız tutmaya yönelik yoğun çabalar harcamaya yöneltmiştir. İngiltere, Almanya'nın Osmanlı Devleti'yle ittifak kurma girişimlerinden haberdardı, ancak, çarpışmalar başlayana kadar kurulan ittifakı öğrenemedi. "Türkiye'nin

en eski dostu" böyle bir ittifakın "saçmalığı" konusunda uyarıda bulunnunca, Osmanlı Devleti sözcüleri şu cevabı vermişlerdir: Hiçbir politik önemi bulunmayan Alman askerî misyonunun varlığına rağmen tarafsızlık korunacaktı ve seferberlik emri olası bir Rus saldırısına karşı hazırlıklı olmak için çıkarılmıştı. Bkz. Gooch ve Temperley, XI, 280, 286, 288, 310.

22) Bkz. Halil Menteşe, "Halil Menteşe'nin Anıları", *Cumhuriyet*, LXXXI-II (40 sayılık dizi, 8 Ekim 1946-11 Aralık 1946), bu dönemin olaylarını anlatır. Mehmet Cavit, "Birinci Cihan Harbine Türkiye'nin Girmesi: Maliye Nazırı Cavit Bey'in Hatıraları", *Tanin*, XLI-XLIII (261 sayılık dizi, 15 Ekim 1944-2 Ağustos 1945).

23) Cihadın ne ölçüde Almanlara ait bir düşünce olduğunu belgelemek güçtür (bkz. yukarıda 18. not). Çoğu yorumcu bu varsayımı benimser. Cihat çağrısının başarılı sonuç vermemesinden sonra yazan birçok Alman yazarı, başından beri plana karşı çıktıklarını iddia eder. Benzer şekilde, Türk subaylar da projeye pek sıcak bakmadıklarını hatıralarında belirtirler. Onlar da hatıralarını savaş bittikten sonra kaleme almıştır. Aslında, bütün basılı kaynaklar cihat fikrini karalar. Eğer Enver Paşa bu fikre o denli sıkı sarılmasaydı, cihat ilan edilmesi pek mümkün değildi.

24) Sâbis, II, 36-37; Bayur, III, I, 215-216; Fevzi Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri* (Ankara, 1936), s. 6.

25) Bayur, II, 4, 608-609.

26) İbid., s. 651-652; III, I, 318.

27) Almanların hedeflerinden biri Süveyş Kanalı'ydı; bir başka ana hedef Fas'tı. Kayzerin 9 Eylül 1914 tarihli, esas olarak Fransa'nın koloni askerlerine yönelik bildirisi, Kuzey Afrika'daki 12 milyon Müslüman'ı kazanmak için hazırlamıştı:

> "Alman İmparatoru Hazretleri, Müslüman dünyasına karşı kesinlikle hiçbir savaşa girmeyeceğini ilan eder ve Fransız ordusundan Müslüman esirlerin derhal serbest bırakılmalarını ve İslam dünyasının Halifesi olan Osmanlı Padişahı'na gönderilmelerini emreder." (Larcher, s. 526)

28) Bu analiz, Eşref Kuşçubaşı'nın savaşın başlarında komutanına ilişkin hatıralarına dayanmaktadır. (Kuşçubaşı'yla 1956, 1957 ve 1962'de yapılan görüşmeler; Şubat 1962 tarihli mektupları.)

29) Olaylar göstermiştir ki, cihadın Almanların ürünü olduğu şeklindeki suçlamanın doğruluk derecesi önemsizdir. Almanların esin kaynağı olduğuna dair yaygın kanı, propaganda kampanyasının başarısızlığa uğraması için çalışılması bakımından yeterli olmuştur.

30) Anlaşılan, savaşta ideolojik bir silah olarak Pantürkizm'in vurgulanması, cihat çağrısının başarısızlığıyla İslam birliği rüyasının iflas ettiği iyiden iyiye su yüzüne çıkana kadar önem kazanmamıştır. 1914-1916 döneminde, İslam birliği politikası, Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Müslümanların yardımını sağlamak için canla başla yürütülmüştür. 1916 yılından sonra, laiklik yanlısı İttihatçı yönetim, yurtiçinde İslam'ın otoritesini azaltmaya çalışmış, bir ölçüde başarılı olmuş, bu arada yurt dışında Pantürkizm'e yönelmiştir. Bkz. Emin, s. 174.

31) Eşref Kuşçubaşı bu konuda şunları söylemiştir: O sırada kendisi İngiltere ve Fransa'nın ordularının *yarısıyla* Osmanlı Devleti'ni ağır bir yenilgiye uğratabilecek güçte olmasından endişe duymuştur, ancak Enver Paşa'yla, hele cihat beyannamesi yerine getirilecek bir emir haline geldikten sonra tartışmak pek mümkün değildi. Birçok subay da Eşref Kuşçubaşı'nın düşüncesini paylaşıyordu. Osmanlı Devleti eğer savaşı İslam diniyle fazla yakın bir şekilde ilişkili hale getirirse, Osmanlı ordusunun alacağı bir dizi yenilgi, sıradan bir askerî felaket değil, İslam'ın başarısızlığı diye görülerek halkın moralini çok olumsuz yönde etkileyebilirdi.

32) Sâbis, II, 83. General Sâbis'e göre, Enver Paşa'nın hayalleri, kendisinin, askerî başarı açısından şansı daha yüksek stratejik alternatifleri göz ardı etmesine neden oluyordu. Enver Paşa'nın Orta Asya'da askerî maceralara girme heveslerine rağmen, Alman Başkomutanı (1916'dan sonra) Mareşal Paul von Hindenburg, onun ittifaka duyduğu sınırsız bağlılıktan ve strateji ve taktikleri kavrayışından çok etkilenmişti. Bkz. *Out of My Life*, çev. F. A. Holt, (Londra, 1920), s. 181.

33) Ali Fuad Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları* (İstanbul, 1953), s. 8. Enver Paşa'nın Orta Asya'daki faaliyetleri -bu çalışmanın

kapsamı dışındadır- için bkz. Feridun Kandemir, Şehit Enver Paşa Türkistan'da (İstanbul, 1946) ve *Enver Paşa'nın Son Günleri* (2. basım; İstanbul, 1955); Cemal Kutay, *Ana-Vatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü* (İstanbul, 1962) ve *Enver Paşa Lenin'e Karşı* (İstanbul, 1955); Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihî Mektuplar", *Tanin*, XLII-XLIII (176 sayılık yazı dizisi, 15 Ekim 1944-2 Nisan 1945).

34) Vernier, 16-21.

35) Von Hindenburg, s. 176, 249. Pek çok Alman subayının tersine, Mareşal, Enver'in Kafkaslar'daki maceraları konusunda kuşkular taşımasına karşın, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasından gayet memnundu. Enver Paşa'yı savaşın kaderinin Avrupa'da belirleneceğine inandığı için över, ama Türk komutanlarını askerî eğitimlerinin olmaması, askerî durumu yeterince değerlendiremedikleri ve teknik komuta sorunları konusunda bilgilerinin eksik olması nedeniyle eleştirir. Von Hindenburg ayrıca, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin savaşın idaresine karışmasını ve Osmanlı Devleti'nin iç idarî zaaflarını eleştirir. Adolf Hitler de ittifakı sert bir şekilde eleştirmiştir:

> "...Avusturya'yla, ayrıca Türkiye'yle yapılan ittifak tatmin edici sonuç vermedi. Dünyanın askerî ve endüstriyel bakımdan en büyük devletleri aktif bir saldırı birliğine katıldılar, bir-iki tane eski, güçsüz devlet ise bir araya geldi ve çürümeye mahkûm süprüntüler aktif bir dünya koalisyonuna karşı cüretli bir cephe oluşturma girişiminde bulundu..." *Mein Kampf*, çev. Alvin Johnson, et al. (New York, 1941), s. 955.

36) Von Hindenburg, s. 170-171.

37) İbid., s. 184-185.

38) İbid. s. 210-211.

39) Politika üreten Almanlar da genellikle sorumsuzlardı:

> "Masa başı stratejistlerimiz, hayallerini Orta Asya'daki kampanyanın planlarıyla sınırlamamışlar, ayrıca Uzakdoğu'nun çeşitli yerlerinde kendilerini kaybetmişlerdir." (İbid., s. 293; ayrıca bkz. s. 228-229, 301.)

40) Bu beyanname, "*Hal-i Harb" İrade-i Seniyyesi*, V. Mehmet ve kabinenin sekiz üyesi tarafından imzalanmıştır. Türkçe metin için bkz. *Ceride-i İlmiyye*, 1 (1333/1914), 433-434. *Ceride*, Daire-i Meşihat-ı İslâmiye'nin aylık resmî bülteniydi. İlgili sayıda ayrıca, cihat fetvası ve Enver Paşa'nın silahlı kuvvetlere beyannameleri ve Türkçe, Arapça, Farsça, Tatarca ve Urduca cihat beyannameleri bulunur. Savaş ilan eden beyannamenin yeni yazıya çevrilmiş bir metni için bkz. Sâbis, II, 55-56.

41) *Ceride*, s. 434-436. (Beyanname-i Hümayun). Bkz. Bayur, III, 1, 318-320, beyannamenin birçok bölümü verilerek üzerinde yorumda bulunulur. Yetersiz bir İngilizce çevirisi için bkz. James Brown Scott (ed.) *Diplomatic Documents Relating to the Outbreak of the European War*, (2 bölüm; New York. 1916), s. 322-324. Dönemin bir gazetesinde yer alan bir haber için bkz. *Sabah* 9034 (29 Teşrin-i evvel 1330/1, 1 Kasım 1914). Ayrıca bkz. Christiaan Snouck Hurgronje, *The Holy War "Made in Germany"*, çev. J. E. Gillet (New York, 1915), s. 146 ve devamı.

42) *Ceride*, s. 438; *Sabah*, 9036 (31 Teşrin-i evvel 1330/13 Kasım 1914)

43) Fetva, Daire-i Meşihat-ı İslamiye tarafından resmî savaş ilanıyla aynı gün, 11 Kasım 1914'te yayınlanmıştır. Fetva belki de savaş ilanından daha önceki bir tarihe aittir, çünkü padişahın silahlı kuvvetlere beyannamesinde fetvaya atıfta bulunulur. Orijinal fetvanın, Fetvahane'de çıkan bir yangında yok olduğu sanılmaktadır. Metin için bkz. *Ceride* s. 437-440; Hartmann, s. 589; Bayur, III, 1, s. 320-322. Fetva 15 Kasım 1914 tarihli İstanbul gazetelerinde yayınlanmıştır.

44) Bu soruda yapılan alıntı Kuran'da şöyledir: "Hafif ve ağır savaşa kuşanıp çıkın ve Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihat edin...", ancak "Allah yolunda" ifadesi fetvada atlanmıştır. Bunun nedenleri açık değildir. Belki, "dövüşme" (*cahada*) fiilinin herkesin şer kuvvetlere karşı dövüşme yükümlülüğü anlamı vurgulanmak istenmiştir.

45) Hartmann, s. 591-592. Hartmann'a göre, ilk soruda sultandan "Padişah-ı İslâm" diye bahsedilmesi, padişahın dünyevî gücünün altını

çizmek amacına yöneliktir, bu da o sırada Osmanlı Devleti'nden imparatorluk ve padişahtan imparator diye bahsetmek eğiliminin bir yansımasıdır. İlk iki soruda ifade edilen yükümlülüğün niteliği üzerinde duran Hartmann, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki Batı etkisiyle, askerliğin ulusal veya laik bir yükümlülük haline geldiğini kaydeder. Söz konusu düşünce İslam geleneğine yabancıysa da, fetvada askerlik yükümlülüğü ulusal değerler çerçevesi yerine klasik dinî çerçeveye yerleştirilmeye çalışılmış olabilir.

46) Yukarıda bahsedilen fetva, o sırada yayınlanmış tek fetva değildi. Yine Hayri Efendi'nin (1867-1921) imzasını taşıyan başka bir fetva, Cuma vaazlarında padişahtan cihat adına yaptıkları için gazi diye bahsedilmesini caiz kılıyordu. Bu fetvanın tarihi bilinmemektedir, ancak Hayri Efendi şeyhülislamken 1914 ile 1916 yılları arasında yayınlanmıştır. Necef'teki Şiî ulemadan biri tarafından Farsça yazılmış bir başka fetva da, İstanbul'da cihat fetvasının yayınlanışıyla yaklaşık aynı zamanda yayınlanmıştır. Necef fetvasından parçaların Türkçe çevirisi *Tanin* gazetesinde çıkmıştır (2187,6 Kânun-ı sani 1330/2 Ocak 1915). Bu fetvadan alıntılar için bkz. Bayur, III, l, 325.

47) *Ceride*, s. 454.

48) Beyannamenin Türkçe metni için bkz. Ceride s. 454-456 ve Arapça, Farsça, Tatarca ve Urduca çevirileri için s. 459-480. Ayrıca Bayur, III, l, 322-324; Emin, s. 174-177; André Mandelstam, *Le Sort de l'empire Ottoman* (Paris, 1917), s. 372-373, beyanname üzerine yorumlar bulunur.

49) Tevbe Suresi; 41. ayet. Bu defa, "Allah yolunda" ifadesi metinde yer almıştır. Bayur şu sonuca varır: Belki de bu ayetin cihat ilanında böylesine önemli bir rol oynamasının nedeni, 1914'teki durumun, hicretin 9. yılında, ayet indiği sırada İslam devletinin durumuna benzemesidir. O tarihte, Müslüman orduları ilk defa güçlü bir Hıristiyan kuvvetiyle karşılaşmış ve ilerlemek konusunda isteksiz davranmıştı (bkz. III, l, 320-321).

50) Tevbe Suresi, 38. ve 39. ayetler.

51) *Ceride*, s. 457-458.

52) Tevbe Suresi, 14. ayet.

53) Bu törenlere ilişkin bilgiler, o sırada geçici olarak Harbiye Nezareti'nde görevlendirilen Eşref Kuşçubaşı'yla yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Kuşçubaşı'nın anlattıkları, Kâzım Karabekir, Liman von Sanders ve Larcher'inkilere benzerdir. Ayrıca bkz. Sabah, 9038 (2 Teşrin-i sani 1330/15 Kasım 1914).

54) Eşref Kuşçubaşı ile 25 Mart 1957 tarihli görüşme.

55) Örneğin bkz. *El-İttihadu'l-Osmanî* (Beyrut/Şam) gazetesinde cihat üzerine 1914 yılı Kasım ve Aralık aylarında yayınlanan yazılar. 29 Aralık 1914'te yayınlanan bir yazıda, Mekke Şerifi Emir Abdullah'ın geniş bir toplulukla beraber cihada gönüllü olarak katıldığı ve Şerif Hüseyin'in bütün Hicaz'da cihat çağrısını dağıttığı bildirilir.

56) Bu propagandanın bir örneği, 1914 yılı Kasım ayının ikinci yarısında Medine'de Hz. Muhammed'in kabri başında yapılan törenlere ilişkin gazete haberidir. "20.000 coşkulu vatandaşın" katıldığı bir mitingle, peygamberin sancağı, bir sancaktara sunulmuş, o da bunu 15 Aralık'ta Şam'a ve 20 Aralık'ta Kudüs'e götürmüştür. Bu konvoyun daha az renkli bir anlatımı için bkz. *Nâsıf ebu-Zeyd El-Asr ed-Demevî* (Şam, 1923)

57) Yunus Nadi (1880-1945), Cumhuriyet gazetesinin kurucusudur ve uzun süre mebusluk yapmıştır. Kısa biyografisi için bkz. İbrahim Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* (İstanbul, [1946]) s. 406.

58) "Allah Yardımcıları Olsun!" *Tasvir-i Efkâr*, 1248 (21 Teşrin-i evvel 1330/3 Kasım 1914).

59)"Cihadımızın Ehemmiyet ve Kıymeti", *Tasvir-i Efkâr*, 1250 (23 Teşrin-i evvel 1330/5 Kasım 1914)

60) "Cihad Yolunda", *Tasvir-i Efkâr*, 1258 (31 Teşrin-i evvel 1330/14 Kasım 1914).

61) "İslâm'ın Günü", *Tanin*, 2119 (2 Teşrin-i sani 1330/15 Kasım 1914).

62) Muhittin [Birgen], "Harp ve Alem-i İslâm", *Tanin*, 2116 (30 Teşrin-i evvel/12 Kasım 1914).

63) İbid. Bu yazı çıktığı zaman, Mısır'ı fethetmekle görevlendirilen Cemal Paşa, henüz, Süveyş Kanalı harekâtı hazırlıklarına başlamak için Suriye'ye doğru yola çıkmamıştı. Cemal Paşa, İstanbul'da yaptığı bir veda konuşmasında Mısır'ı fethetmeden dönmeyeceğini söyledi (*Hatıralar*, s. 155-156). Kimi yazarlar, genellikle cihat ilanına karşı olanlar (bilhassa Kâzım Karabekir), bu yazının İngilizlere hayatî önem taşıyan askerî bilgi verdiğine inanırlar. Durumun böyle olmadığı şuradan anlaşılmaktadır: Basılmış İngiliz dokümanlarında, daha Ağustos 1914'te Mısır'a yönelik Osmanlı planlarına birçok atıfta bulunulur. Bkz. Scott, 1083, no. 51-52; 1091, no. 66; 1106, no. 89.

64) "İngiltere ve Âlem-i İslâm", *Tanin*, 2128 (11 Teşrin-i sani 1330/24 Kasım 1914).

65) "Beyanname-i Cihad", *Tanin*, 2130 (13 Teşrin-i sani 1330/26 Kasım 1914).

66) Almanların padişaha cihat ilan ettirmeye yönelik çalışmalarından İngilizlerin haberdar olduğu, İstanbul'daki İngiliz büyükelçisinin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 30 Ağustos 1914 tarihli bir telgraftan anlaşılmaktadır:

> "...Bugün güvenilir kaynaklardan öğrendiğime göre, Berlin'de gerekirse Almanların cihat ilanını teşvik edeceği kabul edilmektedir..." (Scott, 1082, no. 48).

67) *Cihad-ı Mukaddes Farzdır* (İstanbul, 1332/1914), aktaran Enver Koray, *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası*, 1729-1955 (2. basım; İstanbul, 1959), s. 62.

68) Schaich Salih Aschscharif Attunisi, *La Vérité au Sujet de la Guerre sainte* (Bern, 1916). Fransızca baskısı, 16 Kasım 1914 tarihini taşır. Türkçe versiyonu mevcut değildir. Eşref Kuşçubaşı'ya bağlı ajanlar Müslümanların yaşadığı birçok bölgede bu kitapçığı dağıtmışlardı. Kuşçubaşı'ya göre, kitapçık, içerik ve biçim bakımından düzinelerce benzerinden biriydi. Şeyh Salih, Trablusgarp Savaşı'nda (1911-1912) Derne bölgesinde Enver ve Eşref Beylerle birlikte çalışmıştı. Kuşçubaşı, şeyhi, iyi bir Teşkilât-ı Mahsusa ajanı ve İslam birliği ideali için etkili bir sözcü olarak niteler (Eşref Kuşçubaşı'yla 17 Haziran 1961 tarihli görüşme). Şeyh Salih, Birinci Dünya Savaşı'nda faal ol-

masına rağmen, Alman yanlısı propagandacı Abdülaziz Şâvîş kadar tanınmaz. Bkz. Schaich Schavisch Abdul Aziz ve Abdul Malik Hamza, "Der Panislamismus, seine Bedeutung und seine Grenzen", *Islamische Welt*, II (1916), 65-68. Padişahın silahlı kuvvetlerine beyannamesinin yayınladığı gün, Şâvîş de ona benzer Arapça bir bildiri yayınlamıştır. Bkz. Bayur, III, I, 324.

69) Şeyh Salih, s. 4.

70) İbid.

71) LX: 8, 9; IX: 7.

72) Şeyh Salih, s. 5.

73) İbid., s. 6.

74) IX: 41.

75) Şeyh Salih, s. 7.

76) VIII: 66.

77) Şeyh Salih, s. 10.

78) İbid., s. 11.

79) İbid.

80) Cihada katılan kişinin görevleri ve nitelikleri ve cihadın nasıl yapılması gerektiği üzerine geniş bir literatür vardır. Kurallara uygun davranmamak cihadı sıradan bir savaş düzeyine düşürür ve savaşçı, eğer ölürse, şehitlik mertebesinden ve cennetteki ebedî hayatından yoksun kalır.

81) Şeyh Salih, s. 12.

82) 111: 27,114.

83) Hüsameddin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, ed. Samih Nafiz Tansu (İstanbul, 1957), s. 186.

84) Almanya'nın cihat ilan edilmesine ilişkin tavrına sert bir eleştiriyi Adolf Hitler yöneltir:

> "...'Cihat' et kafalı Almanlarımızda artık başkalarının bizim için kanlarını dökecekleri beklentisi yarattı, sevindirdi onları -çünkü bu korkakça spekülasyon... böylesi bütün umutların sessiz anasıdır- ama gerçekte İngiliz silahlarının ateşi ve

patlayan bombaların gürültüsü arasında kayboldu gitti... Bir sakatlar topluluğunun güçlü bir devleti güç duruma sokması imkânsızdır" (*Mein Kampf*, s. 957).

85) Eşref Kuşçubaşı'yla 10 Şubat 1962 tarihinde yapılan görüşme.

86) İbid.

87) Sâbis, II, 57. Türkistan'daki Teşkilât-ı Mahsusa faaliyetlerinin biraz romantikleştirilmiş bir anlatısı için bkz. Kutay, *Ana-Vatan'da...*

88) Emin, s. 180-186.

İKİNCİ BÖLÜM

89) Lewis, s. 235-236.

90) Tanıklardan bazıları, tahkikat sırasında Meclis-i Mebusan veya Âyan üyesiydiler. Bu tahkikat için bkz. *Harp Kabinelerinin İsticvabı* (İstanbul, 1933). Bu kitap, Meclis-i Mebusan tarafından basılan bir raporun eksik bir özetidir. Bu rapor, *Meclis-i Mebusan Zabıtları*, Üçüncü Devre, Neşir No: 521 (İstanbul, 1334) içindedir. Beşinci Şube'nin oturumları 5 Kasım 1918'den, VI. Mehmet tarafından parlamentonun dağıtıldığı 21 Aralık 1918 tarihine kadar sürmüştür.

91) Bu üç paşa, 26 Kasım 1918'de çalışmalarına başlayan özel bir mahkeme tarafından gıyaben yargılanmıştı. Enver ve Cemal Paşalar, 1919 Ocak'ında ordudan atıldılar. Bu sırada, diğer cemiyet üyelerinin gözaltına alınması devam ediyordu. Bu grup Nisan 1919'da yargı önüne çıkarılmıştır.

92) *Harb Kabinelerinin İsticvabı*, s. 170.

93) İbid., s. 245-246. Teşkilât-ı Mahsusa, üyelerinin çoğunu, hapishanelerden değil, ordudan seçmişti.

94) İbid., s. 285, 307-309.

95) İbid., s. 465 ve devamı. Örneğin, Teşkilât-ı Mahsusa ajanları Haziran 1913'te Sadrâzam Mahmut Şevket Paşa'nın katillerini takip etmekle görevlendirilmiştir. Bu operasyon için bkz. Eşref Kuşçubaşı,

"Tarihe Benden Haberler", (İzmir, 1923-1963) Bu manüskrinin (Eşref Kuşçubaşı'nın hatıraları) parçaları, Cemal Kutay tarafından yayımlanmıştır. *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi* (20 cilt; İstanbul, 1956-62), XVII, 9, 982-89 ve passim. İsmail Canbulat Balkan Savaşı esnasında Teşkilât-ı Mahsusa'nın üyesiydi.

96) Eşref Kuşçubaşı'yla görüşme, 14 Mart 1956. Eşref Kuşçubaşı "güvenilmezlik" kavramını kimi nazırların Enver Paşa'nın politikalarını kayıtsız şartsız desteklememeleri şeklinde tarif etmiştir.

97) Enver Paşa (1882-1922) hatıralarını yazmamıştır. Talât Paşa (1874-1921) öldürülmeden kısa bir süre önce kariyerin kısa bir hikâyesini yazmıştır. Burada Talât Paşa, Teşkilât-ı Mahsusa'dan söz açmaz, oysa Enver Paşa'nın teşkilâtla bağlantısı hakkında pek çok şey bildiği tahmin edilebilir. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın (ed.), *Talât Paşa'nın Hatıraları* (İstanbul, 1946). Cemal Paşa'nın (1872-1922) hatıralarının birçok basımı mevcuttur (Almanca, İngilizce ve üç tane Türkçe). Teşkilât-ı Mahsusa'ya kısa değinmeler için bkz. *Hatıralar*, s. 61, 163, 229. Kuşçubaşı birçok kere, Cemal Paşa'nın Teşkilât-ı Mahsusa hakkında çok şey bildiğini söylemiştir. Kendisi Arap Yarımadası'nda teşkilâtın operasyonlarının bölge sorumlusuyken, teşkilât hakkında Cemal Paşa'yla pek çok söyleşi yapmıştır.

98) George MacMunn ve Cyril Falls, *Military Operations, Egypt and Palestine* (2 cilt; Londra, 1928-30). Ayrıca bkz. Gooch ve Temperley; Larcher; E. Brémond, Le Hedjaz dans la Guerre mondiale (Paris, 1931); George Antonius, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement* (4. basım; New York, 1946).

99) Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele* (2 cilt; Ankara, 1955-56), I, 88-90. Bıyıklıoğlu, bu bilgiyi, Teşkilât-ı Mahsusa üyesi ve daha sonra mebus olan Fuad Balkan'la yaptığı bir mülakattan ve yine Teşkilât-ı Mahsusa üyesi olan Lütfi Süman'ın yazdığı bir mektuptan elde etmiştir. Fuad Balkan'ın anıları şu başlık altında yayınlanmaktadır: "İlk Türk Komitacısı Fuad Balkan'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, II (31 Mayıs 1962'de başlayan yazı dizisi).

100) *Hatıralar ve Vesikalar*: Cemal Paşa'nın Hatıratı üzerine Tetkikler (İstanbul, 1933) s. 89-92.

101) 28 Mart 1957 tarihli görüşme.

102) Örneğin Ertürk (s. 226), Kafkaslar'daki Teşkilât-ı Mahsusa'yı bu isimle anar.

103) Eşref Kuşçubaşı'yla 28 Mart 1957'de yapılan görüşme. Bkz. Ek I.

104) Eşref Kuşçubaşı'nın 9 Şubat 1962 tarihli mektubu.

105) Bkz. üçüncü bölüm, üçüncü kesim.

106) Bıyıklıoğlu 1,73-74.

107) *Galip Vardar, İttihat ve Terakki İçinde Dönenler* ed. Samih Nafiz Tansu. (İstanbul, 1960), s. 243,274. Diğer Teşkilât-ı Mahsusa ajanlarının bir listesi Ek II'de verilmiştir.

108) Vardar, s. 276. Teşkilât-ı Mahsusa, Cemal Paşa'nın Ocak 1914'te örgütlediği ve halkın "Yeni Hafiye" adını verdiği gizli polis kuvvetleriyle karıştırılmamalıdır.

109) İbid., s. 274.

110) Ertürk, s. 115-116.

111) Teşkilât-ı Mahsusa'nın amaçlarının genel bir değerlendirmesi için bkz. Vardar, s. 276-286.

112) Örneğin, Teşkilât-ı Mahsusa ajanları Şubat 1914'te, İttihatçı aleyhtarı politik faaliyetlerde bulunduklarından şüphe ettikleri 1300 subayın ordudan temizlenmesinde Cemal Paşa'nın gizli polisiyle işbirliği yaptı.

113) Vardar,s. 274-275.

114) Ertürk, s. 109-110.

115) Mevlevî Taburu aşağıda ele alınmıştır.

116) Larcher, s. 573 ve devamı.

117) Örneğin Eşref Kuşçubaşı, masa başı stratejisti dediği Hüsameddin Ertürk'e pek değer vermez. Oysa, Ertürk anılarında Kuşçubaşı'yı över (s. 189-190):

> "İttihat ve Terakki tarihinin, Teşkilât-ı Mahsusa'ya ait devirlerin hatıraları içinde ve Cihan Harbi'nin en hayatî yerinde ... Eşref Bey'den bahsetmemek mümkün değildir. ... İşte

bu tarihten (1908) itibaren Eşref Kuşçubaşı adı ile hayatını memleket davasına bağlamış bir vatanperverle karşılaşıyoruz. ... İyi bir Teşkilât-ı Mahsusacı idi. Bu demekti ki, mücadeleden bıkmayan, sarsılmayan, müşkülâttan kaçmayan bir insan karakterini taşıyordu."

118) Eşref Kuşçubaşı, 1917'de esir düştüğü zaman, talih eseri, üzerinde askerî üniforma vardı ve casus olarak değil, savaş esiri olarak muamele gördü. Kendisini yakalayan Araplar ve hapseden İngilizler onun bir general olduğunu sanmışlardı.

119) Aşağıda, III. Bölüm, üçüncü kesimde Süleyman Askerî'den bahsedilecektir. Selim Sami (1877-1927) Türkistan'daki faaliyetlerden sorumluydu ve savaştan sonra da orada kaldı. 1922 yılında Enver Paşa bir çarpışmada öldüğü zaman onunla birlikteydi. Selim Sami, Türkistan'da o sırada Bağımsız Buhara Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı olan ve bugün İstanbul'da yaşayan Osman Hocaoğlu'yla birlikte çalıştı (Hocaoğlu'yla 9 Şubat 1962'de yapılan görüşme). Osman Hocaoğlu şu anda hatıralarını yazmaktadır ve bir yazısı yayınlanmıştır: "Enver Paşa Buhara'da Kalsa İdi", *Yakın Tarihimiz*, I (1962), 78-79.

120) Abdülkerim el-Hattâbî ile 14 Temmuz 1962 tarihli görüşme.

121) Eşref Kuşçubaşı'nın 9 Şubat 1962 tarihli mektubu.

122) İbid. Tahminlerini Mehmet Emin'in *Harb-i Umumîde Osmanlı Cepheleri Vakayii* (İstanbul, 1338) isimli eserine dayalı olarak yapan Larcher (s. 602-604) Osmanlı İmparatorluğu'na toplam savaş maliyetinin 500.000.000 lira (1920 değerleriyle yaklaşık 1.800.000.000 dolar) olduğunu hesaplamıştır. Bu miktarın 25.000.000 lirası, Suriye'deki 4. Ordu'nun gizli fonlarına gitmiştir. Cemal Paşa, bu paranın bir kısmını, komutası altındaki *Teşkilât-ı Mahsusa* ajanlarına, kendilerine Harbiye Nezareti'nden gelen fonların yanı sıra ilave gelir sağlamak için vermiştir.

123) Bkz. F. A. K. Kress von Kressenstein, *Zwischen Kaukausus und Sinai* (Berlin, 1921).

124) Eşref Kuşçubaşı ile 25 Mart 1957'de yapılan görüşme.

125) İbid.

126) Osmanlı İmparatorluğu'nda görev alanları birbirleriyle kesişen istihbarat servisleri sorununa değinen bir kaynak için bkz. Aziz Bey, *Suriye ve Lübnan fi'l-Harbi'l-Âlemiyye* Türkçe'den çev. Fuad Maydani (Beyrut 1933), s. 1, 63-64 ve passim.

127) Eşref Kuşçubaşı'nın 9 Şubat 1962 tarihli mektubu. V. Mehmet, Enver Paşa'nın cihadı yayma girişimlerini desteklemiştir, bunun nedeni, öyle anlaşılıyor ki, Müslümanları İslam'ın düşmanlarına karşı savaşmak için yüreklendirmenin kendi görevi olduğuna inanmasıydı. V. Mehmet'in kardeşi ve halefi olan Vahdettin (VI. Mehmet, 1918-1922) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amansız bir düşmanıydı; İslam birliği propaganda kampanyasına başından beri karşı olmuştu.

128) Vardar, s. 285-286.

129) Eşref Kuşçubaşı'yla 9 Şubat 1962 tarihli görüşme. Ayrıca bkz. Larcher, s. 97-98. Dört yıl süren savaştan sonra, İttihatçı liderler Almanya'ya kaçmaya hazırlanırken bile, Enver Paşa hâlâ İslam birliği kampanyasını sürdürme planları yapıyordu. Hüsameddin Ertürk'e şöyle dediği belirtilmektedir:

> "Hüsamettin Bey, Teşkilât-ı Mahsusa'ya ait bütün evrak ve defterleri muhafaza edecek ve bizimle devamlı muhabere eyleyeceksin, sana Ahmet İzzet Paşa lazım gelen nakdî yardımı yapacak, adamlarımız çizdiğimiz yolda yürüyecek, birbirimizi haberdar edeceğiz..." (Vardar, s. 274.)

130) Eşref Kuşçubaşı'nın 9 Şubat 1962 tarihli mektubu.

131) Gooch ve Temperley, XI, 1, 257, s. 437 ve 438.

132) 28 Mart 1957 tarihli görüşme

133) Scott, 1083, no. 51

134) İbid., s. 1091, no 66.

135) İbid., s. 1106, no 89.

136) İbid., s. 1107, no 90

137) 9 Şubat 1962 tarihli görüşme.

138) Scott, 1108, no 91; ayrıca no. 92,

139) İbid., s, 1118-1119, no. 109.

140) İbid., s. 1113. no 100.

141) İbid.

142) İbid., s. 1125-1126, no 115.

143) Prüfer'in anıları 1929'da Viyana'da basılmıştır, ancak elimizde bulunmamaktadır.

144) Scott, 1130, no 124.

145) İbid., s. 1139. no 127.

146) Eşref Kuşçubaşı'yla 6 Şubat 1962 tarihli görüşme.

147) Scott, 1139, no 127.

148) Eşref Kuşçubaşı'yla 8 Şubat 1962 tarihli görüşme.

149) Scott, 1139, no 127.

150) Eşref Kuşçubaşı'yla 8 Şubat 1962 tarihli görüşme.

151) Scott, 1139, no 128.

152) Bkz. aşağıda üçüncü bölüm, üçüncü kesim.

153) Mevlevî Taburu hakkında kısa bir bilgi için bkz. Veled Çelebi İzbudak, "Hatıralarım", ed. Enver Behnan Şapolyo, *Canlı Tarihler*, IV (İstanbul, 1946), s. 54-55. Daha geniş bilgi, taburun kumandan vekilinin oğluyla Eylül 1955'te Cemal Kutay'ın yaptığı görüşmenin notlarından elde edilmiştir. Ayrıca bkz. Hatıralar, s. 156-157.

154) Eşref Kuşçubaşı'yla 10 Şubat 1962'de yapılan görüşme.

155) Veled Çelebi'nin kısa bir biyografisi için bkz. *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s. 196.

156) Mevlevîler, Celâleddin-i Rumî'yi (1207-1273) tarikatlerinin pîri sayarlar. Tarikatin lideri olan Çelebi Efendi, onun soyundan gelen bir kimsedir.

157) Temmuz 1332 tarihli *Harb Mecmuası*'nda (Harbiye Nezareti yayınıdır) tabur mensupları atış talimi yaparken çekilmiş bir fotoğraf bulunmaktadır. Mevlevîlerin savaşa katılımından propaganda açısından en yüksek yararı sağlamak için dergi ve gazetelerde sık sık taburun faaliyetlerine ilişkin haberler yayınlanırdı.

158) *Hatıralar*, s. 180-181. 4. Ordu'ya mensup askerlerin birçoğu Arap'tı.

159) Eşref Kuşçubaşı'yla 10 Şubat 1962 tarihli görüşme.

160) Scott, 1139-1140, no 129.

161) İbid., s. 1173, no 154,155.

162) Şeyh Şâvîş, 1924 yılında, Kahire'deki İngiliz otoritelerin daveti üzerine, Hizbü'l-Vatanî'nin başına geçmek için Mısır'a dönmüştür. İngilizler bu örgütü Said Zağlul'a karşı kullanmayı ümit ediyorlardı. Hareket başarısız olunca, Şâvîş çalışmalarının karşılığı olarak İlköğretim Direktörü yapılmış, ölünceye dek (1929) bu görevde kalmıştır.

163) Scott, 1175, no. 160; 1178, no. 165.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

164) Bu sorunların uluslararası boyutlarının bir değerlendirmesi için bkz. William C. Askew, *Europe and Italy's Acquisition of Libya*, 1911-1912 (Durham, 1942) ve başka referanslar için söz konusu kitapta verilen bibliyografya, s. 275-290.

165) Ertürk, s. 76. Gönüllü subaylar direniş hareketinin başına geçtikten sonra bile, o sırada Selânik'te sürgünde bulunan Abdülhamit hâlâ karamsardı.

166) İtalyan askerlerin Derne'ye çıktığı gün, Yemenli İmam Yahya ile bir barış antlaşması imzalanmıştı. Bkz. Bayur, II, I, 46.

167) 13 Şubat 1962 tarihli görüşme.

168) Kuzey Afrika'da İtalya'ya karşı Osmanlıların yürüttüğü mücadelenin bir özeti için bkz. E. E. Evans-Pritchard, *The Sanusi of Cyrenaica* (Londra, 1949), özellikle s. 100-133. İtalya'nın harekâtı resmî değerlendirişi için bkz. *La Fonnazione de l'Impero coloniale italiano* (Roma, 1938). Özellikle bkz. cilt 1, s. 247-418, "La Guerra italo-turco", s. 469-485, "La Libia durante la Guerra mondiale".

169) Fedai Zabitan'ın kısmî bir listesi bkz. Ek II.

170) Kutay, *Türkiye İstiklâl ve* ..., XVII, 9, 975 ve devamı. Bkz. Ali Haydar [Alpagut], 1327-1328 Türkiye-İtalya Harbi Tarih-i Bahrîsi (İstanbul, 1339), bu kitapta Osmanlı donanmasına karşı İtalyan

harekâtları anlatılır.

171) Bu soruna ilişkin Osmanlı bakış açısı için bkz. Hasan Sim, *Hukuk-u Düvel Nokta-i Nazarından Osmanlı-İtalya Muharebesi* (İstanbul, 1330).

172) Eşref Kuşçubaşı'ya göre, "Mısır üzerinde İngiliz kontrolü o kadar güçlüydü ki, Mısır'ın hâkimi ile İtalya arasındaki bir savaşta İngiltere Mısır'ın tarafsız olduğunu ilan edebiliyordu!" (27 Ağustos 1962 tarihli görüşme)

173) Evans-Pritchard'ın tahminlerine göre (s. 108) işgal sırasında Trablus'ta 5000 ve Bingazi'de 2000 Osmanlı askeri bulunuyordu, ancak yazar garnizonların tam hazırlıklı olmadığını kaydeder. İtalyanların yaptığı bir tahmine göre, toplam Osmanlı kuvveti yaklaşık 4200 kişiydi. Francesco Coro, *Settanta-sei Anni di Dominazione turca in Libia* (Roma, 1937), s. 21. Eşref Kuşçubaşı ise, bölgedeki toplam Osmanlı kuvvetinin -Bedevi yardımcı kuvveti dahil- yaklaşık 1000 kişi olduğunu söylemiştir. Bu kişilerin çoğu eğitilmemişti, bunlar bölgeden toplanmış kuvvetlerdi ve topları da yoktu. İtalyan işgal kuvveti, süvari ve topçu birlikleri dahil 34.000 kişiydi. İtalya 1915'te Dünya Savaşı'na girdiği zaman, Kuzey Afrika'daki toplam kuvveti 60.000 kişiye ulaşmıştı.

174) 13 Şubat 1962 tarihli görüşme.

175) Ertürk, s. 76-80.

176) Kuzey Afrika'daki harekâtlar için ayrılan fonların yeterli düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. İki grubun bölgeye nasıl geldiği Eşref Bey'in anılarında anlatılır: "Tarihe Benden Haberler". Trablus ve Bingazi'deki harekâtlara ilişkin günlüğünden parçalar ve birkaç fotoğrafı Kutay tarafından yayınlanmıştır: Türkiye İstiklâl ve ..., XVII, 9759-9791. Ayrıca bkz. Kutay, *Atatürk-Enver Paşa Hâdiseleri* (İstanbul, 1956), s. 1-7.

177) 28 Ağustos 1962 tarihli görüşme.

178) 7 Haziran 1962 tarihli görüşme. Mısır'daki Genç Müslümanlar Birliği'nin Genel Başkanı Ahmed Salih Harb, 1905'te Mısır Harp Okulu'ndan ve 1907'de (İstanbul) Harbiye'den -erkan-ı harbiye

yüzbaşısı olarak- mezun olmuştur. 1907'den 1915'e dek, Batı Sahra'da bir deve süvarileri müfrezesinin komutanı olarak çeşitli mevkilerde görev yapmıştır. 1915'ten 1918'e kadar, Seyyid Ahmed eş-Şerîf es-Sünusî'nin (Nuri Bey komutasındaki) ordusunda hizmet vermiş, 1918 yılında Seyyid Ahmed kendisini Afrika'daki Sünusî ordularından kalan kuvvetlerin komutanlığına atamıştır. 1918'de Seyyid Ahmed'le Kuzey Afrika'dan ayrılır ve Mütareke'den sonra Ankara'da bulunan Seyyid Ahmed ile Şeyh Abdülaziz Şâvîş'in yanına gider. Millî mücadelede İsmet İnönü komutasında Türk ordusunda hizmet vermiş ve 1924 affından sonra askerî kariyerine devam etmek üzere Mısır'a dönmüştür. Nihayet Mısır ordusunda generalliğe yükselmiş ve 1939'da savaş bakanı olmuştur.

179) Salih Harb, görevinden ayrılmadan ve Seyyid Ahmed kuvvetlerine katılmadan bir yıldan kısa bir süre önce Mersa Matruh kumandan vekilliğine atanmıştı.

180) Bu sayılar, Eşref Kuşçubaşı'yla 19 Haziran 1961 tarihinde yapılan görüşme sırasında "Tarih Benden Haberler"in bir parçasına dayanılarak elde edilmiştir.

181) George Rémond, *Aux Camps turco-arabes: Notes de Route et de Guerre en Cyrénaique et en Tripolitaine* (Paris, 1913), s. 28 ve devamı. L'Illustration'un muhabiri olan Rémond, 1912 yılı Ocak-Mayıs ayları arasında karayoluyla Tunus'tan Mısır'a geçmiştir, bu arada yol üzerindeki Osmanlı kamplarının çoğunu ziyaret etmiştir. Bölgede bulunan bir başka muhabirin kitabı da şudur: G. F. Abbott, *The Holy War in Tripoli* (New York, 1912). Abbott'ın çalışması, Rémond'un kitabından daha az ayrıntılıdır. Ayrıca Abbott'ın şu yazısına bkz. "The Tripolitanian War from the Turkish Side", *Quarterly Review*, CCXVII (1912), 249-264.

182) Rémond, s. 66.

183) İbid., s. 28 ve devamı.

184) İbid., s. 47-49.

185) 27 Ağustos 1962 tarihli görüşme.

186) 19 Haziran 1961 tarihli görüşme.

187) Muhittin Bey, "Oğuz ve Ertuğrul" takma adıyla, Trablus'taki direniş hareketini anlatan Türkçe pek az eserden birini yazmıştır. Kitabı elde edilemediği için bu çalışmada kullanılamamıştır. Ayrıca Gazzeli Cemal'in Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda yaşadığı tecrübeleri anlattığı şu kitaba bkz. *Türk Katilleri* (İstanbul, 1331).

188) Nisan 1912'de, askerî eğitim görülen bu okula 250 ile 300 arasında genç erkek kayıtlıydı. Haziran 1912'de Enver Bey, 365 genci, Bingazi ordusunda ve sivil idarede çeşitli mevkiler üstlenecek şekilde eğitilmek üzere İstanbul'a göndermiştir. Bunlardan ilk otuz kişi 1914 yılında dönmüş ve Seyyid Ahmed'in kuvvetlerine katılmıştır. (Bkz. Evans-Pritchard, s. 111, Rémond, s. 167 ve devamı.)

189) Eşref Kuşçubaşı'yla 18 Haziran 1961 tarihli görüşme.

190) Bu organizasyonun ayrıntıları için bkz. Rémond, s. 186-187.

191) Eşref Kuşçubaşı'yla 11 Şubat 1962 tarihli görüşme.

192) Evans-Pritchard s. 112-113.

193) Antlaşmanın hükümleri için bkz. J. A. R. Mariott, *The Eastern Question: An Historical Study* (4. baskı: Londra, 1940), s. 442.

194) Gooch ve Temperley, IX, I, 431-433, no 459.

195) Eşref Kuşçubaşı ile 18 Haziran 1961 tarihli görüşme.

196) İbid.

197) Eşref Kuşçubaşı, "Tarihe Benden Haberler", sayfa numarası yok.

198) Evans-Pritchard, s. 114.

199) İbid.

200) Salih Harb ile 9 Haziran 1962 tarihli görüşme. Ayrıca bkz. Evans-Pritchard, s. 121.

201) 9 Haziran 1962 tarihli görüşme.

202) Aziz Ali el-Mısrî ile 13 Temmuz 1962 tarihinde yapılan görüşme. Bu görüşmede ve daha sonra, Eylül 1962'de yapılan görüşmede Aziz Ali Bingazi'den ayrılmasının nedenlerini açıklamaya yanaşmamıştır.

203) Salih Harb ile 9 Haziran 1962 tarihli görüşme.

204) Evans-Pritchard, s. 109 ve devamı.

205) Von Hindenburg, s. 176. Mareşal, Alman yardımının aşiretler üzerinde canlandırıcı bir etki yaptığı kanısındadır. Ona göre, Kuzey Afrika'daki harekât, Almanya için o sırada sanılandan çok daha büyük pratik avantaj sağlamıştır.

206) Vernier, s. 16-21.

207) 9 Haziran 1962 tarihli görüşme.

208) Evans-Pritchard, s. 125-126.

209) P. G. Elgood, *Egypt and the Army* (Londra, 1924), s. 270-274.

210) Larcher, s. 513-514.

211) Bkz. W. T. Massey, *The Desert Campaigns* (Londra, 1918), s. 150 ve passim, bu harekâtı anlatır. Salih Harb'e göre (7 Haziran 1962 tarihli görüşme), Cafer el-Askerî, Mersa Matruh'ta hafif bir yara almıştı. Hem Cafer el-Askerî hem de Nuri Said, Osmanlıların davasına bağlılıklarını kaybederek orada esir düşmeyi tercih etti. Daha sonra her ikisi de, Hicaz'da Şerif Hüseyin'in ordusunda görev yapmıştır.

212) Larcher, s. 519-521.

213) Şu anda Cenevre'de yaşayan Osman Fuad Efendi, V. Murat'ın torunudur.

214) Salih Harb ile 7 Haziran 1962 tarihli görüşme. Ali Dinar'ın isyanını kısaca anlatan bir kaynak Binbaşı Hasan Kandil'in kitapçığıdır: *Fatih Dârfûr sene 1916* (İskenderiye, 1356/1937). Ayrıca bkz. MacMunn ve Falls, II, 105.

215) Mahfûz Başa Nada ile 8 Temmuz 1962 tarihli görüşme Mahfûz Nada, 1908'de Mısır Harp Okulu'ndan mezun olmuştur. Ali Dinar'ın isyanını bastırma harekâtında bir topçu bölüğüne komuta etmiştir. Kasım 1916'da Cebel-i Murra'daki son çarpışmada ağır yaralı Ali Dinar'ı ele geçirmiştir. 1917'de Mahfûz Nada, Cezaevleri İdaresi'ne atanmış; 1947'de Cezaevleri İdaresi'ne atanmış; 1947'de Cezaevleri İdaresi müdürü olmuş ve 1949'da emekliye ayrılmıştır.

216) Ertürk, s. 114.180-184; Vardar, s. 277.

217) Salih Harb, Seyyid Ahmed İstanbul'a giderken kendisine eşlik etmiş ve kılıç kuşanma töreninde hazır bulunmuştur.

218) Larcher, s. 519-521.

219) Evans-Pritchard, s. 130.

220) 7 Haziran 1962 tarihli görüşme.

221) C. S. Jarvis. *Three Deserts* (Londra, 1936), s. 4.

222) Ertürk, s. 113.

223) İbid., Vardar, s. 276, 278, 284; Kuran, s. 571.

224) Behçet, *Büyük Harpte Mısır Seferi* (İstanbul, 1930), s. 2,5.

225) Yedi tümenden oluşan (50.000 ile 80.000 kişilik) 4. Ordu, Eylül 1914'te kurulmuştu. Kendisine yüklenen çifte misyon, Suriye'yi savunmak ve Mısır'a saldırmaktı. Cemal Paşa, önceki komutan Zeki Paşa'dan komutayı Kasım 1914'te devraldı ve Suriye'de tam egemen bir konum elde etmekle kalmadı, ayrıca ilave insan gücü ve malzeme de sağlamayı başardı. Kurmay başkanı önce bir Alman subayıydı: Albay von Frankenburg. Sonra bu göreve bir Türk, Ali Fuad [Erden] getirildi. Bkz. Larcher, s. 89-90,598; *Hatıralar*, s. 162 ve devamı; Bayur, III, 1, 410-420 ve passim; Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları* (İstanbul, 1954), s. 5-47 ve *Paris'ten Tih Sahrası'na* (2. basım; Ankara, 1949), s. 35-57, 62-182. Bu eserlerde Osmanlıların Süveyş Kanalı harekâtı (1915) anlatılır. Ayrıca bkz. Muzaffer, *Büyük Harpte Mısır Seferi İçerisinden Birinci Kanal Akını* (İstanbul, 1934); "1915 Senesi Başındaki Süveyş Kanalı Geçit Harekâtı ve İstihkâm Birliklerinin Kullanılması hakkında bir Tetkik", Askerî Mecmua VI (1935), 978-1014.

226) Alman başkomutanlığı, daha Ağustos 1914'te, Osman Harbiye Nezareti'nin Mısır'a saldırı hazırlamasını istemişti. Bkz. Larcher, s. 250 ve devamı; Sâbis, II, 36-37; yukarıda birinci bölüm.

227) Sâbis, II, 109.

228) Erden, *Paris'ten...* s. 37. Mümtaz Bey'in kuvvetleri, Gazze ve Han Yunus'tan Ariş'e doğru, ardından İsmailiye'nin kuzeyinde, Süveyş Kanalı üzerinde bulunan Kantara'ya doğru ilerlerken yeni kuvvetler kendilerine katıldı.

229) İbid., s. 38. Eşref Bey'in komutasında 600 asker vardı. Süveyş Kanalı'na ilerleme güzergâhı şöyleydi: Maan, Akabe, Nahl ve İsmailiye.

230) İbid., s. 56; Behçet, s. 8.

231) Erden, *Birinci Dünya Harbinde*... s. 40.

232) Miralay Behçet, *Büyük Harpte Mısır Seferi* adlı kitabın yazarıdır.

233) Eşref Kuşçubaşı ile 17 Ağustos 1956 tarihli görüşme. Eşref Bey'e göre, İbn üs-Suûd'un ve özellikle Şerif Hüseyin'in deve sağlama sözlerinin pek bir anlamı yoktu, çünkü parası ödenen develerin birçoğu hiçbir zaman getirilip teslim edilmedi.

234) Behçet, s. 7,28; Larcher, s. 492-493.

235) Larcher, s. 491-492.

236) Osmanlılar hafif kayıplar vermişti, İngilizlerin kayıpları ise ihmal edilebilir düzeydeydi. Almanlar, harekâtın başarısızlığından Cemal Paşa'yı sorumlu tuttular ve Arap kuvvetlerinin firarının onun suçu olduğunu söylediler. Ancak, Almanlar, saldırı planının olumlu özelliklerinin kendilerinin olduğunu öne sürerler (Larcher, 253 ve devamı).

237) 27 Ağustos 1962 tarihli görüşme. Hilmi Müsellemî, 21 Aralık 1961'de Kahire'de yapılan bir görüşmede Eşref Kuşçubaşı'nın görüşünü paylaşmıştır.

238) Eşref Kuşçubaşı'nın görevine ilişkin daha fazla bilgi Şubat ve Ağustos 1962'de kendisiyle yapılan görüşmelerde elde edilmiştir.

239) Cemal Paşa'nın Eşref Bey'e mektubu, s. 3.

240) 13 Şubat 1962 tarihli görüşme.

241) Eşref Kuşçubaşı, bu duygudan "casus histerisi" diye bahsetmiştir; ona göre, bu duygu, İngiliz işgali altında inleyen Mısırlı kitlelerin ayaklanması tehlikesiyle güçleniyordu (18 Haziran 1961 tarihli görüşme). Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Mısır'daki durumunu ele alan ilginç bir eser için bkz. Elgood, s. 138-166.

242) Eşref Kuşçubaşı ile 12 Şubat 1962 tarihinde yapılan görüşme.

243) Erden, *Birinci Dünya Harbi'nde*... s. 253-254.

244) Bkz. yukarıda üçüncü bölüm, birinci kesim.

245) 12 ve 13 Şubat 1962 ve 18 Haziran 1961 tarihli görüşmeler.

246) Örneğin, 1915 yılı Ocak ayının sonuna doğru, Mümtaz Bey'in Bedevi müfrezesi Kantara karşısındaki Osmanlı mevzilerine ulaştığı zaman, o sırada 1300 kişiden oluşması gereken birlik, yalnızca firarlar nedeniyle 900 kişi yitirmişti.

247) Doğu Anadolu'dan gelen Kürt müfrezeleri, en azından Sina'da, güvenilirliklerini gösterdiler, ama Irak'tan gelen pek çok Kürt 1916 yılında firar edip İngilizlere katıldı ve daha sonra Hicaz'da Şerif Hüseyin için savaştı. (Hilmi Müsellemî ile 17 Aralık 1'961'de yapılan görüşme. Ayrıca bkz. Behçet, s. 7-11 ve passim.)

248) Eşref Kuşçubaşı ile 26 Haziran 1961 tarihli görüşme:

> "... Bu firarlar, bizim cihat propaganda çağrılarımızın askeri etkileyişinin ve moral tesirinin seviyesini gösteren üzücü olaylardı. Bunların sebebi, kısmen boyuna muharebeleri kaybetmemiz, kısmen de İngiltere'nin çok para harcadığı karşı propagandası idi."

249) Behçet, s. 7-11.

250) 12 Şubat 1962 tarihli görüşme.

251) Satvet Lütfi Tozan'la 8 Şubat 1962 tarihinde yapılan görüşme. Satvet Lütfi Bey, Millî Ahrar Fırkası'nda Prens Sabahaddin'in yanında çalışmıştır, kendisi daima İttihat ve Terakki'nin önde gelen muhaliflerinden biri olmuştur.

252) 12 Şubat 1962 tarihli görüşme.

253) Storrs, s. 135; Elgood, s. 90. Hüseyin Kâmil, selefinden yüzde elli oranında daha yüksek bir yıllık gelire sahipti.

254) Yukarıda, üçüncü bölüm, birinci kesimde Teşkilât-ı Mahsusa'nın Seyyid Ahmed'i Mısır'a saldırtmaya yönelik çalışmaları anlatılmıştır. Bu saldırı, Şubat 1915'te Cemal Paşa'ya Süveyş Kanalı harekâtında yardım etmek açısından çok geç gelmiştir. 1916 yılında Von Kress Bey'in harekâtında, İngilizlere fazla sorun çıkartmayacak kadar güçsüz bir saldırı niteliği taşımıştır.

255) Bkz. İskenderiye polisinin Teğmen Robert Casimir Otto Mors'u sorgulama kayıtları. Bu kişi Alman uyrukludur ve Eylül 1914'te tutuklanmıştır (Scott, 1131 ve devamı).

256) Elgood, s. 4.

257) Storrs, s. 135. Storrs'un bildirdiğine göre, Kahire'nin varoşlarında yaşayan birçok kişi Türklerden 'aptalca' ürküyordu, bu arada şehirlerde yaşayan birçok Mısırlı ise, Hüseyin Kâmil'in İngilizlerin kuklası olduğunu düşünüyor ve Almanya'nın yenileceğine inanmıyordu. Kanaldaki iki yenilgiden sonra bile, kimi Mısırlılar, Osmanlıların Mısır'a doğru ilerleyeceğini beklemişlerdir.

258) Örneğin bkz. 10 Ağustos 1914'te *el-Âdil*'de (İstanbul) yayınlanan bir yazı (Storrs bu yazıdan alıntı yapar, s. 131):

> "Aziz Mısır, Firavunlar diyarı, bütün Arapların ümidi olan Hıdiv'in memleketi... Bak, zalimler [Batı] dünyası, şimdi zayıf olduğunu görüp insanlığın iyilik merkezine [Mısır] nasıl kötülük yapıyor..."

Kampanya, esas olarak, Mısır'a, İngiliz emperyalizminin kötü yanlarını vurgulayan bildirilerden bolca dağıtmaktan ibaretti.

259) Eşref Kuşçubaşı (12 Şubat 1962 tarihli görüşme) Mısırlıların tutumunu şu ifadeyle anlatır: "Bırakalım onlar [Türkler ve İngilizler] dövüşsün, biz bulaşmayalım!"

260) Storrs, s. 133.

261) 25 Nisan 1962 tarihinde Muhibbuddin el-Hatîb ile yapılan görüşme. Bu kişi, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Kahire şubesinin kâtibidir, Suriyeli bir sürgündür ve 1916'dan 1918'e kadar Şerif Hüseyin'in resmî gazetesi *el-Kıble*'nin editörlüğünü yapmıştır. Kendisi, Mısırlıların çoğunun Almanlar veya Türkler hakkında pek az şey bildiğini belirtmiş, ayrıca durumun bilincinde olan birçok Mısırlı'nın "Türklere -uzaktan- başarı" dilediği konusunda Storrs'la aynı görüşü (s. 132) dile getirmiştir.

262) Elgood'a göre (s. 136), Cemal Paşa böyle bir tezi 1915'teki Süveyş Kanalı'na saldırısı düzenlenememesine bir bahane olarak kullandı: Osmanlı birlikleri kanala ulaştıkları halde Mısır'a girmediler,

çünkü Mısır bir Müslüman devletiydi ve kuvvet kullanılarak işgal edilmemeliydi.

263) 18 Haziran 1961 tarihli görüşme. Eşref Kuşçubaşı, Mısır'da casusluk yapmanın ve İslam birliği yolunda propaganda kampanyası yürütmenin güçlüklerini anlatırken şöyle demiştir: "İngilizlerin Mısır'ı yetmiş yıl idare edebildiklerine hiç şaşmamalı!"

264) 9 Şubat 1962 tarihli mektup; 12 ve 13 Şubat 1962 tarihli görüşmeler.

265) Eşref Kuşçubaşı'yla 18 Ağustos 1957 ve 13 Şubat 1962 tarihli görüşmeler.

266) *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s. 359.

267) Bu olayları Resneli Ahmet Niyazi hatıralarında anlatır *Hâtırat-ı Niyazi Yahut Tarihçe-i İnkılâb-ı Kebir-i Osmanîden Bir Sahife* (İstanbul, 1326). Süleyman Askerî'nin 1908'den önceki faaliyetleri üzerine bir not için bkz. Ernest E. Ramsaur, Jr. *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908* (Princeton, 1957), s. 114.

268) Vardar, s. 62.

269) "Tarihe Benden Haberler", bkz. yukarıda birinci kesim.

270) Eşref Kuşçubaşı'yla 17 Nisan 1956 tarihli görüşme.

271) *Hatıralar*, s. 61-63.

272) Kutay, *Türkiye'nin İstiklâl ve...*, XVII, 10014-10029; Kuran, s. 533-534.

273) Bayur, III, 1, s. 398.

274) Sâbis, II, s. 199 ve devamı.

275) Ertürk, s. 111. Bu ajanlar arasında, Yüzbaşı Bağdatlı Kâzım ve Süleyman Askerî'nin kayınbiraderi Yüzbaşı Nuri de bulunuyordu. (Nuri daha sonra Meclis-i Mebusan'a mebus seçilecektir.)

276) Trakya'daki Müslüman 'muhacirler' sorununu İttihatçı karşıtı bir şekilde anlatan bir kaynak: F. -f. O. [Focief O.] *La Vérité sur le Régime constitutionnel des Jeunes-Turcs: Comment il a été compromis* (Paris, 1911) s. 43 ve devamı.

277) Sâbis, II, s. 200.

278) Bayur, III, 1, s, 397.

279) Larcher, s. 324. Eşref Kuşçubaşı'ya göre (15 Mart 1956 tarihli

görüşme): "[Teşkilât-ı Mahsusa] Irak'ta teşkilâtlanmadan önce de, ordu daima Bedevilerden birkaç tane paralı asker bulabilirdi. O günlerde biraz altın uzun bir yol aldı... İngilizler daha çok parayla gelmeden önce."

280) Modern Irak Cumhuriyeti üç vilayetten oluşmaktadır: Basra, Bağdat ve Musul. Süleyman Askerî'nin Irak'taki serüvenleri kısa, ama ilginç bir şekilde Hamza Osman Erkan'ın bir kitapçığında anlatılmaktadır: *Bir Avuç Kahraman* (İstanbul, 1946). Hamza Bey o sırada Süleyman Askerî'nin emrinde genç bir teğmendi. Kendisi, II. Abdülhamit devrinde Medine valisi olan Osman Ferit Paşa'nın oğludur. (Hamza Osman Erkan'la 26 Ağustos 1962 tarihli görüşme).

281) Sâbis, II, s. 201.

282) *Hâtıralar*, s. 229. Osmancık Gönüllü Taburu, şu anda Yozgat iline bağlı olan Osmancık'tan gelen gönüllülerden kurulmuştu. Süleyman Askerî'nin Bedevi kuvvetleri ise, büyük ölçüde, şeyhlerin Bağdat, Necef ve Kerbela'dan gönderdikleri askerlerden oluşuyordu.

283) Larcher, s. 326.

284) 23 Ağustos 1957 tarihli görüşme.

285) Bayur, III, 1, s. 397. Talip Bey'in kariyeri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Stephen Hemsley Longrigg, *Iraq, 1900 to 1950* (Londra, 1953), s. 45-47, 54-59 ve passim. Bu eserde, 1908-1914 yılları arasında aşiretlerin karmaşık durumu hakkında özet bir bilgi bulunur.

286) Sâbis, II, s. 200.

287) İbid. Ayrıca bkz. Bayur, III, 1, s. 398.

288) Sâbis, II, s. 202.

289) Larcher, s. 508; Longrigg, s. 82-83.

290) Ertürk, s. 114.

291) Sâbis, II, s. 203. Ayrıca, Süleyman Askerî'nin Irak'taki faa-

liyetlerinin kısa bir özeti için bkz. Danişmend, s. 407,425-426.

292) Sâbis, II, s. 201.

293) Mehmet Fâzıl Paşa komutasındaki gönüllü bir Bedevi süvari kuvveti, saldırı planına uygun olarak Ahvaz yöresine (burası Basra'nın yaklaşık seksen beş mil kuzeydoğusundadır, İran'dadır) gönderilmişti. Bu planın ayrıntıları da, Fâzıl Paşa'nın Basra saldırısındaki rolü de bilinmemektedir. (Eşref Kuşçubaşı'nın 9 Şubat 1962 tarihli mektubu. Ayrıca bkz. Longrigg, s. 79.)

294) Hamza Osman Erkan, "Süleyman Askerî Ne İçin ve Nasıl İntihar Etti?" *Resimli Tarih Mecmuası*, II (1951), 1062-1064.

295) Sâbis, II, s. 203-204; Larcher, s. 327.

296) Longrigg, s. 79, 81, 86-87.

297) Sâbis, II, s. 203.

298) T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom, a Triumph* (Garden City, 1926 ve 1935). Aynı sorunla ilgili başka birçok kitap vardır, örneğin bkz. N. N. E. Bray, *Shifting Sands* (Londra, 1935).

299) Eşref Kuşçubaşı ile 15 Nisan 1956 tarihli görüşme. Alıntılar kendisine aittir.

300) Ama Bağdat 11 Mart 1917'e kadar ele geçirilemedi. Irak'ta cihat çağrısının etkisini kısaca anlatan bir kaynak için bkz. Longrigg, s. 84, 85.

301) Larcher, s. 327.

302) 17 Nisan 1956 tarihli görüşme.

303) *Hatıralar*, s. 62.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

304) Von Hindenburg, s. 176-177.

305) Bkz. yukarıda üçüncü bölüm, ikinci kesim.

306) İngiliz ve Fransızların Suriye-Lübnan kıyı şeridine saldırı düzenlememesi, anlaşılan o bölgeyi savunmakla görevli Osmanlı subaylarını şaşırtmıştır.

307) Eşref Kuşçubaşı ile 21 Ağustos 1957 tarihli görüşme.

308) "Malta Esarethanesi" sayfa sayısı bulunmamaktadır. Bu kaynak, Cemal Kutay tarafından sağlanmıştır.

309) "Tarihe Benden Haberler"de bir not.

310) Bu İttihatçı tekniğini, Arapların reaksiyonunu ve genel olarak 1908-1914 dönemini anlatan kaynaklar: *Zeine N. Zeine, Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism* (Beyrut, 1958), s. 73-95; Antonius, s. 101-125; Hassan Saab, *The Arab Federalists of the Ottoman Empire* (Amsterdam, 1958), s. 200-269. Hükümet Beyrut Reform Cemiyeti'ni kapattıktan sonra, 1913 yazında reformcuların Paris'te buluşmasını anlatan bir eser için bkz. *El-Lecnetü'l-Ulyâ li Hizbi lâ Merkeziyye bi Mısr, El-Mu'temeri'l-Arabi'l-Evvel*, ed. Muhibbuddin el-Hatîb (Kahire, 1331/1913). Ayrıca bkz. Şeyh Muhsin-i Fâni [Hüseyin Kâzım Kadri], *On Temmuz İnkılâbı ve Netayici: Türkiye İnkırazının Saikleri*, Makedonya, Ermenistan ve Suriye Meseleleri, (İstanbul, 1336) s. 145-181.

311) "Tarihe Benden Haberler"den bir parça. Sayfa numarası yoktur.

312) Şerif Hüseyin'in yayınladığı beyanname ve isyanının ideolojik içeriği şu çalışmada incelenmiştir: C. Ernest Dawn, "Ideological Influences in the Arab Revolt", *The World of Islam ed. J. Kritzeck ve R. B. Winder* (Londra, 1959), s. 233-248. Ayrıca Dawn'a ait üç makaleye daha bakılabilir: "The Amir of Mecca al-Huseyn ibn-'Ali and the Origin of the Arab Revolt", *Proceedings of the American Philosophical Society*, CIV (1960), s. 11-34; "From Ottomanism to Arabism: The Origin of an Ideology", *Review of Politics* XXIII (1961), s. 378-400;'"The Rise of Arabism in Syria", *Middle East Journal*, XVI (1962), s. 145-168.

313) İngilizler ile Abdullah ve babası arasındaki görüşmelerin özlü bir incelemesi için bkz. Zeine N. Zeine, *The Struggle for Arab Independence, Western Diplomacy and the Rise and Fail of Faisal's Kingdom in Syria* (Beyrut, 1960), s. 1-18.

314) Abdülhamit'in, 1909 yılında tahttan indirildikten sonra, hükümetin Hüseyin'i yeniden Mekke'ye Emir olarak gönderdiğini duyunca, Binbaşı Ali Fethi'ye [Okyar] şöyle dediği anlatılır: "Eyvah, bu

adam başımıza iş açacak..." (Eşref Kuşçubaşı'nın 24 Aralık 1961 tarihli mektubunda aktardığı, kendisiyle Ali Fethi Okyar arasında geçen bir konuşma.)

315) Vehip Bey ile Eşref Kuşçubaşı arasında Kasım 1914'te bir söyleşi. "Tarihe Benden Haberler"de bu söyleşinin bir parçası aktarılır. Vehip Bey o sırada Mısır harekâtı hazırlıklarıyla uğraşıyordu. Harekâttan sonra, kendisi Çanakkale'ye alındı ve Hicaz'da yerine Galip Paşa [Pasiner] geçti.

316) Larcher, s. 492-493.

317) Yukarıda üçüncü bölüm, ikinci kesimde kısaca anlatılan Hicaz Sefer Kuvveti'nin kurulmasının arkasında da politika yatmaktadır. Panislamistler de propaganda yapabilmek için kuzey Arabistan'dan Mısır'a bir hattın açık tutulması ile ilgileniyorlardı.

318) "Tarihe Benden Haberler." Eşref Kuşçubaşı, Ağustos 1957'de yapılan bir görüşmede, Süveyş Kanalı harekâtı sırasında Vehip Bey'le Hicaz'daki durum hakkında birçok kez görüştüğünü söylemişti. Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'yle yazışmalarının mevcut Türkçe en eksiksiz kaydı şu kaynaktadır: Ali Fuad Erden, "Çölde Son Türk Destanları", Dünya (90 sayılık yazı dizisi, 2 Ekim 1955-16 Ocak 1956). Galip Paşa ile Şerif Hüseyin arasındaki yazışmalardan seçmeler için bkz. Kutay, *Türkiye İstiklâl ve...*, XVIII, 10, 445-447,10, 475-477.

319) Eşref Kuşçubaşı ile 21 Ağustos 1957 tarihli görüşme.

320) İbid.

321) Muhibbuddin el-Hatîb ile 25 Nisan 1962 tarihli görüşme.

322) Şerif Hüseyin'in içine düştüğü koşulların kısa bir özeti için bkz. Larcher, s. 496-498.

323) Irving Howe, "T. E. Lawrence: The Problem of Heroism", *Hudson Review*, XV (1962), 333-364.

324) 1915 yılında, Çanakkale muharebeleri en zorlu devresindeyken Osmanlıların Suriye'deki zayıf durumu ve Cemal Paşa'nın Suriye'deki Arap subaylarla yaşadığı sorunlar şu eserde anlatılır: Erden, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 68-71.

325) Temmuz 1916 Hüseyin Mekke emirliği görevinden alındı ve yerine Emir Ali Haydar getirildi. Ancak, Ali Haydar Medine'den öteye gidememiştir. Ali Haydar'ın bir biyografisi için bkz. George Stitt, *A Prince of Arabia: The Emir Shereef Ali Haider* (2. basım; Londra, 1948).

326) Bkz. "Çöl Kaplanı Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası", *Yakın Tarihimiz*, I (1 Mart 1962'de başlayan yazı dizisi). Bu dizi, Ömer Fahrettin Paşa'nın [Türkkan] bugüne dek yayınlanmamış anılarından seçmeler diye sunulmaktadır. Dizi, haftada sadece iki-üç sayfa yayınlandığı için, bu anıların çok azı elinizdeki çalışmada kullanılabilmiştir. Ayrıca bkz. Feridun Kandemir, "Birinci Dünya Savaşında Medine Müdafaası", *Resimli Tarih Mecmuası*, I (1950), s. 367-370; "Fahrettin Paşa'nın Âhı Nasıl Tuttu: Şerif Hüseyin Feryat Ediyor", *Yakın Tarihimiz*, II (1962), s. 284-285.

327) Storrs, s. 163-164.

328) Erden, *Birinci Dünya Harbinde*... s. 71.

329) Şerif Hüseyin'in isyanı İngilizlere yaklaşık 11.000.000 sterline mâl olmuştur. Bu paranın yaklaşık 1.000.000 sterlini doğrudan doğruya kendisine verilmiş, geri kalanıysa İngiltere'den sağlanan ikmal malzemeleri ve askerî operasyonlar için harcanmıştır (bkz. Storrs, s. 148 ve devamı). Ayaklanmanın maliyeti, kimi tahminlere göre, bundan bir hayli yüksektir. Cemal Paşa da, büyük miktarda para harcamıştır. Galip Vardar'a göre (s. 276-283), pek çok Arap'a para ödemiş, böylece birçok kişiden zımnî işbirliği sağlamayı başarmıştır. Bu kişilerden bazılarına Fransız ve İngiliz ajanları da para ödemiş olabilir. Vardar'a göre İngilizler, Türklerden çok daha fazla para harcamışlar ve karşılığında Şerif Hüseyin'in askerî değeri olduğu kuşkulu ayaklanmasından başka hiçbir şey elde etmemişlerdir.

330) Eşref Kuşçubaşı'nın 9 Şubat 1962 tarihli mektubu.

331) "Tarihe Benden Haberler"den bir parça, 12 Şubat tarihli mektupta bu parça bulunmaktadır.

332) Bunlar arasında, Sadık el-Muayyad (oğlu Şefik 1916'da vatana ihanetten idam edilmiştir), Dr. Fuad el-Asali ve bir ordu veterine-

ri, Miralay Rasim (sonradan Türk parlamentosunda Sivas mebusu olmuştur) vardır.

333) Eşref Kuşçubaşı ile 27 Ağustos 1962 tarihli görüşme.

334) Örneğin, 12. Kolordu kurmay başkanı olan Binbaşı Yasin el-Haşimî'nin (1918 yılında Şam'da Faysal'ın kurmay başkanı ve daha sonra Irak başbakanı) Iraklı Arap milliyetçisi subaylardan oluşan bir grubun lideri olduğundan kuşkulanılmıştır. Yasin Bey İstanbul'a gönderilmiş, ardından Galiçya'da görev yapmış, savaşın sonunda 8. Ordu komutanı olmuştur. Kardeşi Taha (sonradan Irak ordusu kurmay başkanı ve savunma bakanı olacaktır) ise, savaşta 12. Ordu kurmay başkanı olarak Yemen'de hizmet vermiştir.

335) 22 Ağustos 1957 ve 12 Şubat 1962 tarihli görüşmeler.

336) Eşref Kuşçubaşı'nın 9 Şubat 1962 tarihli mektubu. Kuşçubaşı'ya göre (21 Ağustos 1957 tarihli görüşme), 1914 sonbaharında, Fransız diplomatları ayrılır ayrılmaz, Enver'in Şam valisi Hulusi Bey aracılığıyla gönderdiği emirler üzerine kendisine bağlı Teşkilât-ı Mahsusa birliği belgelere el koymuştur. Ajanlar, konsolosluk kapıları üzerindeki ABD mühürlerini kırmışlar, ilginç görünen her şeyi incelemişler ve kâğıtları Hulusi Bey'e vermişlerdir. Hulusi Bey de, söz konusu evrakı, kendisinden kısa bir zaman sonra Şam'a gelen Cemal Paşa'ya devretmiştir.

337) Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarih Dairesi'ndeki (Ankara) dosyadaik listeden sağlanan notlar.

338) 22 Ağustos 1957 tarihli görüşme.

339) 9 Şubat 1962 tarihli mektup. Eşref Bey, İtihatçı yönetime Arapların desteğinin 1916'daki idamlardan çok önce kaybedildiğini sezmiştir.

340) Erden, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 261-267.

341) Ali Fuad Erden, mahkemedeki tanıklıkları veya resmî raporları okumadığını belirir. İzlenimlerini Şükrü Bey'le konuşmalarından edinmiştir.

342) Erden, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 266.

343) Ali Fuad Erden, Ahmed İzzet Paşa'nın görüşünü, 2. Ordu

kurmay başkanı İsmet Bey'le [İnönü] yaptığı bir konuşma sırasında öğrenmiştir.

344) Dördüncü Ordu-yu Hümayun, *Âliye Divan-ı Harb-i Örfîsinde Tetkik Olunan Mesele-i Siyasîye Hakkında İzahat* (İstanbul, 1332/1916), bu eser aynı anda Arapça ve Fransızca olarak da basılmıştır [Latin harfleriyle yeni basımı: Arba Yayınları, 1993.]

345) Kitapta mahkemenin cezaya çarptırdığı doksan dokuz kişinin ismi yer alır. Bunlardan otuz dördü ölüm cezasına çarptırılmıştır, bu otuz dört kişiden ikisi affedilerek hapse yollanmış, otuz ikisi de - muhtemelen- 11 Ağustos 1915 ve 6 Mayıs 1916'da asılarak idam edilmiştir. Elli dört kişi ise gıyaben idama mahkûm olmuştur. (Bu elli dört kişinin isimlerinden sonra kullanılan "vs" dikkate alınırsa gıyaben ölüm cezasına çarptırılanların sayısı yetmiş bire ulaşmaktadır.) Bir kişi Mart 1915'te, bir başkası da Nisan 1916'da idam edilmiştir. Dokuz kişi de hapis cezalarına çarptırılmıştır. Ayrıca, çok sayıda kişi sürgüne gönderilmiştir.

346) Arap milliyetçiliği üzerine eserler arasında şunlar sayılabilir: Antonius;

Saab; Emin Said, *Es-Sevrâtü'l-Arabiyytü'l-Kübrâ* (3 cilt; Kahire, 193?); A. H. Hourani, *Syria and Lebanon, a Political Essay* (Londra, 1946): Eugène Jung, La Revolte Arabe (2 cilt; Paris, [1925]); Tevfik Ali Barru, *El-Arab vel-Türk fi'l-Ahd ed-Düstur el-Osmanî*, 1908-1914 (Kahire, 1960); Muhibbuddin el-Hatîb (ed.), *Ed-Duktur Salahaddin el-Kâsımî: Safahat min Tahriki'n-Nahdati'l-Arabiyye fî Evâili'l-Karni'l-İşrin* (Kahire, 1959); ayrıca Arapça birçok hatıra kitabı, örneğin: Ahmed Şefik, *Müzekkerât fî Nisfi'l-Karn* (3 cilt, 4 bölüm; Kahire, 1936); Osman el-Azm (ed.) *Mecmûatü'l-Âsâr Refik Bey el-Azm* (Kahire, 1344 H.); Muhammed Kürd Ali *El-Müzekkerât* (4 cilt; Şam, 1948-1951).

347) Yararlı kaynaklar arasında şunlar vardır: Erden, "Çölde Son Türk Destanları"; Larcher; Brémond; Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı* (İstanbul, 1943), bu eserde yazar Suriye'de 4. Ordu'da görevliyken yaşadıklarını hatıra şeklinde anlatır; Philip P. Graves (ed.) *Memoirs of King Abdulla of Transjordan* (Londra, 1950), bu eser, Abdullah ib-

nü'l-Hüseyin'in *Müzekkerât* (Kudüs, 1945) adlı eserinin yetersiz bir çevirisidir; MacMunn ve Falls; Christiaan Snouck Hurgranje, *The Revolt in Arabia* (New York, 1917,); Esad Dagir, *Sevrâtü'l-Arab* (Kahire, 1916); Nuri es-Said, *Muhâdarât ani'l-Hareketi'l-Askeriyye li'l-Ceyşi'l-Arabi fi'l-Hicâz ve's-Sûriye*, 1916-1918 (Bağdat, 1947); Tevfik Özmert, "Hatırası", Birinci Dünya Savaşı'nda Hicaz'daki olaylarla ilgili bir elyazması (Türk Tarih Kurumu, Ankara); *F. Stuhlmann, Der Kampf um Arabien zwischen der Türkei und England* (Braunschweig, 1916).

EK-I

348) Bu kısa biyografi şu kaynaklara dayanmaktadır: Eşref Kuşçubaşı'yla görüşmeler; editörü Cemal Kutay'la konuşmalar; uzun yıllardır arkadaşı olan Zübeyda Hanım Şaplı'yla yapılan söyleşiler; Vardar'ın hatıraları; Ertürk, özellikle s. 189-193 ve passim.

349) Arif Bey, Zübeyda Şaplı'nın kardeşidir.

350) Eşref Bey, kendisinin birçok defa affedilmiş olması konusunda şöyle demiştir:

> "Daima 'son bir af' vardı. Padişah aslında zalim bir adam değildi ve idam etmek yerine sürgüne göndermeyi tercih ederdi, halbuki sürgünler çoğunlukla ona karşı çalışırlardı. Kaldı ki, babamı çok severdi." (22 Ağustos 1957 tarihli görüşme.)

351) 21 Ağustos 1962 tarihli görüşme.

352) 25 Mart 1957.

353) Bkz. yukarıda üçüncü bölüm, birinci kesim.

354) Cemal Kutay (ed.) "Kuşçubaşı'nın (Tarihe Benden Haberler)inden Enver Paşa İstanbul'u Nasıl Terketmişti?" *Millet*, IX (1950), s. 28-29.

355) Eşref Bey, bu kişilerden bazılarını, Hicaz'da kaldığı dönemden tanıyordu. Bu kişiler arasında, Suûd üs-Suûd (İbn üs-Suûd'un kardeşi) ve Zahir Bey es-Subhan (İbnü'r-Reşid'in kardeşi) de bulunuyordu. Her ikisi de İhtilal Cemiyeti'ne mensuptu.

356) Yemen'deki başarısız faaliyet, Eşref Bey'in günlüğünde ele alınmıştır: "Hayber'de Türk Cengi" (Malta, 1917-1918). Bu günlüğü, elinizdeki çalışmanın yazarı çevirmiş ve notlamıştır. Eşref Bey'in Malta'da başından geçenleri anlattığı metin "Malta Esarethanesi" (Malta, 1917-1920) başlığını taşımaktadır. Bir başka Teşkilât-ı Mahsusa ajanının İngilizlere esir düştükten sonraki tecrübelerini anlatan bir kaynak için bkz. Eyüp Sabri, *Bir Esirin Hâtıraları*: Gaziantep'te İngiliz Tecavüzünün Başlangıcı ve Mısır'da Türk Üserasına Yapılan Zulüm ve İşkenceler (Ankara, 1338).

357) Ertürk, s. 189.

358) Cebesoy, s. 376.

359) 21 Ağustos 1957 tarihli görüşme.

KAYNAKÇA

Teşkilât-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Not

Teşkilât-ı Mahsusa üzerine yapılan bu çalışmanın dayandığı kaynaklar genel olarak iki çeşittir: 1) Teşkilâtın faaliyetlerine katılanların ve programlar üzerine yorum yapabilecek kimselerin yazdığı (basılmış veya basılmamış) hatıralar, 2) Teşkilâtın bugün hâlâ hayatta olan çok az sayıdaki üyesinden biriyle ve teşkilâtın faaliyetleri üzerine bilgisi bulunan başka kişilerle yapılan görüşmeler.

Böylesi kaynaklar kullanırken ihtiyatlı olmak gerekir. Tıpkı dönemin devlet kayıtlarını kullanırken -belki daha sınırlı ölçüde- ihtiyatlı olmak gerektiği gibi. Yine de hatıralar, araştırmacılar için önemli bilgi kaynakları olabilir. Teşkilât-ı Mahsusa konusunda olduğu gibi, başka kaynakların çok kıt bulunduğu hallerde, hatıralar paha biçilmez bir değer taşır.

1911-1918 dönemindeki olaylarla ilgili Türkçe hatıraların sayısı bir hayli çoktur ve son birkaç yıl içinde de hızla artmıştır. Bu hatıraların hemen hemen hepsi, anlattıkları olaylara karışmış kişilerce yazılmıştır; dolayısıyla, yazarların tutumunu yansıtır. Başka destekleyici malzeme bulunmadığı için bunların tarihsel değerini belirlemek genellikle güçtür, bu değer birçok faktöre bağlıdır. Bu faktörler arasında şunlar sayılabilir: 1) Yazarın, anlattığı olaylara karışma derecesi; 2) Nesnelliği, zekâsı, kişiliği ve bu olayları etkileyen konu ve kuvvetler hakkındaki bilgisi; 3) Yazarın bilgi toplama ve saklama yöntemi. Teşkilât-ı Mahsusa'yla ilgili en önemli üç hatıra eseri, bu faktörler ışığında incelenmiştir.

Galip Vardar (1895-1958), bilgilerinin çoğunu, Eyüp Sabri'nin arkadaşı bir subay olan babası Sapancalı Hakkı'dan, Ahmet Şükrü'den, Yakup Cemil'den ve 1908 devriminde önemli roller verilen diğer İttihatçılardan sağlamıştır. Vardar'ın kendi-

si, yaşı küçük olduğu için, Teşkilât-ı Mahsusa üzerine doğrudan kişisel deneyimiyle pek bilgi edinemezdi, bilgilere daha çok ikinci elden, babası ve yukarıda adı anılan kimseler, özellikle babasının yakın arkadaşı Hüsameddin Ertürk aracılığıyla erişmiştir. Anlattığı olaylarla ilk elden bağlantısı olmadığı, eserinin niteliğinden anlaşılmaktadır. İncelediği dönemin (1907-1926) bir tanığı olduğu, o dönemdeki olayların içinde bulunduğu izlenimi vermeye çalışırken, Türkiye'de bugün moda olan alışılagelmiş popüler üslubu kullandır. Vardar'ın Gelibolu ve Galiçya'da genç bir subay olarak orduda görev yapması, kendisine Teşkilât-ı Mahsusa üzerine doğrudan bilgi sağlamaz. Böyle olmakla birlikte, konuya yıllarca ilgi duyması ve bunun sonucu toplamayı becerdiği malzeme sayesinde teşkilâtın bir ön incelemesinde kitabı yararlı olur.

Öte yandan, Miralay Hüsameddin Ertürk (1871-1958), teşkilâtın İstanbul'daki merkezinde idareci subay olarak Teşkilât-ı Mahsusa'da önemli bir rol oynamıştır. İlk elden deneyimine dayanarak 1900-1923 dönemindeki çeşitli kişilerin ve olayların üzerinde ayrıntılı olarak durur. Eşref Kuşçubaşı'ya göre, Ertürk'ün anlattıkları, o zaman aldığı titiz notlara ve o karışık dönemde olağan şekilde tutulan resmî evraktan geniş bir koleksiyona dayanır. İlgili herkesin elinde hatıraları için neden bu kadar bol malzeme bulunduğu sorulunca, Eşref Kuşçubaşı her zamanki dobralığıyla şunları söylemiştir;

> "Üstlerimizin, birinin yaptıklarını soruşturmak istemesi ihtimalini göz önüne alarak, herkes hareketlerinin ve kararlarının titiz kayıtlarını tutuyordu, bir yığın resmî evrakı, bütün devlet eşyasını muhafaza ettiğini söylemeye lüzum yok. Kendimizi korumak için hepimiz kayıt tutuyorduk. Bu, Abdülhamit günlerinden kalma bir alışkanlıktı; o günlerde, bir buhran ortaya çıkıp günah keçileri aranınca, yüksek mevki sahiplerine karşı, onların harekete geçmelerini engelleyecek delillere sahip olmak gayet mühimdi." (23 Ağustos 1957)

Eşref Kuşçubaşı'nın ve Ertürk'ün tuttukları kayıtların ve evrakın miktarı, onların not tutmadaki sebatlarının bir sonucudur. Bunlar ayrıca, insanın kendisini sürekli olarak geleceğe karşı korurken, bugünde hareket etmesinin ne kadar zor olduğunu gösterir.

Eşref Kuşçubaşı'nın hatıraları (hepsi üç takımdır), uzman editörlerce yayına hazırlanmış durumda değildir. Sadece bir takımından küçük parçalar basılmıştır. Vardar'ın ve Ertürk'ün hatıraları gerçi editörlük çalışmaları sayesinde daha kolay okunabilmektedir, ancak araştırmacı, bunları okurken, yazarların ve editörlerinin (Samih Nafiz Tansu) yayınlanmış versiyonlara neyi koymadıkları sorusuyla karşı karşıya kalmıştır. Anlatılanlar tam olarak hangi kanıtlara dayanmaktadır? Eşref Kuşçubaşı'nın hatıralarına gelince... Gerçi o, yazılı malzemenin çoğunu yayına hazırlaması ve sonunda yayınlanması için Cemal Kutay'a vermiştir, ama kendisi hâlâ dinçtir ve editörün hayal gücünü gemleyecek denli de inatçıdır. Ancak, "Hayber'de Türk Cengi" dışındaki yazıları düzensiz bir haldedir. Bundan dolayı, Teşkilât-ı Mahsusa üzerine edinilen bilginin birçoğu, Eşref Kuşçubaşı ve ayrıca Cemal Kutay'la yapılan uzun kişisel görüşmeler yoluyla sağlanmıştır. Zaman zaman, sorulan sorularla ilgili belgeleri bulmak için çeşitli kâğıtları birlikte araştırmışlardır. Bunun çok zaman alan bir iş olduğu görülmüş, ayrıca sakıncaları bulunduğu anlaşılmıştır; örneğin, yaşlı bir kişi kırk seneden uzun bir süre önce yaşanmış olayları hatırlamak zorunda kalmıştır.

Eşref Kuşçubaşı'yla ilgili bir başka sorun da, Ocak 1917'de kendisinin esir alınmasıdır. Bunun anlamı, Teşkilât-ı Mahsusa'nın etkinliği son bulmadan yaklaşık bir buçuk yıl önce bir temel bilgi kaynağının kaybolmuş olmasıdır. Bu dönem, özellikle Dünya Savaşı'nın son senesi hakkında, başka nedenlerle de pek yeterli belge yoktur. Osmanlı orduları ve onlarla birlikte Teşkilât-ı Mahsusa müfrezeleri yok edilirken veya geri çekilmeleri emredilirken, Enver Paşa'nın buyruklarına uygun olarak, ajanlar ve karargâh birlikleri, bulundurdukları yazılı belgeleri

düşmanın eline geçmemesi için yok etmişlerdir. Teşkilât-ı Mahsusa'nın savaş sonuna doğru giriştiği faaliyetler üzerine yeni araştırmaların yapılması bir hayli güç olabilir.

Türkçe'de basılan ve sayıları artan hatıralar, Birinci Dünya Savaşı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle ilgilenen araştırmacıların üzerlerinde ciddi olarak durmalarını gerektirmektedir. Cemal Kutay'ın Eşref Kuşçubaşı'yla yürüttüğü çalışmanın yeni sonuçları yakında yayınlanacaktır. Kutay, kısa süre önce, Türk ihtilal hareketlerinin yirmi bir ciltlik bir tarihini tamamlamış, ayrıca Selim Sami ve Orta Asya'da Teşkilât-ı Mahsusa faaliyetleri üzerine bir eser yazmıştır. Eşref Kuşçubaşı'nın Malta'da esir kampında yaşadıklarına dair hatıralarını Kutay'ın yayınlayışı özellikle ilgi çekicidir. Ne yazık ki, Kutay'ın yirmi bir ciltlik tarihi bir gösterge sayılabilirse, "Tarihe Benden Haberler" ve "Malta Esarethanesi"ni yayına hazırlayışı hayal kırıklığı yaratacaktır. Pek az Türk editör, bir kimsenin hatıralarının, gereksiz ve çokluk yanlış ekler yapılmadan olduğu haliyle yayınlamakla yetinmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nı ilişkin dokümantasyon, son derece zenginse de, kusursuz değildir. Her zamanki doğruluk ve otantiklik sorunlarının yanı sıra, kaynaklarda birçok boşluk vardır, bunun başlıca nedeni, saldırganlarla ilgili resmî belgelerin ya basılmamış, ya da kaybolmuş olmasıdır. Üstelik, basılanların çoğunda, standart resmî tarihler ve referans kitapları dışında arşiv malzemelerine nadiren başvuran yazarlara dayanıldığı görülür.

Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin İngilizce, Fransızca ve Almanca muazzam genişlikteki literatürle karşılaştırıldığında (örneğin, New York Public Library'de Dünya Savaşı koleksiyonu katalogunda 61.000'den fazla kaynak ismi bulunur; İngiliz resmî kayıtları ise, 25.000'den fazla dosya kutusunu doldurmaktadır, ayrıca 90.000 harita bulunmaktadır), Türkçe'deki dokümantasyon fevkalade eksiktir. Bu eksikliği açıklayan birçok faktör vardır: Osmanlı genelkurmay arşivlerinde savaş boyunca

sürekli görülen karışıklık; Osmanlı ordularının savaş meydanlarında yok edilmesi, çeşitli karargâh birliklerinin ve dosyalarının alelacele daha güvenli yerlere taşınması; bu geri çekilişler sırasında evrakın yok edilmesine dair sürekli emirler; kilit önem taşıyan pek çok kişinin Mütareke'den hemen önce İstanbul'dan kaçması ve birçoğunun anılarını yazmaması; 1918 sonrasında İstanbul işgal altındayken birçok önemli resmî evrakın kaybolması.

Bu tür sorunlar araştırmacının işini zorlaştırmaktadır. Tarihte o zamana dek görülen en büyük savaşta, çok sayıda devlet birçok cephede savaşıyordu. Çeşitli ordulara bağlı istihbarat toplamayla ve tarihle ilgili birimlerin çoğu alelacele oluşturulmuştu. Olaylar bu kadar karanlıkta kaldığı için, pek çok yazar en kolay yolu izlemişler, yani birkaç tane resmî tarihin incelenmesi üzerinde yoğunlaşmışlardır, oysa bu tarihlerin yazarlarının kendileri, belirli bir bakış açısının ve özel bir davanın baş kahramanları olmuş olabilirler. Yeni bilgi kaynakları bulunması için pek araştırma yapmadan, aynı kaynakların tekrar tekrar kullanıldığı görülür.

Birinci Dünya Savaşı üzerine Türkçe'de mevcut literatürün çoğu, çeşitli subayların -genellikle notlanmadan ve bibliyografyasız sunulan- hatıralarından, genelkurmayın yayınladığı çok az sayıdaki resmî savaş tarihinden ibarettir. Ayrıca, çok sık alıntı yapılan ikincil bir kaynak vardır: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi* (Ankara, 1940-1957). Önde gelen bir Türk tarihçisi olarak, yabancıların ulaşamadığı pek çok belgeyi kullanabilecek durumda olan Bayur bile, büyük ölçüde, standart Batılı resmî tarihlere ve tanınmış hatıralara dayanır, bunların da birçoğu Türkçe'ye çevrilmiştir. Örneğin, Enver Koray'ın *Türkiye Tarihi Yayınları Bibliyografyası 1729-1955* (İstanbul, 1959) adlı eserinde saydığı, Osmanlı Devleti'nin 1911'den 1918'e kadar girdiği savaşlar hakkındaki yaklaşık 200 kitabın 44'ü, Batı dillerinde basılmış anıların ve genel eserlerin Türkçe'ye çevirileridir. Geri kalanların dağılımı şöyledir: Dünya Sa-

vaşı üzerine genel kitaplar, 26; donanma etkinlikleri, 4; Filistin, Suriye ve Mısır harekâtları, 16; Gelibolu, 34; Irak, 9; Kafkasya ve Doğu Cephesi, 16; çeşitli harekâtlar, 20; Balkan Savaşları, 30; Trablusgarp Savaşı, 5. Savaşa ilişkin Batılı resmî tarihlerinin birçoğunun eksiklikleri bulunmasına rağmen, Batılı referans kitaplarının ve hatıraların en iyileri kadar kapsamlı bir inceleme Türkçe'de yoktur.

Yazar, genelkurmay arşivlerinin kayıtlarını incelemek amacıyla, 1957 yılında Ankara'daki Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Harp Tarihi Dairesi'nin kütüphanesini ziyaret etme izni almıştır. Kütüphane çalışanlarının bütün yardımlarına rağmen, bu inceleme için hiçbir şey bulunamamıştır. Genelkurmay, elli yıldan daha yeni belgelerin incelenmesine izin vermeye yanaşmamıştır. Üstelik, o sırada kullanımda olmayan dosyalar düzenlenmemişti. Harp Tarihi Dairesi görevlileri -çoğu, emekli generaller ile genç yedek subaylardan oluşuyordu- esas olarak Millî Mücadele'nin ve Kore Savaşı'nda Türk tugayının yararlıklarının belgelere dayalı, ayrıntılı tarihlerini yazmak istiyorlardı.

Dairenin sınıflandırma sistemi en azından 1957'de karışık ve eksiklerle doluydu, büyük ölçüde katalogla ilgili görevlilerin hafızalarına dayanılarak kullanılıyordu. Çoğu zaman, elde ilgili referans numaraları bulunsa bile, belgeler ya bulunamıyordu, ya da kullanılmaları yasaktı. Birtakım belgeler oraya getirildikten sonra, onları kullanılabilir bir sıraya sokmak için hiçbir çaba harcanmadığı anlaşılmaktadır. Araştırmacılar Harp Tarihi Dairesi'nde bulunan materyallerden yararlanmadan önce, daha birçok düzenleme çalışması yapılmalıdır. Dahası, elli yıl kuralı gevşetilene (veya bekleme süresi geçene) kadar, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk tarafı üzerine incelemeler için asıl malzemeyi basılmış kitap ve makaleler, bir de söz konusu savaşa katılanlardan bugün hâlâ sağ olanlarla -sayıları gittikçe azalmaktadır- yapılan görüşmeler oluşturacaktır.

Türkçe Eserler

Ahmet Niyazi (Resneli), *Hâtırat-ı Niyazi, Yahut Tarihçe-i İnkılâb-ı Kebir-i Osmanîden Bir Sahife*, İstanbul, 1326.

Ali Haydar (Alpagut), 1327-1328 *Türkiye-İtalya Harbi Tarih-i Bahrîsi*,İstanbul, 1339.

Atay, Falih Rıfkı, *Zeytindağı*, İstanbul, 1943.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt I; II, kısım, 1-4; III, kısım 1- 3, Ankara, 1940-57.

Behçet, *Büyük Harpte Mısır Seferi*, İstanbul 1930.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Millî Mücadele*, 2 cilt Ankara, 1955-56.

"1915 Senesi Başındaki Süveyş Kanalı Geçit Harekâtı ve İstihdam Birliklerinin Kullanılması Hakkında Bir Tetkik", *Askerî Mecmua*, VI (1935), 978-1014.

Cebesoy, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hâtıraları*, İstanbul, 1953.

Celâl Nuri (İleri), *İttihad-ı İslâm*, İstanbul, 1331.

Cemal (Gazzeli), *Türk Katilleri*, İstanbul, 1331.

Cemal (Paşa), *Hatıralar*: İttihat-Terakki ve Birinci Dünya Harbi, Yayına hazırlayan: Behçet Cemal, İstanbul, 1959.

—. *Hatıralar ve Vesikalar: Cemal Paşa'nın Hatıratı Üzerine Tetkikler*, İstanbul, 1933.

Cihad-ı Mukaddes Farzdır, İstanbul, 1332/1914.

Çakmak, Fevzi, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri*, Ankara, 1936,

"Çöl Kaplanı Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası", *Yakın Tarihimiz*, I (1 Mart 1962'de başlayan yazı dizisi).

Daire-i Meşihat-ı İslâmiye, *Ceride-i İlmiye*, I, No. 5 (1333/1914).

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Cilt IV, İstanbul, 1955.

Dördüncü Ordu-yu Hümayun, *Âliye Divan-ı Harb-i Örfîsinde Rüyet Olunan Mesele-i Siyasîye Hakkında İzahat*, İstanbul, 1332/1916.

Erden, Ali Fuad, *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hâtıraları*, İstanbul, 1954.

—. "Çölde Son Türk Destanları", Dünya (2 Ekim 1955 - 16 Ocak 1956 arasında 90 sayı yayınlanmış yazı dizisi).

—. *Paris'ten Tih Sahrasına*, 2. basım İstanbul, 1949.

Erkan, Hamza Osman, *Bir Avuç Kahraman*, İstanbul, 1946.

—. "Süleyman Askerî Ne İçin ve Nasıl İntihar Etti?" *Resimli Tarih Mecmuası*, II (1951), 1062-64.

Ertürk, Hüsameddin, *İki Devrin Perde Arkası*, Yayına hazırlayan: Samih Nafiz Tansu, İstanbul, 1957.

Eyüp Sabri, *Bir Esirin Hâtıraları: Gaziantep'te İngiliz Tecavüzünün Başlangıcı ve Mısır'da Türk Üserasına Yapılan Zulüm ve İşkenceler*, Ankara, 1338.

"Fahreddin Paşa'nın Âhı Nasıl Tuttu: Şerif Hüseyin Feryat Ediyor", *Yakın Tarihimiz*, II (1962), 284-85.

Gövsa, İbrahim Alâettin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, (1946).

Harp Kabinelerinin İsticvabı, İstanbul, 1933.

Hasan Sırrı, *Hukuk-u Düvel Nokta-ı Nazarından Osmanlı-İtalya Muharebesi*, İstanbul, 1330.

Hocaoğlu, Osman, "Enver Paşa Buhara'da Kalsa İdi", *Yakın Tarihimiz*, I (1962), 78-79.

"İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları" *Yakın Tarihimiz*, II (31 Mayıs 1962'de başlayan yazı dizisi)

İzbudak, Veled Çelebi, "Hatıralarım", Yayına hazırlayan: Enver Behnan Şapolyo, *Canlı Tarihler*, Cilt IV, İstanbul, 1946.

Kandemir, Feridun, "Birinci Dünya Savaşında Medine Müdafaası", *Resimli Tarih Mecmuası*, I (1950), 367-70.

—. *Enver Paşa'nın Son Günleri*, İstanbul, 1943.

—. *Şehit Enver Paşa Türkistanda*, İstanbul, 1946.

Kanun-ı Esasî, İstanbul, 1328.

Karabekir, Kâzım, *Cihan Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik?* İstanbul, 1937.

Koray, Enver, *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası, 1729-1955*, 2. basım, İstanbul, 1959.

Kuran, Ahmed Bedevî, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul, 1956.

Kutay, Cemal, *Ana-Vatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü*, İstanbul, 1962.

—. *Atatürk-Enver Paşa Hâdiseleri*, İstanbul, 1956.

—. *Enver Paşa Lenin'e Karşı*, İstanbul, 1955.

—. (ed.). "Kuşçubaşı'nın (Tarihe Benden Haberler)inden Enver Paşa İstanbul'u Nasıl Terketmişti?" Millet, IX (1950), 28-29.

—. *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, 20 cilt, İstanbul, 1957-62.

Mahmut Muhtar (Paşa), *Maziye bir Nazar: Berlin Muahedesinden Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye Almanya Münasebeti*, İstanbul, 1341. Meclis-i Mebusan Zabıtları, Üçüncü Devre, Yayın No: 521, İstanbul, 1334.

Mehmet Cavit, "Birinci Cihan Harbinde Türkiye'nin Girmesi: Maliye Nazırı Cavit Beyin Notları", *Tanin*, XLI-XLIII (15 Ekim 1944-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında yayınlanan 261 sayılık yazı dizisi).

Mehmet Emin, *Harb-i Umumîde Osmanlı Cepheleri Vakayii*, İstanbul, 1338.

Menteşe, Halil, "Halil Menteşe'nin Hatıraları", *Cumhuriyet*, LXXXIII (13 Ekim 1946-11 Aralık 1946 arasında yayınlanan 40 sayılık yazı dizisi).

Muzaffer, *Büyük Harpte Mısır Seferi İçerisinden Birinci Kanal Akını*, İstanbul, 1934.

Sâbis, *Ali İhsan, Harb Hatıralarım*, 2 cilt, İstanbul, 1943 ve Ankara, 1951.

Şakir, Ziya, *1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik*, İstanbul, 1943. Şeyh Muhsin-i Fâni (ez-Zâhirî) [Hüseyin Kâzım Kadri], *On Temmuz İnkılâbı ve Netayici: Türkiye İnkırazının Saikleri, Makedonya, Ermenistan ve Suriye Meseleleri*, İstanbul, 1336.

—. *Yirminci Asırda İslâmiyet*, İstanbul, 1339.

Tunaya, Tarık Z. *Âmme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Tefekküründe "İslamcılık" Cereyanı*, İstanbul, 1954.

Vardar, Galip, *İttihad ve Terakki İçinde Dönenler*, Yayına hazırlayan: Nafiz Tansu, İstanbul, 1960.

Yalçın, Hüseyin Cahit (ed.). *Talât Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul, 1946.

—. "Tarihî Mektuplar", *Tanin*, XLII-XLIII (15 Ekim 1944 - 2 Nisan 1945 arasında yayınlanan 176 sayılık yazı dizisi).

Arapça Eserler

Abdullah ibnü'l-Hüseyin, *Müzekkerât*, Kudüs, 1945.

Ahmad Shafıq (Pasha), *Müzekkerât fî Nisfi'l Karn*, 3 cilt 4 kısım

Kahire, 1936.

Aziz Bey, *Suriye ve Lübnan fi'l-Harbi'l-Âlemiyye*, çev. Fu'ad Maydani, Beyrut, 1933

Emin Said, *Es-Sevratü'l-Arabiyyetü'l-Kübra*, 3 cilt Kahire, 193-?

Esad Dâgir, *Sevrat'ül-Arab*, Kahire, 1916.

Hasan Kandil, *Fatih Dârfûr sene 1916*, İskenderiye, 1356/1937.

El-Lecnetü'l-Ulya li Hizbi lâ Merkeziyye bi Mısr, El-Mu'temeri'l-Arabi'l-Evvel, ed. Muhibbuddin el-Hatîb, Kahire, 1913.

Muhammed Kürd Ali, *El-Müzekkerât*, 4 cilt Şam, 1948-51.

Muhibbuddin el-Hatîb (ed.). *Ed-Duktur Salahaddin el-Kâsımî: Safahat min Tahriki'n-Nahdati'l-Arabiyye fî Evâilil-Karni'l-İşrin*, Kahire, 1379/1959.

Nâsıf ebu-Zeyd, *El-Asr ed-Demevî*, Şam, 1923.

Nuri es-Said, *Muhâdarât ani'l-Hareketi'l-Askeriyye li'l-Ceyşi'l-Arabi fi'l-Hicâz ve's-Sûriye*, 1916-1918, Bağdat, 1947.

Osman el-Azm (ed.). *Macmûatü'l-Âsâr Refik Bey el-Azm*, Kahire, 1344.

Tevfik Ali Barru, *El-Arab ve't-Türk fi'l-Ahdi'd-Dûstûri'l-Osmânî*,1908-1914, Kahire, 1960.

Diğer Dillerdeki Eserler

Abbott, G. F. *The Holy War in Tripoli*, New York, 1912.

—. "The Tripolitanian War from the Turkish Side", *Quarterly Review*, CCXVII (1912), 249-64.

Alishan, M. "Berlin to India, German Use of Pan-Turanism", *Asia* (New York), XVIII (1918), 359-68.

Almanya, Auswärtiges Amt, *Die deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch*, 1914, Derleyen: Karl Kautsky, ed. Max Montgelas ve Walther Schucking, 4 cilt, Berlin, 1919.

—. *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871-*

1914: Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, ed. Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy ve Friedrich Thimme, 40 cilt, Berlin, 1922-27.

Antonius, George, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement*, 4. basım, New York, 1946.

Arberry, A. J. *The Koran Interpreted*, 2 cilt, Londra, 1955.

Askew, William *C. Europe and Italy's Acquisition of Libya, 1911-1912*, Durham, 1942.

Becker, C. H. *Deutschland und der Islam*, Stuttgart. 1914.

—. "Islampolitik", *Welt des Islams*, III (1915), 101-20.

Benson, E. F. *Deutschland über Allah*, Londra, 1917.

Bray, N. N. E. *Shifting Sands*, Londra, 1934.

Brémond, E. *Le Hedjaz dans la Guerre mondiale*, Paris, 1931.

Bury, George Wyman, *Pan-Islam*, Londra, 1919.

Büyük Britanya, Admiralty, Naval Staff, *Manual on the Turanians and Pan-Turanianism*, Londra, 1918.

—. Foreign Office, Historical Section, Handbooks: No, 96 b, "The Pan-Islamic Movement"; No, 96 b, "The Pan-Turanian Movement," Londra, 1919.

Chéradame, A. *Le Plan pangermanist demasque*, Paris, 1916.

Coro, Francesco, *Settanta-sei Anni di Dominazione turca in Libia*, Roma, 1937.

Dawn, C. Ernest, "The Amir of Mecca al-Husayn ibn-'Ali and the Origin of the Arab Revolt", *Proceedings of the American Philosophical Society*, CIV (1960), 11-34.

—. "Ideological Influences in the Arab Revolt", *The World of Islam*, ed. James Kritzeck ve R. Bayly Winder, Londra, 1959.

—. "From Ottomanism to Arabism: The Origin of an Ideology", *Review of Politics*, XXIII (1961), 378-400.

—. "The Rise of Arabism in Syria", *Middle East Journal*, XVI (1962), 145-68.

Earle, Edward Meade, *Turkey, the Great Powers and the Baghdad Railway: A Study in Imperialism*, New York, 1923.

Elgood, P. G. *Egypt and the Army*, Londra, 1924.

Emin, Ahmed (Yalman), *Turkey in the World War*, New Haven, 1930.

Evans-Pritchard, E. E. *The Sanusi of Cyrenaica*, Londra, 1949.

F.-f O. (Focief O.), *La Vérité sur le régime constitutionnel des Jeunes-Turcs: Comment il a ete compromis*, Paris, 1911.

La Formazione de l'Impero coloniale italiano, cilt I, Roma, 1938.

Fransa, Ministere des Affaires Étrangères, Commission de Publication des Documents relatifs aux Origins de la Guerre de 1914, *Documents diplomatiques français*, 1871-1914, 36 cilt, 3 seri, Paris, 1929-39.

Gardner, W. R. W. "Jihad", *Muslim World*, II (1912), 347-57.

Gooch, G. P. ve Temperley, Harold (ed.). *British Documents on the Origins of the War*, 1898-1914, II. cilt Londra, 1926-38.

Graves, Philip P. (ed.). *Memoirs of King Abdulla of Transjordan*, Londra,1950.

Grothe, Hugo, *Die Türken und ihre Gegner*, Frankfurt, 1915.

—. *Türkisch-Asien und seine Wirtschaftwerte*, Frankfurt, 1916.

Hartmann, Martin, "Islampolitik", *Kolonial Rundschau*, (1914), 580-604.

Helfferich, Karl, *Die deutsche Türkenpolitik*, Berlin, 1921.

Heyd, Uriel, *Foundations of Turkish Nationalism -The Life and Teaching of Zia Gökalp*. Londra, 1950.

Hindenburg, Paul von, *Out of My Life*, çev. F. A. Holt, Londra, 1920.

Hitler, Adolph, *Mein Kampf*, çev. Alvin Johnson, et al, New York, 1941. Hourani, A. H. Syria and Lebanon, a Political Essay, Londra, 1946.

Howe, Irving, "T. E. Lawrence: The Problem of Heroism", *Hudson Review*, XV (1962), 333-64.

Hubert, Lucien, *L'Islam et la Guerre*, Paris, 1918.

Hurgronje, Christiaan Snouck, *The Holy War* "Made in Germany" çev. J. E. Gulet, New York, 1915.

—. *The Revolt in Arabia*, New York, 1917.

Jäckh, Ernst, Die deutsche-türkische Waffenbrüderschaft, Stuttgart, 1915.

Jarvis, C. S. *Three Deserts*, Londra, 1936.

Jung, Eugene, *La Révolte arabe*, 2 cilt, Paris, [1924].

Kerner, Robert J. "The Mission of Liman von Sanders", *Slavonic Review*, VI (1927 ve 1928), 12-27, 344-63, 543-60 ve VII (1928), 90-112.

Kress von Kressenstein, F. A. K. *Zwischen Kaukasus und Sinai*, Berlin,1921.

Larcher, Maurice, *La Guerre turque dans la Guere mondiale*. Paris 1926.

Lawrence, T. E. *Seven Pillars of Wisdom*, a Triumph, Garden City, 1926, 1935.

Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Londra, 1961.

Liman von Sanders, O. V. K. *Five Years in Turkey*, Annapolis, 1928.

Longrigg, Stephen Hemsley, *Iraq 1900-1950, a Political, Social and Economic History*, Londra, 1953.

MacMunn, George ve Falss, *Cyril, Military Operations, Egypt and Palestine*, 2 cilt, Londra, 1928-30.

Mandelstam, André, *Le Sort de l'Empire ottoman*, Paris, 1917.

Marriott, J. A. R. *The Eastern Question; an Historical Study in European Diplomacy*, 4. basım, Londra, 1940.

Massey, W. T. *The Desert Campaigns*, Londra, 1918.

Mühlmann, Carl, *Das deutsche-türkische Waffenbündnis im Weltkriege 1914-1918*, Leipzig, 1940.

—. *Deutschland und die Türkei*, 1913-1914, Berlin, 1929.

Pears, Edwin, "Turkey, Islam and Turanianism", *Contemporary Review* (Londra), CXIV (1918), 371-79.

Pomiankowski, Joseph, *Der Zusammenbruch des ottomanischen Reiches: Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges*, Zürich, 1928.

Ramsaur, Ernest Edmondson, Jr. *The Young Turks, Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton, 1957.

Rémond, Georges, *Aux Camps turco-arabes: Notes de Route et de Guerre en Cyrénaïque et en Tripolitaine*, Paris, 1913.

Saab, Hassan, The Arab Federalists of the Ottoman Empire, Amsterdam,1958.

Schaich Salih Aschscharif Attunisi, *La Vérité au Sujet de la Guerre sainte*, Bern, 1916.

Schavich, Schaich Abdul Aziz ve Hamza, Abdul Malik, "Der Panislamismus, seine Bedeutung und seine Grenzen", *Islamische Welt*, II (1916), 65-78.

Scott, James Brown (ed.). *Diplomatic Documents Relating to theOutbreak of the European War*, 2. kısım, New York, 1916.

Stitt, George, *A Prince of Arabia: The Emir Shereef Ali Haider*, 2. basım. Londra, 1948.

Storrs, Ronald, *Orientations*, 2. basım. Londra, 1943.

Stuhlmann, F. *Der Kampf um Arabien zwischen der Türkei und England*, Braunschweig, 1916.

[Taghizade, S. H.], "Le Panislamisme et le Panturkisme", *Revue du Monde Musulman*, XIII (1913), 179-220.

Tekin Alp [M. Cohen], *Türkismus und Pan-Türkismus, Weimar*, 1915. Trumpener, Ulrich, "German Aid to Turkey in 1914: an Historical Re-Evaluation", *Journal of Modern History*, XXXII (1960), 145-49.

Vernier, Bernard, *La Politique islamique de l'Allemagne, Paris*, 1939.

Wirth, A. *Was muss Deutschland an Kolonien haben*, Frankfurt, 1918. 192

Zeine, Zeine N. *Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism*, Beyrut, 1958.

—. *The Struggle for Arab Independence -Western Diplomacy and the Rise and Fail of Faisal's Kingdom in Syria*, Beyrut, 1960.

Yayınlanmamış Türkçe Eserler

Kuşçubaşı, Eşref. "Hayber'de Türk Cengi". Malta, 1917-1918. Eşref Bey, bu eserini *Tanin* gazetesinin eski başyazarı, Teşkilât-ı Mahsusa mensubu ve hapishane arkadaşı olan Muhittin Birgen'e dikte etmiştir. Manüskri, 16x 28 cm büyüklüğünde bir deftere küçük, okunaklı harflerle, dolmakalemle yazılmıştır, üzerinde Eşref Bey'in daha sonra yaptığı pek çok düzeltme ve ekleme bulunmaktadır. Defterde metin 153 sayfa sürer, Ayrıca bir harita ve çeşitli belgeler bulunur. Eserde, Eşref Bey'in komutasındaki Teşkilât-ı Mahsusa kuvvetlerinin Yemen'deki Osmanlı garnizonlarına yardım götürme seferi ayrıntılı olarak anlatılır. Yemen'deki garnizonların İstanbul'la bağlantısı Şerif Hüseyin'in isyanı dolayısıyla kesilmiş bulunuyordu. Burada, Eşref Bey'in 1916 yılı Ağustos ayından savaş esiri olarak Malta'ya götürüldüğü 1917 yılı Nisan'ına kadar başından geçenler konu edilir.

"Malta Esarethanesi". Malta, 1917-1920. Eşref Bey'in, Malta'da bir toplama kampında geçirdiği üç yılı anlatan bu eser, notlardan oluşur.

"Tarihe Benden Haberler". İzmir, 1923-1963. Eşref Bey'in 1895-1923 dönemi anıları, çeşitli notlardan ve belgelerden oluşan geniş bir kaynak.

Özmert, Tevfik. "Hatırası". İstanbul (tarih yok). Ankara'da Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde bulunan manüskri, Birinci Dünya Savaşı'nda Hicaz'daki olaylarla ilgilidir.

Diğer Kaynaklar
Gazeteler

Arapça

El-Âdil (İstanbul), 10 Ağustos 1914.

El-İttihadu'l-Osmanî (Beyrut/Şam), 29 Aralık 1914.

Türkçe

"Allah Yardımcıları Olsun!" *Tasvir-i Efkâr*. 1248 (21 Teşrin-i evvel 1330 / 3 Kasım 1914).

"Beyanname-i Cihad," *Tanin*, 2130 (13 Teşrin-i sani 1330 / 26 Kasım 1914).

"Cihad Yolunda," *Tasvir-i Efkâr*, 1253 (31 Teşrin-i evvel 1330 / 13 Kasım 1914).

"Cihadımızın Ehemmiyeti ve Kıymeti," *Tasvir-i Efkâr*, 1250 (23 Teşrin-i Evvel 1330 / 5 Kasım 1914).

"İngiltere ve Âlem-i İslâm," *Tanin*, 2130 (13 Teşrin-i sani 1330 / 26 Kasım 1914).

"İslâm'ın Günü," *Tanin*, 2119 (2 Teşrin-i sani 1330 / 15 Kasım 1914).

Muhittin (Birgen), "Harp ve Âlem-i İslâm," *Tanin*, 2116 (30 Teşrin-i evvel 1330/ 12 Kasım 1914).

Sabah, 9034 (29 Teşrin-i evvel 1330 / 11 Kasım 1914).

Sabah, 9036 (31 Teşrin-i evvel 1330 / 13 Kasım 1914).

Sabah, 9038 (2 Teşrin-i sani 1330 / 15 Kasım 1914).

Tanin, 2187 (6 Kânun-ı sani 1330 / 22 Ocak 1915).

Mektuplar

Cemal Paşa'dan Eşref Kuşçubaşı'ya: 10/11 Ocak 1915.

Eşref Kuşçubaşı'dan Philip H. Stoddard'a: 1961: 17 Şubat; 26 Mart; 24 Aralık. 1962: 6, 8, 9, 10, 12, 13 Şubat; 8 Nisan.

Görüşmeler

Eşref Kuşçubaşı:
1956: 14, 15, 28 Mart; 15, 17 Nisan; 17, 18 Ağustos.
1957: 25, 28, 29 Mart; 21, 22, 23 Ağustos.
1961: 17,18, 19, 29 Haziran.
1962: 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13 Şubat; 27, 28 Ağustos.
Aziz Ali el-Mısrî: 10 Temmuz; 21,24 Eylül 1962.
Zübeyda Şaplı: 20 Temmuz; 21,24 Eylül 1962.
Ahmed Salih Harb: 7,9 Haziran 1962.
Hilmi Müsellemî: 17,21 Aralık 1961.
Muhibbuddin el-Hatîb: 25 Nisan; 9 Temmuz 1962.
Mahfûz Nada: 8 Temmuz 1962.
Muhammed Abdülkerim el-Hattâbî: 14 Temmuz 1962.
Satvet Lütfi Tozan: 8 Şubat 1962.
Osman Hocaoğlu: 9 Şubat 1962.
Hamza Osman Erkan: 26 Ağustos 1962.

DİZİN

A

Abadan, 122
II. Abbas Hilmi (Hıdiv), 110
Abdülaziz (Sultan), 15, 151
Abdülaziz Saviş 60, 69, 73, 111, 112, 164, 180, 189
Abdülaziz İbn üs-Suûd, 120
I. Abdülhamit 167
II. Abdülhamit, 7, 8, 15, 16, 49, 54, 55, 75, 111, 127, 128, 131, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 160, 167187, 197, 199, 207
Abdülkadir Gannavi, 139, 161, 224
Abdurrahman Bey (Dr.), 161
Abdurrahman, 70, 99
Abdurrahman Paşa, 99, 101, 164
Aden, 137
Afganistan, 19, 24, 27, 67, 70, 74, 154
Afrika, (Kuzey Afrika) 18, 19, 20, 21, 33, 43, 45, 46, 60, 63, 68, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 86, 87, 88, 90, 94, 95, 96, 97, 99, 108, 109, 116, 148, 149, 157, 173, 187, 188, 189, 191
Ahmed Fuad, 164
Ahmet İzzet Paşa 144
Ahmed Salih Harb Başa, 79, 80, 81, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 99, 188, 189, 190, 191, 192, 223
Ahmet Rıza, 154, 163
Ahmet Şükrü Bey, 51
Ahmet Ratıp Paşa, 152
Ahvaz, 122, 198
Akdeniz, 126
Ali (Yzb.), 160
Ali Başamba, 60
Ali (Çetinkaya), 161
Ali Dinar 94, 95, 191
Ali Fethi (Okyar) 83, 161, 199, 200
Ali Fuad (Erden) 101, 142, 143144, 192, 200, 202
Ali Fuad (Cebesoy) 160, 174
Ali Haydar (Alpagut) 187
Ali Haydar Efendi 29
Ali İhsan (Sâbis) 47, 122, 171, 172
Ali (Şerif Hüseyin'in oğlu) 102, 121, 134, 135, 158)
Ali Rıza 161
Ali Rıza (Kırkkiliseli) 55, 165
Allenby 72
Âliye 141, 142
Akabe 100, 103, 108, 126, 193
Almanya 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 35, 36, 38, 39, 42, 43, 45, 47, 49, 60, 61, 65, 66, 68, 69, 73, 74, 75, 90, 91, 108, 109, 110, 111, 119, 136, 148, 158, 169, 170, 171, 172, 180, 185, 191, 195
Anadolu 55, 194
Arabistan 54, 60, 106, 112, 120, 126, 130, 131, 132, 133, 135, 140, 141, 158, 159, 200
Arif Bey 152, 204
Ariş 100, 102
Arnavutluk 77
Asyut 92
Atıf (Kamçıl) 56, 116, 162
Avusturya 30, 36, 43, 66, 68, 175
Avusturya-Macaristan 22, 25
Ayn el-Gazal 84

Ayn el-Mansur 84
Aziziye 83
Aziz Ali Bey (Binbaşı, Aziz Ali el-Mısrî) 80, 84, 87, 88, 89, 90, 116, 139, 156, 157, 162, 190

B
Baalbek 69
Babıâli Baskını 34, 85, 157, 164
Bağdat 26, 115, 116, 197, 198
Bağdatlı Kasım (Yüzbaşı) 165
Bahattin Şakir (Dr) 54, 116, 164
Bahreyn 154
Balkanlar 12, 36, 53, 55, 76, 117
Balkan Savaşı 19, 32, 56, 86, 116, 157, 158, 162, 165, 182
Basra 67, 69, 115, 117, 118, 120, 121, 122, 148, 151, 158
Basra Körfezi 119
Batı Sahra 10, 79, 81, 92, 93, 96, 107, 189
Batı Trakya 54, 55, 88, 116, 117, 157
Batum 26
Beerşeba 100, 102, 103, 140
Behçet Bey (Kaymakam) 102
Belçika 158
Berka 84
Berlin 22, 27, 74, 78
Besim Ağa 162
Beşiktaş 151
Beykozlu Reşat (Teğmen) 165
Beylerbeyli Hayri (Yüzbaşı) 166
Beyrut 73, 130, 138, 140, 141, 144, 145, 159, 178
Beyrut Reform Cemiyeti 130
Birinci Dünya Savaşı 8, 9, 11, 12, 13, 19, 25, 28, 42, 49, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 95, 96, 97, 100, 159
Bingazi 60, 63, 75, 76, 77, 80, 81, 83, 84, 85, 87, 89, 90, 91, 93, 95, 108, 116, 120, 121, 139, 147, 159
Boğazlar 111, 113
Bombay 158
Boşnak Fazıl (Teğmen) 162
Bronsart Paşa (Bronsart von Schellendorf) 21, 22, 58, 61
Bulgaristan 25, 55, 67, 72
Bursa 96, 151, 155
Bugbug 80
Büyük Acı Göl 104

C
Cafer Bey 91, 92
Cafer el-Askerî 90, 91
Cava 63
Cavit Bey 50
Cavit Paşa 119
Cemal Paşa (Bey) 7, 11, 12, 13, 34, 50, 54, 67, 72, 73, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 111, 116, 123, 125, 127, 130, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 149, 159
Cebel-i Lübnan 141
Cebel-i Nafrusa 81, 163
Cebel-i Margab 83
Celâleddin Rumî 72
Cemaleddin Afgani 15
Cevat Abbas 162
Cezayir 60, 63
Cidde 133, 134, 152

Ç
Çakırcalı 155
Çanakkale 26, 106
Çanakkale Savaşları 68, 73, 139
Çatalca 88
Çerkez Ethem 163, 166
Çerkez Reşit (Yüzbaşı) 84
Çerkez Reşit 54, 88, 155, 157, 163, 166
Çerkez Tahir 152, 165
Çerkez Tevfik Bey 166

D
Dadaş Selim 162
Dağıstanlı Nuri 166
Dehibat 93
Deli Fuad Paşa 162
Deli İbrahim 165
Derne 77, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 116, 138, 139, 157
Dobruca 72
Darfur 94, 95

E
Edirne 36, 55, 116, 117, 131, 158
Edremitli Necati Bey 165
Eğinli Hasan Rıza (Dr.) 166
Emir Abdullah 131, 132, 133, 135, 160, 178
Emir Ali 60
Emir Ali Paşa 79, 80, 161
Emir Kadir el-Cezayiri 60
Emrullah (Binbaşı, Barkın) 74, 164
Enver Paşa 7, 8, 9, 10, 12, 17, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 44, 47, 50, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 74, 91, 94, 95, 96, 97, 98, 102, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 115, 117, 118, 120, 121, 123, 133, 139, 141, 147, 148, 149, 150, 159
Erzurumlu Necati Bey 165
Ermenistan 57
Esat Şukayr Efendi 99, 138, 164
Eşref Kuşçubaşı 24, 34, 46, 51, 54, 55, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 74, 76, 78, 79, 81, 83, 84, 87, 89, 99, 100, 104, 105, 107, 110, 112, 113, 116, 119, 123, 124, 129, 130, 131, 133, 137, 138, 140, 141, 150, 151, 153, 156, 157, 158, 161, 163, 164
Eyüp Camii 96
Eyüp Sabri (Ohrili) 56, 116, 155, 165

F
Fahrettin Paşa 134, 135, 136, 137, 141
Farac ibnü'l-Mısrî 152
Fas 43, 60, 63
Fatih Camisi 29, 34
Faysal 133, 134, 135
Ferhad Bey 81, 82
Ferit Bey 60, 165
Fevzi Paşa (Çakmak) 160
Fırat 121
Filibeli Halim Cavit 55, 165
Filibeli Hilmi Bey 166
Filistin 26, 64, 71, 99, 100, 113, 158
Fransa 16, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 30, 33, 36, 42, 43, 45, 46, 57, 75, 82, 93, 96, 97, 129, 139, 140
Fuad (Dr.) 60
Fuad (Bulca) 79
Fuad (Balkan) 165

G
Galip Paşa 134, 135
Galip Vardar 56, 115
Gazzeli Cemal 162
Gelibolu 72, 106, 113, 139, 140, 163
Georges Remond 82
Giritli Ruşeni Bey (Yüzbaşı) 166

H
Habib Burgiba 60
Hacı Fehmi (Yüzbaşı) 162
Hakeki Tarlalı Fuad 166
Hakkı (Yüzbaşı) 83
Halep 67, 68, 69, 138, 141
Halepli Ethem Paşa 84, 164
Halil Bey (Menteşe) 22, 50
Halil Bey (Binbaşı) 162
Halife bin Asker 91, 93, 165
Hama 69
Harputlu Avni (Yüzbaşı) 166
Hasan (Teğmen) 165
Hasan Bey (Binbaşı) 141, 142

Hasan Fehmi Bey (Yüzbaşı) 83, 164
Hacı Emin (Yüzbaşı) 162
Hayreddin 56, 165
Hazar Denizi 27
Hindenburg 26
Hicaz 16, 96, 98, 101, 102,103, 106, 121, 124, 125, 126, 127, 128, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 144, 146, 152, 153, 154, 159
Hilmi 116
Hilmi Müsellimi 101, 165
Hindistan 18, 19, 21, 23, 24, 27, 32, 36, 43, 63, 64, 65, 67, 71, 74, 106, 148, 153, 154, 158
Hoca Abbas 60
Humus 69, 77, 83, 93
Hüsameddin (Ertürk) 56, 95, 165
Hüseyin Kâmil 110
Hüsrev Sami (Kızıldoğan) 54, 116, 165
Hüseyin Hilmi Paşa 155
Irak 10, 26, 46, 58, 60, 66, 67, 69, 70, 74, 90, 109, 113, 115, 117, 118, 120, 122, 123, 124, 127, 135, 148, 149, 153, 158

İ
İbnü'r-Reşid 60, 102, 120, 121, 153, 158, 159
İbn üs-Suûd 46, 102, 120, 121, 135, 137, 153, 158
İbrahim Bey (Adliye Nazırı) 51
İbrahim Hakkı Paşa 77
İbrahim Tali (Dr., Öngören) 162
İhsan (Yüzbaşı) 56, 116, 165
İngiltere 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 30, 33, 36, 37, 42, 43, 45, 46, 57, 66, 69, 73, 75, 77, 91, 92, 94, 96, 97, 101, 107, 109, 111, 112, 113, 123, 129, 134, 135, 136, 147, 158
İran 19, 24, 27, 46, 154
İskeçeli Arif (Teğmen) 55, 161
İskenderiye 79, 80, 89
İskenderun 126, 127
İslâm Bey (Teğmen) 84, 162
İsmail Canbulat 51, 56, 165
İsmail Hakkı Bey 163
İsmailiye 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107
İsmet Paşa (İnönü) 162
İstanbul 12, 18, 19, 20, 34, 44, 47, 50, 54, 60, 65, 66, 67, 69, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 84, 86, 87, 88, 89, 94, 95, 96, 106, 110, 117, 119, 121, 125, 126, 130, 131, 132, 133, 138, 141, 143, 145, 151, 153, 154, 155, 157, 158, 159
İşkodralı Ali Rıza 161
İzmitli Mümtaz Bey 70, 79, 84, 99, 100, 102, 105
İtalya (İtalyan) 10, 55, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 96, 97, 116, 120, 122, 147, 157, 164
İzmir 68, 69, 74, 87, 155, 156, 158, 160

K
Kâbe 153
Kafkaslar 22, 23, 24, 25, 140, 151
Kahire 37, 65, 69, 80, 92, 138, 139, 140
Kantara 102, 105, 107
Karadağ 30, 155
Karadeniz 22, 28, 36
Kars 26
Katya 107
Kâzım Bey 163
Kıbrıs 154
Kızıldeniz 126, 137
Kress von Kressenstein (von Kress Bey) 61, 62, 100, 106, 107
Konya 72
Kudüs 27, 70, 134, 138
Kurna 118, 121, 124

Kut-ül Amare 122

L
Lawrence T. E. 123, 136
Libya 80, 147
Liman von Sanders 20
Lis 134
Londra 161
Lübnan 11, 74, 108, 126, 131, 138, 141, 148, 159
Lütfi (Yüzbaşı) 166

M
Maan 70, 135, 136
Mahmut Şevket Paşa 78, 85, 86, 155, 157
Makedonya 55, 70, 88, 151, 155
Malta 160
Manastır 56, 115
Manastırlı Nuri (Conker) 163
Maraş 101
Maskat 154
Medine 96, 102, 126, 127, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 140, 141, 152, 153
Mehmet Akif 163
V. Mehmet 16, 96
VI. Mehmet 11
Mersa Matruh 80, 93
Mersinli Cemal Paşa 100
Mesrata 83, 92
Mezopotamya 70, 117, 118, 119
Mısır 10, 18, 19, 2, 22, 23, 25, 27, 36, 37, 43, 46, 60, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 74, 77, 79, 80, 81, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 1267, 132, 134, 136, 137, 143, 147, 148, 149, 153, 154, 156, 162, 163, 164, 165
Minya 92
Mithat Şükrü (Bleda) 56, 116, 164
Muhammed Abdülkerim el-Hattâbî 60
Muhammed İdris 91, 93
Muhittin Bey (Kaymakam) 83, 164
Musul 67, 68
Mustafa Kemal 79, 84, 87, 116, 163
Mustafa Necip 116
Mustafa Nuri Bey 151, 154
Muzaffer Halil Bey 83
Mümtaz Bey 70, 79, 84, 99, 100, 102,105, 139

N
Nablus 138
Nail Bey 116
Nâsıriye 122
Naumann Friedrich 19
Nâzım (Dr) 56, 116, 154
Nâzım (Binbaşı) 84
Nâzım Paşa 85, 164
Nâzım (Kaymakam) 162
Necd 67, 120
Neşet Bey (Miralay) 83, 163
Nil 21, 92
Niyazi Bey (Beşiktaşlı) 163
Nurettin Bey 101, 122
Nuri Bey 68, 84, 89, 92, 93
Nuri Bey (Kıllıgil) 162
Nuri (Teğmen) 162
Nuri Said 90

O
Odesa 28
Orta Asya 17, 21, 24, 25, 26, 27, 32, 42, 57, 63, 148, 154, 158
Osman Ferit Paşa 152
Osman Fuat Efendi 94

Ö
Ömer Mansur Efendi 81
Ömer Naci 163
P
Paris 79, 154, 161, 163
Port Said 106

Philby (Yüzbaşı) 121
Prüfer Kurt (Dr.) 68

R
Refik (Dr., Saydam) 163
Refik (Teğmen) 165
Resneli Niyazi 155
Reşid 162
Reşit Bey 151
Rumeli 55, 56, 156
Rüsuhi 166
Rusya 16, 17, 18, 20, 22, 24, 28, 30, 33, 36, 57, 68

S
Sadi 163
Sadun Paşa 153
Sait Paşa 77
Sait Halim Paşa 50, 51, 101, 165
Salih Harb 80, 81, 91, 92, 94, 95, 96
Sallum 77, 81, 92, 93
Sana 138
Sapancalı Hakkı 56, 99, 116, 162
Selim Sami 54, 74, 87, 152, 155, 156, 157, 158, 165
Sezaipaşazade Nihat Sezai 163
Seyyid Ahmed 77, 82, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 120, 136
Seyyid el-Mehdi 83
Shakespeare (Yüzbaşı) 121
Sırbistan 22, 30
Sina 46, 58, 60, 65, 99, 100, 102, 103, 104, 107, 108, 120, 147, 158, 159
Sofya 74
Sudan 19, 94, 95, 109, 120, 149
Sumatra 63, 133
Suriye 11, 64, 67, 68, 69, 71, 72, 74, 77, 99, 100, 101, 102,. 106, 107, 108, 111, 113, 118, 120, 121, 125, 126, 127, 130, 131, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 143, 144, 148, 149, 158, 159
Süleyman Askerî 54, 55, 70, 84,115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 148, 155, 157, 163
Süleyman el-Barunî 65, 81, 84, 94, 163
Süleymaniye 153
Sünusî 37, 60, 76, 77, 81, 83, 8, 89, 91, 92, 94, 95, 108, 110, 120, 136
Süveyş (Süveyş Kanalı) 10, 37, 64, 73, 91, 99, 100, 102, 104, 107, 108, 110, 111, 112, 120, 127, 128, 147, 159, 165

Ş
Şam 68, 69, 72, 99, 100, 101, 103, 127, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 165
Şehreminli Çerkez Sadık 55, 161
Şekip Arslan 101
Şemsi Paşa 55, 155, 162
Şerif (Yüzbaşı) 166
Şerif Burgiba 60
Şerif Hüseyin 46, 95, 102, 121, 125, 126, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 144, 162
Şevket (Yüzbaşı) 166
Şeyh Mehmet Abdülbaki Efendi 72
Şeyh Salih et-Tunusî 37, 38, 39, 40, 41, 42, 60, 79, 112, 139, 163
Şuayba 122, 123
Şükrü Bey (Binbaşı) 141, 143

T
Tabit Maheab (Dr.) 60
Tahir Bey (Yüzbaşı) 83, 164
Tahsin 166
Taif 135, 152
Talât Paşa 7, 10, 13, 22, 50, 51, 67, 73, 116, 118, 130
Talip Bey 120, 166
Tepeköy 155
Tobruk 77, 81, 83, 84

Townshend (General) 122
Trablus 63, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 87, 89, 90, 93, 101, 104, 147, 150, 157, 159, 162, 164
Trablusgarp 10, 19, 53, 55, 65, 70, 74, 75, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 86, 91, 96, 101, 104, 115, 116, 117, 120, 138, 139, 159, 163
Trabzonlu Rıza (Kolağası) 56, 165
Trabzonlu Veysel 163
Tunus 60, 63, 79, 91, 92, 93, 96, 165
Türkistan 26, 74, 154, 158, 165

Ü
Ürgüplü Hayri Efendi 30
Üsküdarlı Muhtar (Yüzbaşı) 166
Üsküp 155

V
Vech 133

Y
Yakındoğu 19, 20, 21, 24, 27, 28, 32, 60, 73
Yakup Cemil 116, 164
Yanbu 134
Yemen 58, 76, 77, 106, 125, 126, 127, 133, 134, 137, 159
Yeşilköy 34
Yunus Nadi 35, 36
Yusuf izzettin Efendi 141
Yusuf Şetvan Bey 95, 164

Z
Zahir el-Ahmer 84

Teşkilât-ı Mahsusa Osmanlı Devleti'nin son dönemine damgasını vurmuş gizli bir örgüttü. Enver Paşa'nın kendisine bağlı olarak oluşturduğu bu istihbarat örgütü, özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında çok önemli faaliyetlerde bulunmuştu. Oysa dönem hakkındaki kaynakların çoğunda Teşkilât-ı Mahsusa'nın adı geçmez, adı geçtiğinde verilen bilgiler son derece sınırlıdır. Örgüt âdeta bir esrar perdesinin arkasında kalmıştır. Teşkilât-ı Mahsusa üzerine doktora tezi için kapsamlı bir araştırma yapan Philip Stoddard bu esrar perdesini aralıyor. Çeşitli dillerdeki ilgili bütün yazılı kaynakları incelemekle yetinmeyen yazar, araştırma sırasında hayatta olan "canlı tarihler"le derinlemesine görüşmeler yapmıştır. Özellikle Teşkilât-ı Mahsusa'nın kilit ajanlarından Eşref Kuşçubaşı'yla yapılan görüşmelerle sağlanan bilgiler, tarihin aydınlatılması açısından paha biçilmez değer taşıyor. 1911-1918 yılları arasındaki Osmanlı-Arap ilişkileri üzerine yoğunlaşan kitap, Teşkilât-ı Mahsusa'nın bu dönemde ne denli önemli bir rol oynadığını ortaya koyuyor. Üç kıtada örgütlenmiş olan Teşkilât-ı Mahsusa'nın personeli 1916'da 30.000 kişiye ulaşmıştı. Ajanlarının pek azının teşkilât mensubu olduğu biliniyordu. Resmî üyelik listeleri bulunmamakla birlikte, Eşref Kuşçubaşı'ya göre böyle bir listenin yayınlanması halinde Yakındoğu'da birçok devlet adamı rahatsızlık duyacaktı. Böyle bir liste onların Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Türkler için neler yaptıklarını ve karşılığında ne kadar para aldıklarını gösterecekti. Stoddard'ın bu eseri, konu üzerine en önemli referans kitabı olma özelliği taşıyor.

ISBN 975-7336-40-8

internetten sipariş için
www.kitapyurdu.com